

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS

Socioloģija

Sociology

701

ISSN 1407-2157

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI
701. SĒJUMS

Socioloģija

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 701

Sociology

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 701

Sociology

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI
701. SĒJUMS

Socioloģija

UDK 32(474.3)(082)

La 804

Galvenais redaktors - **Tālis Tisenkopfs**, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesors,
SPPI valdes priekšsēdētājs

Galvenā redaktora vietniece - **Brigita Zepa**, LU SZF Socioloģijas nodaļas
profesore

Redkolēģiju

Aivars Tabuns, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesors

Carol Schmid, Duke University, USA

Arvydas Matulionis, profesors, Lietuvas Kultūras un mākslas institūta
direktors

Latviešu teksta redaktore **Ruta Puriņa**

Angļu teksta redaktors **Imants Ainārs Mežaraups**

Maketu veidojis **Arnis Čakstiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Saturs

Intelektuāli – spožums un posts <i>The Splendors and Miseries of Intellectuals</i> Aivars Tabuns	6
Ziemeļu puspelēks ikdienas dižums. Nojēgums par ikdienas dzīvi latviešu dzejā <i>The Meaning of Everyday life in Latvian Poetry</i> Tālis Tisenkopfs	34
Muzikālās gaumes latentu klasifikāciju izpēte <i>Research of Latent Classifications of Musical Tastes</i> Jānis Daugavietis	71
Metodoloģiskas piezīmes par kultūras un mediju telpas analīzes transkultūrālo perspektīvu <i>Methodological Reflections on the Transcultural Perspective of Culture and Media Space Analysis</i> Laura Sūna	83
Sociālais prestižs, dzimtes priekšstati un ceļu satiksmes noteikumi <i>Social Prestige, Gender and Road Safety</i> Aivīta Putniņa	96
Etnicitātes konstruēšana: politiķi un masu mediji kā nozīmīgākie aģenti <i>Constructing Ethnicity: Politicians and the Mass Media as Key Agents</i> Brigita Zepa, Inese Šūpule	109
Science- and Technology-Related Risk Treatment in the Laymen's Discourse: Zinātnes un tehnoloģiju risku uztvere sabiedrībā <i>Anda Adamšone-Fiskovica</i>	120
Dzīves kvalitātes indikatori Eiropas Savienībā. Metodoloģiski jautājumi <i>Indicators of Quality of Life in the European Union. Methodological Issues</i> Anna Stepčenko	142

Intelektuāļi – spožums un posts The Splendors and Miseries of Intellectuals

Aivars Tabuns, prof., *Dr. soc.*

Latvijas Universitāte

Sociālo zinātnu fakultāte

E-pasts: aivars.tabuns@u.lv

Rakstā analizēts intelektuālisma jēdziens: teorijas, kura izskaidro intelektuāļu un citu sociālo grupu attiecības, kā arī apskatīti antiintelektuālisma jemesi. Darbā ir analizētas publisko intelektuāļu, inteliģentu, intelektuāļu auditoru, dzīves ekspertu pretenzijas un tipiskie uzvedības veidi. Darba empirisko bāzi veido Jura Paldēra, Aivara Tārvīda, Lato Lapsas un Bena Latkovska tekstu analīze, jo viņu raksti visai labi raksturo komentāru tēmas un to intonāciju. Autors uzskata, ka šādu tekstu kopums var veicināt sabiedrībā nihilistiskas nostādnes, sociālo pasivitāti, varas negodprātībai labvēlīgus nosacījumus. Analizēts arī, kā nākotnē varētu mainīties publisko intelektuāļu grupa un tās tipiskie rīcības veidi.

Atslēgvārdi: intelektuālisms, intelektuāļi, publiskie intelektuāļi, antiintelektuālisms.

Key words: intellectuality, intellectuals, public intellectuals, anti-intellectualism.

1. Intelektuāļi un intelektuālisms

Plaši ir izplatīts viedoklis, ka intelektuālisms sācies elitāros salonos, tad pārcēlies uz publisko telpu, bet tagad ir atradis citas mājvietas – plašsaziņas līdzekļus vai universitātes un ar tām saistītās institūcijas. Zigmunds Baumans (*Zygmunt Bauman*) vārdu „intelektuāļi” attiecina uz daudziem garīgā darba veicējiem. Šajā grupā ietverot ēģiptiešu rakstvežus, dažādu reliģiju ideologus (brahmaņus, mūkus u. tml.). Brīvo intelektuāļu parādīšanās Eiropā Baumans datē ar divpadsmito gadsimtu un pie Eiropas intelektuālisma pionieriem pieskaita vagantus un klaiņojošus universitātes studentus¹. Baumans uzskata, ka mūsdienu intelektuāļus raksturo tas, ka viņi ir atbrīvojušies no kopienas varas, ir ļaudis “bez saimniekiem”. Pēc viņa domām, intelektuāļus raksturo vēlme norādīt citiem, kā viņiem jārikojas, kā jādomā, uz kādiem mērķiem šiem citiem ir jāorientējas un ar kādiem līdzekļiem šie mērķi sasniedzami.

Intelektuāļi arī nav viendabīga kopiena, un tāpēc viņu apzīmēšanai tiek izmantoti visai daudzi jēdzieni - inteliģenti, kritiķi, izglītotie, eksperti, morālisti, disidenti, katrā atsevišķā gadījumā akeņējot kādu atsevišķu šīs grupas iezīmi vai darbības lauku. Lai kaut nelielā mērā izvairītos no pārpratumiem, šīs neviendabīgās grupas analīzē tiek izmantoti vairāki intelektuāļu dihotomiskie dalījumi (speciālisti/universāļi; organiskie/tradicionālie; angažētie/zilonkaula torņa (*commitment/ivory tower*); ikuņdevēji/interpretatori)². Intelektuāļus var klasificēt divās citās grupās: nacionālajos intelektuāļos, t. i., tajos, kuru pamatvērtība un rūpju objekts ir nacionālās kopienas, un universālajos intelektuāļos, kuri savas idejas pieskaņo tikai saprāta un humānisma vērtībām, savā vērtību hierarhijā ignorējot nacionālās intereses.

Publiskie intelektuāļi tiek definēti kā personas, kuras, pamatojoties uz savām idejām, mēģina ietekmēt sociālos vai politiskos procesus¹. Savukārt Johans Galiungs (*Johan Galtung*) uzskata, ka atšķirībā no inteligentem intelektuāļiem pretenzijas uz varu un sociālo ietekmi ir pakartotas patiesuma pretenzijām². Publiskie intelektuāļi parasti apgalvo, ka viņu pienākums ir aizstāvēt universālās vērtības – taisnīgumu, brīvību utt. – un nevis pielāgoties politiskajai konjunktūrai, vērtību kompromisiem. Tomēr var uzdot jautājumu, kā šīs vērtības ir hierarhizētas, cik bieži tās nekonfliktē un saskaņā ar kādiem kritērijiem prioritāte tiek dota vienai universālai vērtībai un liegta citai.

Austriešu ekonomists un 1974. gada Nobela prēmijas ieguvējs Frīdrihs Hajeks (*Friedrich A. Hayek*), kas ir plaši pazīstams arī ar savu nepatiku pret kreisi orientētiem domātājiem un viņu idejām³, intelektuāļu nozīmi sabiedrībā ir vērtējis ievērojami kritiskāk. Ietekmīgajā apcerē „Intelektuāļi un sociālisms” Hajeks apgalvo, ka eksistē sava veida hierarhija sabiedrību pārveidojošo ideju radīšanā un izplatīšanā. Relatīvi mazs skaits oriģinālu domātāju iecer un izstrādā idejas, taču, lai tās īstenotu, tās radoši jāpārstrādā un jāizplata plašākam intelektuāļu slānim darbos, kas galu galā sasniedz izglītoto publiku. Tieši to bija darījuši sociālisti, apgalvo Hajeks, un tas pats jādara brīvās sabiedrības apoloģētiem.

Hajeks domā, ka tipisks intelektuālis ir aizgūtu ideju dalītājs. Manuprāt, tieši tāpēc akadēmiskajā vidē tāda vēriba tiek veļāta cīņai par korektu citēšanu, t. i., cīņai pret intelektuāliem parazitētiem, kas tikai retranslē paralēlos tekstus. Hajeks uzskata, ka tipisks intelektuālis nav nedz oriģināls domātājs, nedz arī zinātnieks vai eksperts kādā jomā. Tipiskam intelektuālim nav vajadzīgas īpašas zināšanas kādā noteiktā priekšmetā un nav arī jābūt sevišķi intelligentam, lai pildītu savu lomu, t. i., starpnieka lomu ideju izplatīšanā. Lai spētu veikt šo darbu, intelektuālim ir bez piepūles jālasa un jāraksta par plašu jautājumu loku, kā arī viņam nepieciešams tāds amats vai paradums, kas palīdzētu iepazīties ar jaunajām idejām ātrāk nekā tiem, pie kuriem viņš vērsas⁴. Intelektuālim ir īpaši svarīgi veidot reputāciju tajās jomās, kurās lēmumu pieņēmēji nebalstās uz ekspertu pētījumu rezultātiem, bet ir atkarīgi no plašas publikas politiskā atbalsta⁵.

Politisko lēmumu pieņēmēju un intelektuāļu savstarpējo attiecību modeļu skaits ir visai ierobežots, un trīs no tiem var tikt uzskatīti par paradigmatiskiem: opozīcija – izolācija – sadarbība. Manuprāt, pat mainoties valsts un indivīdu attiecībām, intelektuāļi visbiežāk turpina darboties, ievērojot nacionālās „intelektuāļu un varas attiecību” tradīcijas, nevis reālos politiskos apstākļus. Analizējot Austrumeiropas un Centrāleiropas intelektuāļu kopienu īpatnības, šo attiecību pēctecību ir visai uzskatāmi demonstrējis Baumans⁶. Šajā reģionā politikas laukā ilgi dominēja svešzemnieku elites. Līdz ar to attiecības starp sabiedrības vairākumu un politisko valsti bija konfliktējošas un nevis vērstas uz sadarbību. Lai konkurētu ar politisko varu, intelektuāļi bija spiesti meklēt sabiedrotos mazāk izglītoto iedzīvotāju slāņos, vienlaikus uzņemoties pār tiem patronāžu un uzstājoties kā šo grupu priekšstāvji. Arī pēc tam, kad politisko varu pārņēma nacionālās elites, vairums intelektuāļu turpināja uzvesties kā varas opozicionāri un nevis kā tās partneri vai sabiedrotie.

„Intelektuāļu un varas attiecību” tradīciju noturīgums ļauj izskaidrot arī to, kāpēc valstīs ar visādi līdzīgu sociālo sistēmu un politisko iekārtu intelektuāļu un varas attiecībās var novērot tik lielas atšķirības. Maikls Kelijs (*Michael Kelly*) ir analizējis atšķirības starp franču un britu intelektuāļiem⁷. Britu intelektuāļus līdz

pat 60. gadu sākumam nav viegli nošķirt no britu elites. Ja lieto Antonio Gramsci (*Antonio Gramsci*) terminoloģiju, tad viņi ir vērtējami kā šīs elites organiski pārstāvji gan pēc savas izekšmes, gan arī tāpēc, ka starp abu grupu pārstāvjiem dominēja lojalitātes attiecības. Britu intelektuāļi integrējās vietējā elitē jau 19. gadsimta vidū, un kopš tā laika gan elitē, gan citās sabiedrības grupās antiintelektuālisms nebija sevišķi izplatīts. Arī vēlāk antiintelektuālisms, ko raksturo negatīva attieksme pret intelektuāļiem, anglosakšu vidē nav izpaudies tik radikālās formā kā valstīs, kur intelektuāļi pretendēja uz mesijas lomu. Var teikt, ka briti ciena savus intelektuāļus, bet franči – godina tos. Britu mākslinieki, rakstnieki un zinātnieki vienmēr ar nepatīku ir uzvēruši intelektuāļu kolektīvās identitātes ideju. Tieši otrādi – viņi labprātāk sevi identificēja ar savu profesionālo lauku vai nozari (filozofiju, vēsturi utt.) un „universālos” intelektuāļus uzver ar neuzticību, kas raksturīga profesionāļiem. Daži pētnieki šo atšķirību pirmsākumus skaidro ar abu valstu reģionālajām tradīcijām, t. i., franču intelektuāļi, turpinot katoļu mācītāju tradīcijas, mēģina izstrādāt vispārējus morālis regulācijas noteikumus, bet briti seko tradīcijām, kas raksturīgas anglikāņu baznīcai, kur dominē rūpes par indivīda atbildību un abstraktiem morāliem principiem ir sekundāra nozīme¹.

Franču intelektuāļi ir darbojušies valstī ar augstu varas centralizācijas pakāpi un radikālām, nereti revolucionārām politiskām tradīcijām, un intelektuālās kopienas identitāte te ir vienmēr bijusi neskaidra. Jau no Dreitusa prāvas laikiem viņi sevi dēvē par politiskās sistēmas galvenajiem aktieriem². Franču intelektuāļi biežāk nekā briti ir fokusējuši savu uzmanību uz politiku, no vienas puses, cenšoties varu ietekmēt, bet, no otras puses, no tās nepārtraukti norobežojoties un uzverot sevi kā opozicionāru morālo varu.

Arī Vācijā, kā uz to ir norādījis Makss Vēbers (*Max Weber*), akadēmiskajā vidē politisko iesaušu vērtēja kā koruptīvu darbību, kura ir pretrunā intelektuāļu patiesajam aicinājumam. Viļšanās pasaulē esot intelektuāļu kolektīvais liktenis un veids, kā pretoties dažādām “literātu” utopijām un „kafejnīcu intelektuāļiem”. Raksturojot vācu intelektuāļu tradīcijas, Jurgens Hābermāss (*Jurgen Habermas*) lieto izteicienu „prāta fetišizācija”³, tādējādi akcentējot vācu intelektuālisma teorētisko un nevis lietišķo raksturu.

Ir lietderīgi jautājumu, vai intelektuāļi ir vēstures gaivenās darbojošās personas. Šādu varbūtību vērtējot visai kritiski, Džefrijs Goldbergs (*Jeffrey C. Goldberg*) norāda, ka sabiedrības un politiskās dienaskārtības jautājumu nozīmīgums visai bieži tiek pārvērtēts, bet ūkpat nepieļaujami būtu šos aspektus novērtēt par zemu⁴.

2. Intelektuāļu kolektīvās identitātes

Džeremijs Dženingss (*Jeremy Jennings*) uzskata, ka intelektuāļus var saprast, ja atbild uz trim jautājumiem⁵:

- Vai intelektuāļu darbības lauks valstī ir autonomš, un cik tas ir autonomš, jo autonomijas iztrūkums var veicināt intelektuāļos pašierobežojumus un kavēt intelektuāļu kolektīvo identitāšu veidošanos.
- Kādas ir attiecības starp intelektuālo, varas un ekonomikas lauku - cik liela ir intelektuālā lauka atkarība no varas un ekonomikas lauka.

- Kuras intelektuāļu grupas dominē intelektuālajā laukā (neatkarīgi intelektuāļi (kuri visbiežāk koncentrējas universitātēs) vai ar varas un ekonomikas institūtiem saistītie intelektuāļi): centra un **perifērijas** intelektuāļu attiecības; intelektuāļu lingvistiskā homogenitāte, un kā notiek ideju cirkulācija starp viņiem, kādi ir tās ierobežojumi).

Diskusijai par intelektuāļu **kollektīvām identitātēm** ir visai sena vēsture. Jau no divdesmitajiem gadiem socioloģiskā literatūrā¹⁶ intelektuāļi bieži tiek analizēti atšķirīgi: 1) kā patstāvīga šķira (*class-in-themselves* vai *class-in-itself*); 2) kā grupa, kas saistīta ar noteiktu šķiru (*class-bound*); 3) kā bezšķiras grupa (*class-less*). Dažādos periodos kāds no šiem viedokļiem dominēja, lai gan vienlaikus visai artikulēti bija dzirdamas arī opozicionāru balsis.

Klasiskajā marksismā šķiras parasti tika definētas kā cilvēku grupas, kas atšķiras pēc to vietas ražošanas sistēmā, pēc to attiecībām pret ražošanas līdzekļiem, pēc to lomas sabiedriskā darba organizācijā un līdz ar to pēc to sabiedriskās bagātības iegūšanas veida¹⁷. Ja intelektuāļi nav iekļauti ekonomisko attiecību sistēmā, tad saskaņā ar šo definīciju var izdarīt atšķirīgus secinājumus. Ja jau viņiem nepieder ražošanas līdzekļi un viņi ir ārpus tiešām ražošanas attiecībām, tad var pieņemt, ka intelektuāļi var būt tā grupa, kurai vairāk rūp visas sabiedrības kolektīvie ieguvumi, un tā nepakļausies kādas noteiktas ekonomiskās grupas korporatīvām interesēm. No otras puses, ja viņiem nepieder ražošanas līdzekļi un viņi ir ārpus tiešām ražošanas attiecībām, kā gan viņi spēj īstenot savas kolektīvās intereses (ja tādas ir) un līdz ar to būt neatkarīgi no citām ekonomiskām grupām?

2.1. Intelektuāļi kā šķira

Intelektuāļus kā patstāvīgu šķiru ir analizējuši tādi ievērojami domātāji kā Džūljens Benda (*Julien Benda*), Roberto Mihels (*Roberto Michels*)¹⁸ un Pjērs Burdžē (*Pierre Bourdieu*), jo uzskatīja, ka šai grupai ir savas intereses, kuras būtiski atšķiras no citu grupu interesēm. Džūljens Benda savulaik ļoti slavenajā darbā "Klerku nodevība" (*Le trahison des clercs*)¹⁹ 20 gadu laikā tika pārpublicēts vairāk nekā 50 reizi) uzsvēra, ka intelektuāļi var vadīties tikai pēc savai grupai raksturīgām interesēm un intelektuāļiem būtu jāizvairās no sasaistes ar šķirām vai etniskām grupām (viņu karaļvalsts ir visa pasaule). Mūsdienu intelektuāļus viņš raksturoja visai kritiski, jo uzskatīja, ka viņi kritizē, bet nepiedāvā risinājumus un līdz galam nesaprot, kam viņi īsti ir vajadzīgi.

Pēdējā laikā šīs pieejas pārstāvji lielāku uzmanību sāk veltīt nevis tam, kāda ir intelektuāļu sociālā nozīme, bet tam, kā funkcionē pati intelektuāļu kopiena. Ahmads Sadri (*Ahmad Sadri*) intelektuāļu grupēšanai izmantoja divus kritērijus²⁰: intelektuāļi ir 1) vai nu paradigmu izstrādātāji, vai arī paradigmu sekotāji, veicinātāji (*paradigm founders versus paradigm-followers*); 2) vai nu "šīspasaules", vai "tāspasaules" (*other-worldly versus this-worldly*) intelektuāļi (atkerībā no ideju sociālās orientācijas). Pamatojoties uz šiem kritērijiem, viņš izstrādāja četru intelektuāļu grupu klasifikāciju.

2.2. Intelektuāļi kā bezšķiras grupa

Karls Manheims (*Karl Mannheim*), Edvards Šilss²¹ (*Edward Shils*) un Rendals Kolins (*Randall Collins*) savukārt domāja, ka intelektuāļi ir grupa, kura ir emanci-

pējusies no citām šķirām un vadās pamatā pēc saviem ideāliem, vērtībām. Georgs Zimmels (*Georg Simmel*) uzskatīja²², ka neinteresētāis universalisms ļauj pamatot intelektuāļu augsto refleksivitātes spēju, atteikties no nepamatotas godbijības, nodrošina labāku pasaules redzējumu, objektivāku un patiesāku tās vērtējumu, bezaizspriedumainību, radošo novitāti²³. Šo tradīciju turpināja Karls Manheims apgalvojot, ka intelektuāļu nestabilās identitātes ļauj viņiem veidot sintētisku pasaules redzējumu. Manheims savā siavenajā darbā „Ideoloģija un utopija” inteliģences analīzei velītājā sadaļā aizstāvēja tēzi par intelektuāļu sociālo nesaistību (*socially unattached, unanchored, frei schwebenden Intelligenz*) ar kādu citu šķiru²⁴. Pamatojoties uz Maksa Vēbera un Alfrēda Vēbera (*Alfred Weber*) darbiem, Manheims mēģināja pierādīt, ka intelektuāļi neveido ne savu šķiru, ne arī ir citas šķiras piedēklis. Pateicoties izglītībai, viņi var distancēties no tās šķiras, no kuras ir nākuši viņu vecāki vai viņi paši. Viņi pašī var izvēlēties, kam pievienoties un kurās situācijās to darīt vai nedarīt. Viens no šī viedokļa ievērojamākojiem proponentiem Edvards Šilss tomēr atzina, ka šajā gadījumā rodas neatbilstība starp intelektuāļu universālajiem ideāliem un sabiedrības ikdienišķajām rūpēm. Līdz ar to pastāv risks, ka notiks intelektuāļu atsvešināšanās no sabiedrības.

Rendals Kolīnss savukārt pievērsās citām problēmām - “mazo skaitļu likumam”, tam, cik daudz idejām vienlaikus sabiedrība spēj pievērst uzmanību, kā arī tam, kā notiek ideju klasifikācija²⁵. Kolīnss uzskatīja, ka intelektuālā atbilstība nenotiek vienmērīgi un tajā nozīmīgu lomu spēlē ļoti ierobežots personu loks, kurš veido kādas intelektuālās paaudzes kultūras tradīciju, turklāt nepastarpinātas (*face to face*) konfrontācijas apstākļos.

Lūiss Kozers (*Louis Coseriu*) un Daniels Be'ls (*Daniel Bell*), kuri pārstāvēja šo pieeju, uzskatīja, ka ir izveidojušies nosacījumi tam, lai intelektuāļiem veidotos šķirai līdzīga solidaritātes izjūta. Sabiedrības dzīvē arvien pieaugot zināšanu nozīmei, pieaug arī to cilvēku nozīme, kuri iesaistīti sabiedrības attīstības plānošanā, un viņi ir vērtējami kā jaunā elite, kuru vieno nevis kopējas politiskas vērtības vai intereses, bet gan kopīgas iemaņas un profesionālisma normas. Sociālās zinātnēs arvien lielāku atzinību ieguva simbolišķās dominēšanas teorija, tādēļ ūka pat izveidots jauns termins “intelekrāti” (*intellocrats*)²⁶.

Šīs pieejas atbalstītāji lielu vērtību pievērsa tam, vai intelektuāļi var būt citu grupu pārstāvji, “preses sekretāri”. Dīks Pelss (*Dick Pels*) uzskata, ka intelektuāļi ir „profesionāli svešinieki” (Kloda Levī-Strosa (*Claude Levi-Strauss*) termins), pat bohēmieši, kuru intereses liek viņiem norobežoties, saglabāt savu atsvešinātību no valsts, tīrgus un pat no akadēmiskās vides. Patrīcija Hilla Kolīnss²⁷ (*Patricia Hill Collins*) šo stāvokli raksturo kā iekšējo ārpusību (*outsider within*), bet Nīls Lazaruss (*Neil Lazarus*) to sauc par “vientulības čempionātu”²⁸.

Tomēr tieši šāda pozīcija ļauj intelektuāļiem iegūt citu grupu cieņu, nostiprināt savu autoritāti²⁹. Šīs pieejas kritiķi savukārt norāda, ka brīvi klejojošie (*free-floating*) intelektuāļi ir drīzāk līdzbraucēji nekā līderi, un viņu agresija parasti ir simboliska un visbiežāk neīstenojas rīcībā. Intelektuāļiem patīkot domāt, ka viņi ir nomadi – atrodas pastāvīgā kustībā, spēj brīvi šķērsot visas robežas un nedzīvo o “šajā pasaulē”. Vienlaikus viņi sakralizē ambivalenci, dažāda veida iespējamības, difrakcijas, hibriditāti un monstrozitāti. Intelektuālim nav nekā sliktāka kā būt par iedzīmo vai mazkustīgo. Intelektuālim labāk patīk sevi uzvert kā pārvietoto personu (*displaced*

personi, atsvešināto, tradicionālā kultūrā un tās vērtībās neiesakņoto, tām marginālo. Šīs pieejas kritiķi to ironiski raksturo kā transcendentu skatīenu no nekurienes. Tas, kā raksta Sūzana Bordo (*Susan Bordo*), nereti transformējas par visurklāt'būtnes sapni". Arī Rasels Džakobi (*Russell Jacoby*) konstatē, ka agrāk intelektuāļi bija ārpusnieki, kuri vēlējās kļūt par iekšpusniekiem, tagad viss ir otrādi¹¹.

Kā nomadisma tēzes piekritēju var vērtēt arī Zigmuntu Baumanu, kura uzskata, ka intelektuāļiem nav ne māju, ne sociālo sakņu. Tieši neiesakņotības dēļ (*rootlessness*) konkrētais relativizējas, paverot ceļu universālajam. Līdz ar to universalizējas tikai neiesakņotība: ja ikviens ir svešinieks, tad nav svešinieku¹². Vienlaikus Baumans saskata būtiskas atšķirības starp divām intelektuāļu grupām - tiem intelektuāļiem, kuri ir sistēmā iekļāvušies, tajā iekārtojušies, un tiem, kuri sistēmai nepieder, ir ārpusnieki (*established and outsider intellectuals*).

2.3. Intelektuāļi kā grupa, kas saistīta ar noteiktu šķiru

Antonio Gramši un Mišels Fuko (*Michel Foucault*) intelektuāļus visbiežāk ir analizējuši kā personas, kuru domāšanu un vērtības ietekmē tā grupa, no kuras viņi ir cēlušies vai kurai viņi ir pievienojusies. Šīs pieejas redzamākais pārstāvis Antonio Gramši uzskatīja, ka gan buržuāzija, gan proletariāts rada savus intelektuāļus, tāpēc nav pamata uzlīkot viņus par vienu grupu, bet gan par dažādu šķiru apakškopām. Lai gan šie intelektuāļi atzīst sevi par neatkarīgiem, tomēr viņi ir tendēti veidot sociālās utopijas, kas aizstāv savas šķiras intereses¹³.

Šīs pieejas pārstāvji pēdējā laikā lielu uzmanību pievērš tam, kādas ir „politikas intelektuāļu” (*poliev intellectuals*) un valsts atiecības, „kustību intelektuāļu” (*movement intellectuals*) un sociālo kustību attiecības.

Pjērs Burdjē kritiski vērtē to, ka intelektuāļi var būt citu grupu pārstāvji. Runājot it kā citu vietā, intelektuāļi kā citu grupu reprezentētāji patiesībā slēpj savas specifiskās intereses¹⁴. Noliecot pārstāvniecības ideju, faktiski tiek noliegta arī intelektuāļu kā sabiedrības avangarda koncepcija. Pjērs Burdjē asi kritizē tos, kuri mēģina dihotomizēt akadēmiskumu, no vienas puses, un pieķeršanos, angažētību (*scholarship and commitment: committed intellectuals and ivory tower intellectuals*), no otras puses. Viņš uzskata, ka nevajag pretstatīt tos, kuri savus darbus adresē akadēmiskai videi, un tos, kuri savas idejas publisko plašākai sabiedrībai. Burdjē atzīst, ka šāds pretnostatījums var nomierināt pētnieka sirdsapziņu, jo to akceptē akadēmiskā kopiena. Bet zinātnieki nekļūst par divkāršiem zinātniekiem tikai tāpēc, ka viņi ar savām zināšanām neko nedara¹⁵. Burdjē ironizē, ka intelektuāļi var sevi iztēloties par nomadiem, bet visbiežāk viņu nomadisms izpaužas kā ceļošana no vienas lidostas uzgaidāmās telpas uz nākamo, turklāt: lai satiktos ar tieši tādiem pašiem „ceļotājiem”. Biežāk viņi ir riskētāji, kuri nekad un ne ar ko neriskē. Nomadiskais narcisisms ir dzižāk poza, bet intelektuāļu reālā uzvedība daudz vairāk atbilst Gramši organisko intelektuāļu pazīmēm. Marginalitātes statusa ieguvumi tomēr ir ievērojami, jo intelektuāļi biežāk cildina, nevis peļ šo marginalitāti: un turpina apgalvot, ka centrālais ir saskatāms tikai no ekscentrisma pozīcijām. Robeža starp iekļautajiem un neiekļautajiem visbiežāk gan netiek definēta.

Burdjē uzskata, ka šāдай atturībai, bēgšanai sterilitātē var būt nopietnas sociālās sekas. Burdjē simpatizē tiem intelektuāļiem, kurus viņš dēvē par kaislīgajiem publiskajiem intelektuāļiem (*passionate public intellectuals*), un arī sociologiju viņš

definē kā „cīņas sportu” (*combat sport*). Ja jau pasaulei ir jāpielāgojas intelektuāļu idejām, tad paši viņi nevar būt no tās autonomi. Intelektuāļiem jāzina ne tikai pret ko viņi ir, bet arī par ko viņi ir gatavi cīnīties. Vienlaikus Burdjē vēršas pret personām, kuras akadēmiskajā laukā nav konkurētspējīgas un tāpēc izliekas par intelektuāļiem neintelektuāļu auditorijās.

Mišels Fuko savukārt uzskatīja, ka intelektuāļiem nevajadzētu sevi pozicionēt kā tādus, kuri ir nedaudz priekšgalā vai nedaudz malā, bet intelektuāļiem nepieciešams cīnīties pret tām varas formām, kurām viņi ir objekti vai instrumenti. Arī Mišels Fuko uzskata, ka ir beidzies periods, kad būt intelektuālim nozīmē būt par citu cilvēku prātu un (vai) sirdsapziņu³⁷. Starp citu, Žīls Delēzs (*Gilles Deleuze*) uzskata, ka tieši Fuko ir liecis daudziem domātājiem apzināties, ka runāt citu vietā ir neejdzība, un tādējādi ievērojami diskreditējis reprezentācijas ideju. Fuko atzīst – ja jau vara nav iespējama bez zināšanām, tad zināšanas un vara ir dvīņumāšas. Vēlme pēc varas nereti tiekot maskēta kā tieksme iegūt zināšanas. Fuko ir visai kritisks arī pret zināšanu neitralitāti. Universālo intelektuāļu vietu arvien biežāk sāk ieņemt intelektuāļi speciālisti (*specific intellectuals*)³⁸. Pēdējā grupa vairs netiek uztvertā kā visiem priekšā vai sānos esoša, bet gan kā tāda, kura darbojas noteiktā zināšanu sektorā. Šī radikālā pārmaiņa visbiežāk tiek izskaidrota ar to, ka intelektuāļiem nav izdevies sabiedrībā saglabāt uzticību universālījam. Kā pēdējais lielais naratīvs ir palicis tikai globalizācijas jēdziens³⁸.

3. Intelektuāļu kritika

Sāļdzinot ar 20. gadsimta sākumu, kad intelektuāļiem nereti tika piedēvēts kolektīvais mesiānisms, starpkaru periodā arvien biežāk izskanēja vilšanās intelektuāļos. Jau 1932. gadā Roberto Miheļss „Sociālo zinātņu enciklopēdijas” šķirklī “Intelektuāļi” viņus vērtēja kā subjektus, kuri visbiežāk ir demoralizēti un paškritiskuma pārnemti³⁹. Arvien biežāk publiskā telpā savus uzskatus pauda tie, kurus var dēvēt par “antiintelektuāļiem intelektuāļiem”. Eduards Berts (*Edouard Berth*) intelektuāļus raksturo kā “no visiem aristokrātiem viszemeniskākos un postošākos” un uzskata, ka viņi ir gatavi zemoties šīs pasaules varenajiem⁴⁰. V. I. Leņins, raksturojot inteligentus (1902), bija vēl skarbāks: viņi ir nevis nācījas smadzenes, bet gan tās sūdi. Pat Nobela prēmijas laureāts Ginters Grass (*Günter Grass*) ir spiests atzīt, ka arī Gēbelss bija intelektuālis⁴¹.

Tomēr jau 20. gadsimta vidū intelektuāļu sociālais prestižs atkal pieauga. Visbiežāk tas tiek izskaidrots ar to, ka šajā laikā pieauga ne tikai intelektuāļu skaits, bet arī viņu iespējas veicināt sociālo problēmu risināšanu. Universitātes izglītību ieguva arvien lielāks cilvēku skaits, un līdz ar to pieauga auditorija, kuru intelektuāļi varēja ietekmēt tiešā veidā. 20. gadsimta 50. gados sāka dominēt viedoklis, ka intelektuāļu primārās rūpes ir kultūras lauks, un tādējādi viņi tika atbrīvoti no atbildības par visu sociālo sistēmu. Šajā paradigmā intelektuāļu uzdevums ir analizēt sabiedrības simboliskos resursus un nevis piedalīties citu grupu cīņā par politisko varu vai ietekmi. Intelektuāļi tika skatīti nevis kā kādas šķiras pārstāvji, bet kā atbildīgie par simbolisko sistēmu izstrādi, turklāt viņiem ir jāvadās pēc universāliem standartiem.

20. gadsimta beigās intelektuāļi atkal sāka zaudēt sabiedrības uzticību. Čārlzs Raits Mills (*Charles Wright Mills*) šādus Rietumu sabiedrībā izplatītos noskaņojumus ievēroja jau 50. gados, norādot, ka valdošā politiskā elite ignorē intelektuāļu kritiku un ieteikumus un neiesaistās ar tiem polemikā⁴². Baumans skaidro, ka politiskie

institūti bija apguvuši prasmes komunicēt ar sabiedrību bez brīvi klejojošo intelektuāļu starpniecības, tiem vairs nebija vajadzīgi viņu pakalpojumi⁴⁷. Intelektuāļu lomu nereti uzpēnās sabiedrisko attiecību un reklāmas speciālisti, kuriem maksāja vara.

Es šo procesu raksturotu kā politiskās varas nostiprināšanās sekas. Attālas paralēles ir saskatāmas Senās Ķīnas pārvaldes sistēmā. Ķīnas ierēdņi mandarīni izcēlās ar augstu kompetenci ne tikai valsts pārvaldē, bet arī mūzikā, literatūrā un konfūcismā, jo bez zināšanām šajās nozarēs nebija iespējams iegūtu ierēdņa statusu⁴⁸. Līdz ar to varai bija ne tikai ievērojami politiskie, militārie un administratīvie, bet arī intelektuālie resursi. Arī mūsdienās pārvaldes darbā nereti iesaistās personas ar augstu akadēmisko kvalifikāciju un šie cilvēki neizjūt vajadzību pēc citu intelektuāļu pakalpojumiem (ja nu vienīgi lai legītimētu savu rīcību).

20. gadsimta beigās pieauga to publikāciju skaits, kurās tika analizēta „intelektuālisma nāves” tēma⁴⁹, apskatot gan neprivileģēto, mazāk izglīto, gan arī elites grupu antiintelektuālistismu. Plaši izplatījās neiecība tam, ka intelektuāļi ir spējīgi sabiedrībai izstrādāt racionālu nākotnes redzējumu. Šādas noskaņas veicināja arī intelektuāļu „kultūras kari”. Daudzās Rietumu valstīs intelektuāļu vidū dominēja kreisi noskaņotie (*red-diaper intellectuals*), un sociālisma sistēmas sabrukums viņu autoritāti neveicināja. Arī paši viņi demonstrēja apjukuma pazīmes, jo nespēja sabiedrībai piedāvāt alternatīvus attīstības modeļus. Kreisie intelektuāļi sāka retāk uzstāties nekā varas publiskie kritiķi, bet savas ambīcijas centās īstenot akadēmiskajā laukā (profesionālos žurnālos, monogrāfijās, akadēmiskās konferencēs). Ričards Pozners (*Richard Posner*) uzskata, ka intelektuāļu prestiža kritumam ir vairāki iemesli⁵⁰:

1) mūsdienās izteiktāk nekā agrāk intelektuāļi ir koncentrējušies akadēmiskajā vidē un viņu profesionālais žargons, dzīvesveids noturējo viņus no pārējās sabiedrības un tās rūpēm; 2) publiskie intelektuāļi pārāk bieži izsaka pārdrošus pareģojumus, bet tie visbiežāk nepiepildās; 3) publiskie intelektuāļi pārāk bieži izsakās par jautājumiem, kuros viņiem ir visai pieticīgas zināšanas (kā piemēru mino: Noamu Čomski (*Noam Chomsky*) un viņa traktātus par ārpolitiku); 4) intelektuāļi mēģina atrast skaidras robežas starp Jauno un labo, pat ja šādu robežu nav. Tāpēc intelektuāļu padomi nav sevišķi noderīgi ne ielas cilvēkiem, ne arī politiķiem.

Arī Baumans uzskata, ka, zaudējot kultūras likumdevēju (*cultural legislators*), vēstures attīstības virziena izpratēju, sabiedrības patieso vajadzību eksperta statusu, intelektuāļiem ir jāsamierinās ar kultūras interpretētāja lomu⁵¹, bet sabiedrības acīs šie intelektuāļi interpretētāji (*interpreter-intellectual*) zaudē autoritāti⁵². Maikls Ignatjevs (*Michael Ignatieff*) ir vēl radikālāks un apgalvo, ka mūsdienās vairs nav neatkarīgu intelektuāļu. Domu vietā ir uzskati, argumentācija ir aizvītieta ar žurnālistiku, polemiku vietā ir personību raksturojumi (*personality profiles*), publiskos dialogus ir nomainījuši šovi⁵³. Tāpēc, lai raksturotu mūsdienu intelektuāļus, Ignatjevs lieto tādus jēdzienus kā laika kavētāji (*entertainers*) un „karnevālā iekšā saucēji” (*carnival barkers*), kuri meklē lētu popularitāti. Citi autori lieto arī tādus jēdzienus kā „journalist-intellectuals”, „freelance intellectual”. Kultūras demokrātizācijas dēļ ir krities intelektuāļu prestižs un morālā autoritāte, līdz ar to publiskā dzīve kļūst tukša. Visai izplatīts kļūst viedoklis, ka mūsdienu sabiedrībā intelektuāļu darbību arvien biežāk raksturo profesionalizācija, specializācija, fragmentizācija un arvien retāk politizācija⁵⁴. Tomēr var uzdot jautājumu: kāpēc profesionalizācijas pieaugums ir jāvērtē kā intelektuāļu tik mīlētās autonomijas zaudējums?

Kolektīvo svešinieku raksturo tas, ka viņš spēj saskatīt problēmu būtību neatkarīgi no tā, cik tālu vai tālu no intelektuāļa atrodas novērojamais objekts. Romantiskie pienēmumi par intelektuāļu autonomiju un viņu domāšanas transcendentālo raksturu veicināja to, ko mēdz raksturot kā pašfascinējosā narcisisma kultu (arī kā „*self-congratulators*”) un augstprātību pret visiem pārējiem – rutinētajiem vienprātīgajiem.

Intelektuāļu priekšstati par sabiedrību sakņojas dažādās doktrīnās un jau retāk praksē. Lai gan vēlme veido globālus vispārīgājumus mūsdienu intelektuāļiem ir mazāk izteikta nekā viņu priekšgājējiem, tomēr joprojām daudzi veic taisnas līnijas arī tur, kur viss ir nelīdzens, daļa nedalāma un vienkāršo sarežģīto. Gofmanim veltītā lekcijā Burdžē pat aicina cīnīties pret filozofijas hegemoniju pār sociālajām zinātnēm. Manuprāt, tieksme pret vispārīgajumiem var tikt klasificēta arī kā nevēlēšanās atzīt dzīves daudzveidību, tās elementu savijumu. Intelektuāļu negativismu pret pasauli var izskaidrot arī ar to, ka pasaulē visbiežāk neiederas intelektuālo ideju Prokrusta gultā. Tomēr atklāts paliek jautājums, vai distancētība var kompensēt intelektuāļiem viņu profesionālo zināšanu trūkumu un abstrakto verbalitāti⁵¹.

Vairums anaītiķu ir pamanījuši, ka intelektuāļu izvērtējums parasti ir asimetrisks⁵². Intelektuāļi tiek bieži slavēti par tām idejām, kuru sekas sabiedrība uztver ar labvēlību, un reti tiek nosodīti par tām idejām, kuru īstenošana ir provocējusi sociālas katastrofas. Vienā gadījumā tiek slavīnāti ideju autori un aizmirstīti to īstenoņāji, bet citkārt nopelīti ideju īstenoņāji, bet aizmirstīti iedvesmotāji. Intelektuāļu izvērtējumē sarežģīti ne tikai tas, ka idejas var tikt „nepareizi saprastas” vai neveiksmīgi īstēnotas. Intelektuāli kā jebkuru cilvēku nereti vērtē pēc tā, ko viņš ir varējis, bet nav darījis, t. i., saskaņā ar negatīvās atbildības principu.

Jau pirms sešdesmit gadiem Jozefs Šumpēters (*Joseph A. Schumpeter*) norādīja, ka tipiskam intelektuālim nav nekādas tiesās atbildības par praktiskām lietām un nav nekādas saistības ar tiešu zināšanu iegūšanu (*first hand knowledge*)⁵³. Līdzīgi intelektuāļus vērtēja arī Hajeks. Zinātnieki vai eksperti un lietīšķie cilvēki (*the practical man of affairs*) bieži uzskata, ka intelektuāļi pārsvarā ir cilvēki, kuri neko nepārzina sevišķi labi un kuru spriedumi par lietām, ko viņi, pēc pašu domām, saprot, neizceļas ar īpašu gudrību. Neskatoties uz to, tieši šo cilvēku spriedumi ietekmē uzskatus, saskaņā ar kuriem sabiedrība rīkosies tuvākajā nākotnē. Daļu ideju aktīvākie intelektuāļi padara par tiecējumu kopumu, un process, kurā tās kļūst vispārpieņemtas, ir gandrīz automātīss un nenovēršams. Šie intelektuāļi ir izglītības un ideju izplatīšanas orgāns, ko pati mūsdienu sabiedrība ir radījusi, un viņu pārļēcība un uzskati ir siets, caur kuru jāiziet visām jaunajām koncepcijām, pirms tās nonāk pie masām.

Intelektuāļa raksturīgākā pazīme ir spriest par jaunajām idejām nevis pēc to specifīkas, bet gan pēc to iedarīguma viņa paša vispārīgajās koncepcijās un modernajā (viņa izpratnē) pasaules ainā. Par visiem konkrētajiem jautājumiem, jaunām idejām un faktiem viņš spriež tikai ļoti vispārīgu ideju gaismā. Bet, tā kā viņš nav pārāk zinīgs atsevišķos jautājumos, tad viņa kritērijs ir iespēja saskaņot jaunās idejas ar citiem saviem uzskatiem un to atbilstība saskaņīgam pasaules priekšstatam⁵⁴.

Visraksturīgākās kļūdas jebkurā laikmetā bieži vien tiek atvasinātas no kādām pareizām jaunatklātām patiesībām, un tās ir jaunu, citās jomās apliecinātu vispārīgājumu kļūdainais lietojums⁵⁵. Arī Žils Delēzs (*Gilles Deleuze*) uzskata, ka teorijas un prakses attiecības ir daudz fragmentārākas un daļējākas, nekā to bieži mēdz izīēloties teorētīķi.

Iebkura teorija ir lokāla, jo tās atziņas ir attiecināmas tikai uz ierobežotu prakses lauku, un tas nozīmē, ka citos lokālos kontekstos ir jāveido jaunas teorijas.

Hajeks uzskata, ka intelektuāļu ideāli cieš no iekšējām pretrunām, tādēļ mēģinājumi ideālus īstenot praksē noved pie kaut kā **pilnīgi atšķirīga** no gaidītā. Arī paši intelektuāļi ir atteikušies no pretenzijām uz to, ka ideju sistēma varētu būt galīga un tā būtu kopumā jāpieņem bez iebildumiem. Spēja kritizēt akceptēus viedokļus, pēti jaunās perspektīvas un eksperimentēt ar jaunām koncepcijām rada patieso intelektuālo atmosfēru. Vienlaikus viņš domā, ka mums trūkst liberālas utopijas, programmas, kas nebūtu ne pastāvošās kārtības aizstāvēja, ne arī vājināta sociālisma paveids, bet gan būtu patiesi liberāls radikālisms, kurš nesaudzētu varenos (tai skaitā arī arodbiedrības), nebūtu stingri praktisks un neierobežots ar šobrīd politiski iespējamo. Sabiedrībai būtu vajadzīgi intelektuāli līderi, kas vēlētos strādāt ideāla labā, lai cik mazas arī nebūtu tā drīzas īstenošanas izredzes. Šiem cilvēkiem būtu jāvēlas sekot principiem un cīnīties par to pilnīgu īstenošanu, lai arī atālā nākamē. Viņiem būtu jāatstāj praktiski kompromisi politiķiem. Galvenā mācība, ko patiesi liberāļi var gūt no sociālistu panākumiem, ir drosmē būt utopistiem. Šādas idejas var ietekmēt sabiedrības viedokā, padarīt iespējamu to, kas vēl nesen likās tik tāls⁵⁷.

Kā norāda Cvetans Todorovs (*Tzvetan Todorov*), nereti tām kolektīvām darbībām, kuras tika veiktas, pamatojoties uz humanisma vērtībām, bija destruktīvas sekas, tieši pretējas gaidāmajām⁵⁸. Arī Džerenijs Dženingss (*Jeremy Jennings*) domā, ka intelektuāļi revolucionāri ir potenciāli bīstamāki nekā pūristi (*purists*), kuri nošķir kultūru no politiķas⁵⁹. Tāpēc intelektuāļu izvērtējuma nepieciešams nosacījums ir laika distance.

Līdz šim sabiedrība diezgan reti ir pieprasījusi no intelektuāļiem atbildību par viņu vārdiem un pareģojumiem⁶⁰. Intelektuāļi visbiežāk uzskata, ka sabiedrība nav spējīga veikt intelektuālo produktu kvalitātes kontroli, ideju auditu. Manuprāt, viņus var raksturot kā tiesnešus bez likumiem.

Var uzdot arī jautājumu, pie kā vērsas intelektuāļi. Daudzi cilvēki uzskata, ka intelektuāļu produkti nav plaša patēriņa produkti. Pēdējās desmitgadēs visai skaidri iezīmējas tendence, ka patērētāju lomā daudz biežāk ir birokrātiskās organizācijas un nevis pilsoņi. Pārvaldes organizācijas intelektuāļu autortiesības visbiežāk ignorē un viņu ieteikumus dara zināmus sabiedrībai kā politiķu vai ierēdņu lēmumus. Šādu situāciju veicina tas, ka mūsdienās intelektuālo produkciju visbiežāk veido nevis vienpatņi, bet intelektuāļu apvienības, tā saucamie smadzeņu tanki, par kuriem Johans Galtung (*Johan Galtung*) ironizē, ka tie biežāk ir „*more tank than think*”⁶⁰.

Līdz ar to sabiedrībai veidojas priekšstats, ka intelektuālo produktu galvenie patērētāji ir citi intelektuāļi (intelektuāļi kā pašapkalpojoša grupa (*self-serving group*)), bet pašiem intelektuāļiem veidojas trimdnieka domāšana, intraverta psiholoģija. Daudzi sabiedrības locekļi uzskata, ka intelektuāļu teksti nav lasāmi un tos nelasa (*unreadable and unread*), bet paši intelektuāļi ir kļuvuši par pašpītiekamam kastu. Intelektuāļi tiek kritizēti gan par viņu daudzvārdību (*big mouth*), gan arī par nespēju un (vai) nevēlēšanos paust savas idejas sabiedrībai izprotamā veidā. Tas nepatīk tai sabiedrības daļai, kura defnisko izklāsta stilu vērtē kā krāpniecisku vai neziņu maskējošu. Tomēr joprojām intelektuāļi cenšas būt autoritātes un pravieši (*high profile prophet-like intellectuals*) nespeciālistiem un nevis citu nozaru profesionāļiem.

Informācijas tehnoloģiju attīstība un mediju vides pārmaiņas nevar neietekmēt intelektuāļu pozīcijas, prestižu un nozīmi sabiedrībā. Ja agrāk intelektuāļus par intelektuāļiem padarīja masu mediji¹⁰, tad mūsdienās mediji ir tieši tie, kuri sāk pildīt agrāk tikai intelektuāļiem atvēlētais lomas. Būtiska nozīme šajā procesā ir arī tam, ka plašsaziņas līdzekļos sāk dominēt vizuālā un nevis verbālā informācija.

Intelektuāļi nereti sevi uzver kā varas alternatīvu un ne vienmēr pamato, kāpēc demokrātiskā valstī viņi savus mērķus nevar sasniegt, iesaistoties politisko institūciju darbībā tiešā veidā. Čārlzs Karzmens (*Charles Kurzman*) un Līnss Ovenss (*Lynn Owens*) uzskata¹¹, ka mūsdienu intelektuāļiem būtu jārisina vairākas problēmas – kā savienot savu intelektuālo neatkarību un saites ar sabiedrību, norūpētību un neitralitāti, elitārismu un egalitārismu, kā pašdefinēties un veidot attiecības ar citām sociālām grupām, tajā skaitā ar ekspertiem, kuri sniedz padomus par gabaldarbu maksu.

4. Atšķirīgie intelektuāļi

Var jautāt, vai diskusijām par intelektuāļiem ir kāda jēga? Mana atbilde ir apstiprinoša. Tomēr diskusijas par intelektuāļu (inteliģentu) un varas attiecībām nereti nonāk strupceļā, jo to dalībniekiem ir visai atšķirīga izpratne, kuri sabiedrības locekļi ir uzskatāmi par intelektuāļiem. Turklāt visai liela nevienprātība valda arī jautājumā, kādas ir intelektuāļu un pārējo grupu attiecības.

Jēdziena „intelektuāļi” socioloģiska operacionalizācija mūsdienās ir visai problemātiska. Sabiedrībās, kur intelektuālā darba veicēji veido mazākumu un universitātes izglītību iegūst ļoti neliela sabiedrības locekļu daļa, šādam jēdzienam bez lielām grūtībām var atrast pamatojumu. Mūsdienu darba tirgū augstas intelektuālās prasmes un to ikdienas izmantošana ir raksturīgas profesiju vairumam. Līdz ar to, kādai grupai uzurpējot tiesības sevi saukt par intelektuāļiem, visi pārējie netiešā veidā tiek klasificēti kā neintelektuāļi (t. i., nesaprātīgie), kā *Homo faber*, nevis *Homo sapiens*.

Manuprāt, šo problēmu var risināt, atsakoties no vienkāršotiem sociālās stratifikācijas principiem. Tāpēc es turpmāk analizēšu vairākas grupas (publiskos intelektuāļus, inteliģentus, intelektuālos auditorus, dzīves ekspertus), kuras apvieno vienādas pretenzijas, bet nodala atšķirīgi tipiskās uzvedības veidi. Es nedomāju, ka šis dalījums ir diskrets, jo dažādās situācijās vienas un tās pašas personas var klasificēt atšķirīgi. Šāds dalījums ir drīzāk analītisks instruments, un šīs grupas es vērtēju kā iedomātas kopības.

Kā mēģinājumu atrast kaut kādu risinājumu šajā bezcerīgajā situācijā ir jāvērtē jēdziena „publiskie intelektuāļi” arvien plašāka lietošana. Par publiskajiem intelektuāļiem tiek definētas tās personas, kuras izmanto publiskos forumus, lai paustu savus uzskatus par tēmām, kas uztrauc daudzas sabiedrības grupas vai, pēc viņu domām, ir nozīmīgas sabiedrībai kopumā. Šādu publisko intelektuāļu definīciju es vērtēju kā nepietiekami izvērstu, tāpēc to papildināšu ar vairākiem citiem kritērijiem, kuri ļautu norobežot publiskos intelektuāļus no tiem līdzīgām personām.

Pirmkārt, publiskie intelektuāļi ir tās personas, kuras sevi uzskata par „domāšanas ekspertiem”. Lai pretendētu uz šo statusu, ir jāpārzina kultūras mantojums, vismaz tā klasika, kā arī izplauktākie sociālie un kultūras kodī, jēdzieni. Viņiem jāspēj analizēt

realitāti, veidot abstrakcijas, klasifikācijas, skaidrojumus, kuri ļauj nodalīt būtisko no nebūtiskā. Tie ir nepieciešami, taču ne vienmēr pietiekami nosacījumi.

Otrkārt, par publiskiem intelektuāļiem ir pamats uzskatīt tās personas, kuras spēj veidot jaunas abstrakcijas, klasifikācijas, kodus, i. i., tādus intelektuāļus produktus, kuri kalpo jaunu sociālo un kultūras realitāšu veidošanai, tradicionālo domāšanas veidu transformācijai. Tas gan nenozīmē, ka jauninājumi ir sabiedrībai noderīgāki nekā tās tradicionālie priekšstati.

Treškārt, domāšanas eksperti var būt arī personas, kuru kompetences lauks ir sociālās dzīves konfliktu perifrīzā. Līdz ar to viņu pretenzijas uz līdzdalību publiskajās diskusijās var izraisīt pamatotas šaubas. Domāšanas eksperti nereti tie, ka viņi ir sociālās dzīves eksperti, kaut arī tas nav viens un tas pats. Līdz ar to domāšanas eksperti nereti ir pārspilējumu, nepamatotu vispārīnājumu un himeru radītāji. Tāpēc par publiskajiem intelektuāļiem es uzskatīšu sociāli kompetentas personas.

Ceturtkārt, publiskie intelektuāļi ir personas, kuru spēju diskutēt neapgrūtinā interešu konflikti un kuras tāpēc var būt vismaz teorētiski neitrālas. Es labi apzinos, ka iespējas vēl nenozīmē to izmantošanu. Par publiskajiem intelektuāļiem var uzskatīt personas, kuru spriedumus neietekmē cilvēki, kas ir varas pozīcijās. Man finansiāla angažētība nesaistās ar publiskumu.

Visos laikos visās sabiedrībās ir bijušas personas, kuras uzskata sevi par kultūras vērtību, sabiedrības labklājības sargaugiem un veidotājiem. Viņi domā, ka labāk nekā pārējie sabiedrības locekļi izprot sociālos procesus un kultūru, pagātni un tagadni, sabiedrības vajadzības. Tomēr šīs personas labākā gadījumā spēj ietekmēt sabiedrību, taču nespēj manīt savas grupas, t. i., inteliģences, domāšanu vai rīcību. Līdz ar to es nesaukšu viņus par intelektuāļiem, bet gan par inteliģentiem. Tieši spēja vai nespēja mainīt savas grupas intelektuālās vērtības, pēc manām domām, ļauj norobežot abas šīs grupas.

Publisko intelektuāļu un inteliģentu kompetences līmeņa atšķirības var arī nebūt labi redzamas. Inteliģentu iespējas veidot savu profesionālās dzīves darba kārtību ir ievērojami ierobežotākas nekā publiskajiem intelektuāļiem. Inteliģentiem intelektuālistisms ir kaut kas līdzīgs hobijam – aicinājumam – vai arī līdzeklis karjeras veidošanai. Viņu intelektuālistisms visbiežāk neiziet ārpus enciklopēdiju vai skaidrojošo vārdnīcu robežām. Vairākums inteliģentu izjūt pastāvīgu kolektīvās autoritātes deficītu, jo spēj saskatīt savu grupas locekļu plaģiātismu. Citi inteliģenti acīs viņi reti kad ir autoritātes. Kā plaģiātu kopienas biedri viņi ir konkurenti, un tāpēc solidaritātes saites šajā grupā ir vājas. Vienlaikus viņi ir mediji starp varu un intelektuāļiem, no vienas puses, un sabiedrības vairākumu, no otras puses. No viņiem ir atkarīgs tas, kādas idejas sabiedrība sadzirdēs, un tas, kā šīs idejas tiks izprastas. Šis statuss būtiski paaugstina intelektuāļu pašcieņu.

Manā klasifikācijā intelektuālie auditori ir personas ar augstu kompetences līmeni kādā sociāli nozīmīgā zināšanu laukā un ar attīstītām intelektuālām iemaņām. Viņi visbiežāk izvairās no aktīvas līdzdalības publiskajās diskusijās un aprobežojas ar viedokļu paušanu publikai neizziņotās profesionālās apspriedēs. Viņu komunikatīvā grupa parasti ir tādi paši auditori. Tieši auditori lemj, kam atvieglināt vai apgrūtināt ceļu uz administratīviem amatiem un līdz ar to uz tribīnēm. Tā ir ikdienā ne pārāk pamanāma, bet ļoti nozīmīga ietekmes grupa, kuru vienlīdz nemil gan intelektuāļi, gan arī inteliģenti.

Manā klasifikācijā dzīves eksperti ir personas ar augstu viedīgumu, kas balstās uz plašsaziņas līdzekļos vai nepastarpinātā komunikācijā iegūtām zināšanām un viņu plašo pieredzi. Tas ļauj šiem cilvēkiem veidot savas sociālās teorijas un popularizēt tās starp sev līdzīgajiem. Sociālā vide, kurā uzturas dzīves eksperti, neveicina teorētisko nostādņu dažādību, un tas ļauj šīm personām viegli atrast atbalstu saviem priekšstatiem. Viņus retāk nekā citu grupu locekļus māc šaubas par savu spriedumu patiesumu, jo to apliecina ikviens viņu dzīves mirklis un TV ziņu raidījums. Publiskās diskusijas viņi izmanto, lai pārveidotu savu teoriju argumentāciju, un nekas šajās diskusijās nevar viņus piespiest šīs teorijas apšaubīt. Iespēju robežās viņi socializē ne tikai kaimiņus, darbabiedrus, bet arī savus bērnus. Aiz daudzām viņu idejām nav grūti pamanīt intelektuāļu ēnas, kas ir ne tikai dzienu ideju dzīvotspējas apliecinājums, bet arī pieminekļi izglītības sistēmai un plašsaziņas līdzekļiem.

Dažādās publikācijās, diskusijās personas, kuras tiek dēvētas par intelektuāļiem, palaikam izpelnās visai nekomplimentārus vērtējumus. Tas nevarētu pārsteigt, ja šo piezīmju autori būtu tikai dzīves eksperti, kuri ir konsekventi iztikuši bez jebkuru tekstu lasīšanas un pie secinājumiem ir nonākuši uzmanīgu vērojumu ceļā. Inteligēntus kaitina vārdi, kurus inteligēnti nesaprot, un idejas, kurām viņi neredz lietojumu¹. Auditorus kaitina intelektuāļu ekstravagance. Pēc viņu domām, ir lietderīgāk savest kārtībā esošo, nevis vairot jūkas.

Vai publiskie intelektuāļi sabiedrībai ir vajadzīgi? Atklāti intelektuālisms kā tādu nenoliedz nevienu no šīm grupām, tomēr pret pašmāju intelektuāļiem sabiedrībai nereti ir visai kritiska attieksme. Autoritārie režīmi ir labākais apliecinājums tam, cik bīstams var būt antiintelektuālisms. Noliežot agrīnās brīdināšanas sistēmas nepieciešamību, sociālā realitāte pārvēršas par nepārtrauktu *force majeure* gūzmu.

Bet vai demokrātijas apstākļos intelektuāļi ir sabiedrībai vitāli vajadzīgi? Te ar varas un sabiedrības izvērtējumu un kritiku nodarbojas politiskā opozīcija, plašsaziņas līdzekļi, nevalstiskās organizācijas, un ik pa brīdim savu attieksmi pret varu var paust arī paši sabiedrības locekļi.

Varbūt mums nav vajadzīgi vietējie intelektuāļi? Varbūt mēs varētu apmierināties ar sertificētu importa produkciju? Esmu pārliecināts, ka savī intelektuāļi ir vitāli vajadzīgi katrai sabiedrībai. Pirinkārt, jebkura teorija ir lokāla, t. i., tās secinājumu vispārinājuma pakāpe nav neierobežota. Līdz ar to vienmēr ir risks, ka dažādos kontekstos vienu un to pašu vispārinājumu patiesums ir visai atšķirīgs.

Otrkārt, sabiedrība pamatā dzīvo aktuālā laika režīmā. Politikiem primāri ir tie darbi, kuru veikšanai viņiem ir sociālais pasūtījums, laika un finanšu resursi. Arī sabiedrība nereti nav gatava upurēt šodienu par labu rītdienai, pakļaut sevi brīvprātīgiem ierobežojumiem, mainīt savus ieradumus un priekšstatus.

Tomēr atklāts paliek jautājums, vai intelektuāļi ir tie, kuri var iespaidot varu un sabiedrību. Īpaši tāpēc, ka viņi paši ir sabiedrības sastāvdaļa. Minhauzena triks ar sevis vilkšanu aiz matiem intelektuāļiem un inteligēntiem, manuprāt, izdodas reti.

Intelektuāļu ideoloģijas stūrakmens ir viņu ticība tam, ka cilvēka vietu sabiedrībā nosaka pēc viņa īpašībām. Jau skolā mēs visi esam redzējuši, ka visaugstāk tiek novērtēti tie, kuri ātrāk un lielākos apjomos spēj apgūt jaunas zināšanas, māc tās lietot un atstāstīt citiem. Zināšanas, intelektuālās iemaņas un pacietība ir tā valūta, kura skolā konvertējas panākumos un atzinībā.

Arī universitātēs, kur jaunieši turpina izglīties pēc skolas beigšanas, dominē līdzīga vērtību sistēma. Sabiedrība, kuras reprezentanti ir pasniedzēji, par visu augstāk vērtē prasmi analizēt, domāt un iegūtos secinājumus pārlicinot publicēt. Visaugstāk novērtētajiem paveras iespēja vērtēt nu jau citus – sākumā studentus, bet vēlāk arī savus amata brāļus. Tomēr izcilnieku idejas neaizsargā autoritāšu likums kā citus izgudrojumus. Viņu spriedumus konvertē ekonomiskos ieguvumos politiķi un nebūt negrasās kaut nedaudz dalīties. Vidējo patērētāju ne sevišķi interesē intelektuāļu produkti un padomi. Ar padomu došanu veiksmīgi nodarbojas reklāma, un ne jau nu atsevišķiem intelektuāļiem ar to cīksties.

Daudzi intelektuāļi domā, ka vārdiem piemīt maģisku spēju transformēt sociālo realitāti, un nepietiekami novērtē citus sociālo procesu mehānismus. Intelektuāļi zina, kas ir jādara, bet nezina, kā. Tīrums ekonomikā un demokrātijā darbojas pilnīgi citi principi – te dominē pieprasījuma un piedāvājuma ideoloģija. Līdz ar to, nonākot sev neierastā vidē, izglītības sistēmas izcilnieks jūtas piltūbā apjucis. Sabiedrība nav liela skola. Izēlas domāšanas spējas te tiek vērtētas zemāk nekā izmanīgums. Dzīves grūtdienus reti interesē patiesība par viņu likstu iemesliem. Viņi gaida, lai tiktu atrasti viņu bēdu vaininieki, lai viņu problēmas kāds solītu atrisināt – uzreiz un nekavējoties. Arī uzņēmēji domā peļņas, nevis patiesības kategorijās. Viņi visaugstāk vērtē to, ko var vislabāk pārdot. Grāmatas par tēmu – kā kļūt par bagātnieku vai kādu pavadināt – ir bestselleri. Tām, kuru autori vēlāk saņem Nobela prēmiju, tirgus panākumi ir ievērojami pieticīgāki.

Intelektuāļiem ļoti nepatīk sabiedrības locekļu tieksme kultūru uztvert kā izklaidi. Šo parādību intelektuāļi visbiežāk vērtē kā sociāli bīstamu parādību. Pat tie intelektuāļi, kuri sevi pieskaita pie varas nīdējiem, ir gatavi prasīt, lai vara ar dotāciju palīdzību iegrozotu „kultūras tirgus stihiju”.

Vairākumam intelektuāļu nav morālās autoritātes ne savā vidē, ne ārpus tās. Viņiem pašiem arī nav morālo autoritāšu. Pārāk bieži ir redzama arī nesaskaņa starp intelektuāļu vārdiem un rīcību. Ideju cīņa kā dzīvesveids un pašapliecināšanās kā eksistences nosacījums ietekmē intelektuāļu attieksmi pret citu intelektuāļu idejām. Visbiežāk šo attieksmi raksturo vārdi „neiecietība” un „greizsirdība”. Izņēmums ir mirušie intelektuāļi vai tie, kuri dzīvo tālu. Nepastarpinātai komunikācijai ar inteligentiem publiskiem intelektuāļiem pietrūkst laika. Nav arī vēlēšanās mūsu teksti runā mūsu vietā. Ar auditoriem intelektuāļu attiecības ir sarežģītākas. Bez auditoriem kā šķirējtiesnešiem intelektuāļi nespēj iztikt.

Spriedze starp publiskajiem intelektuāļiem un varu ir neizbēgama. Tautas „pārstāvji” vienmēr sevi uzskatīs par sabiedrības reprezentantiem un līdz ar to greizsirdīgi raudzīsies uz visiem, kuri mēģinās šo viņu lomu apšaubīt vai pārņemt. Viņiem publiskie intelektuāļi bija un būs varas uzurpatori. Vienlaikus „pārstāvji” pastāvīgi atrodas interešu konfliktā gan ar savām partijām, to vadītājiem, gan ar savu partiju sponsoriem. Tas ļauj intelektuāļiem nepātraukti – ar vai bez pamatojuma – apšaubīt „pārstāvju” godaprātu. Šim konfliktam reti mēdz būt draudzīgs risinājums.

Vēl viena mūsdienu intelektuāļu iezīme ir spēja radīt teorijas, kuras sabiedrību neuzbudina. Atšķirībā no politiķiem, kuriem patīk solīt, intelektuāļiem sagādā baudu sabiedrību biedēt, bet tādējādi intelektuāļi nereti provocē nevis rīcību, bet gan sociālo pasivitāti.

5. Publiskie intelektuāļi Latvijā

Latvijas publisko intelektuāļu analīzi apgrūstina vairāki apstākļi. Pirmkārt, personas, kuras saskaņā ar biežāk izmantotām definīcijām būtu klasificējamās šajā grupā, pašas sevi šādā veidā neidentificē. Visbiežāk šīs personas pašidentificējas ar noteiktām profesionālām grupām (piemēram, reprezentē sevi kā rakstniekus, publicistus, sociologus, politikas zinātniekus utt.), un līdz ar to gan viņi, gan pētnieki var pamatoti apšaubīt katras atsevišķas personas iekļaušanu publisko intelektuāļu grupā. Otrkārt, Latvijā līdz šim nav veikts pat atsevišķu profesionālo grupu darbības publisks izvērtējums. Arī atsevišķu personu devums parasti tiek vērtēts tikai pēc nekrologu publikācijas. Līdz ar to sekundārās analīzes iespējas ir visai ierobežotas. Tāpēc tālākā analīze ir vērtējama tikai kā provizorisks intelektuāļu analīzes mēģinājums.

Uzskatu, ka visai daudzas personas Latvijā ir vērtējamās kā publiskie intelektuāļi, jo: šīs personas regulāri iesaistās publiskajās diskusijās un tajās pauž nevis organizāciju, bet savu personīgo viedokli; šīs personas analizē sociālo realitāti, klasificē un skaidro sociālās parādības, mēģina izvērtēt un ietekmēt sociālos procesus un sabiedrību.

Tā kā viens no viedokļu paušanas komunikācijas kanāliem ir interneta portālos publiskotie teksti (sadalās: „Viedokļi”, „Versijas”), tad turpmākajai analīzei izvēlējos četras personas, kuru vērtējumi par dažādiem sabiedrībai būtiskiem jautājumiem regulāri tiek publicēti portālos „Delfi” un „Apollo”. Portālu informācija ir visai pateicīgs materiāls, jo šajā gadījumā viegli ir analizēt ne tikai autoru tekstu kopumu, bet arī sabiedrības reakciju uz šiem tekstiem, autoru izvirzītām idejām, diskusiju tēmām.

Portālos visai bieži publicējas daudzi autori, bet turpmāk es pievērsīšos Jura Paidera, Aivara Turvida, Lato Lapsas un Bena Latkovska tekstiem. Šo un nevis citu autoru analīzes izvēli noteica viņu visai plašā atpazīstamība, kā arī tas, ka viņi ir vairāku grāmatu autori un viņu teksti visai labi raksturo komentāru tēmas un to intonāciju.

Juris Paiders (1963) ir ģeogrāfijas zinātņu maģistrs, strādājis dažādos preses izdevumos (visilgāk ir bijis laikraksta “Dienas bizness” galvenais redaktors (1992–2003)), vairākkārt saņēmis augstus savas profesionālās darbības novērtējumus (Latvijas Preses izdevēju un redaktoru asociācijas apbalvojumus: “Labākais redaktors” (1993); “Preses nagla” (1993); “Populārākais žurnālists” (1994); “Labākais direktors” (1995); 2000. gadā *Bonnier* grupas prēmiju par labāko rakstu Latvijas presē), ir bijis Latvijas Preses izdevēju un redaktoru asociācijas prezidents (1995)⁴.

Pēdējo piecu gadu laikā viņš ir publicējis septiņas grāmatas⁵, kurās analizējis Latvijas ārpolitikas un ekonomikas jautājumus, latviešu seksualitāti un rakstību⁶, islāma kultūru Latvijā un pasaulē.

Juris Paiders ir aktīvi iesaistījies diskusijā par Nacionālās bibliotēkas jauno ēku, apšaubot tās celtniecības lietderību. Viņš uzskata, ka „Šobrīd ir ļoti daudz brīvu telpu, kuru pielāgošanai bibliotēkas vajadzībām nav vajadzīgas tādas milzu izmaksas, nedz arī šāda veida projekti .. Kam tad šī bibliotēka ir vajadzīga? Vai bibliotēka vajadzīga politiķim kā pieminekļis viņu vajadzībām, vai bibliotēka ir vajadzīga lasītājiem .. Kāds vēlas paņemt manu nodokļa naudu, lai būvētu stikla kalnu. Tad dariet to privātā kārtā .. Kāpēc jūs manā nodokļa maksātāja kabatā bāziet ķepu, lai būvētu lietu, kuru es negribu? Kāds tautsaimniecības efekts...!?”⁶

Tikpat aktīvi viņš protestēja pret Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO, apšaubot to, ka iestāšanās ES un NATO veicinās Latvijas ekonomisko attīstību". Arī pēc Latvijas iestāšanās ES Juris Paiders turpina apšaubīt šī politiskā lēmuma lietderību (Vai bija liela jēga stāties ES, lai nonāktu lielākā enerģētiskā atkarībā no Krievijas?").

Paiders ir komentējis arī Lietuvas Ārlietu ministrijas pausto sašutumu par Lietuvai nepieņemamu Molotova–Ribentropa pakta interpretāciju 2004. gada 31. augustā Pirmajā Baltijas kanālā demonstrētajā filmā "Gadsimta noslēpumi". Viņš uzskata, ka šajā gadījumā "Lietuvas Ārlietu ministrija rīkojas kā PSKP CK"⁷⁰. Vienlaikus viņš uzskata, ka "21. gadsimta Kremļis ir reglamentējis tikai nedaudzus varas un sabiedrības attiecību jautājumus. Krievijas televīzijām paliek milzīgi plaša telpa, kurā nav nekādas cenzūras un iejaukšanās"⁷¹.

Paiders arī vēlāk vairākkārt publicē raktus par Molotova–Ribentropa pakta. Viņš uzskata, ka Molotova–Ribentropa pakts sen jau ir anulēts un Baltijai nevajadzētu ar Krieviju apspriest 65 gadus vecu līgumu⁷². "Pagātne lai paliek vēsturmeķu un pētnieku ziņā"⁷³. Viņam ir pilnīgi neizprotams, "kāpēc Saeima, deklarējot, ka komunisma noziegumi ir jāizmeklē, pasludina pirms izmeklēšanas rezultātu pabeigšanas, ka pie totalitārajiem noziegumiem vainīga būs vienīgi Krievija. ... Deklarācija aicina izmeklēt un vienlaikus pasludina vainīgo bez izmeklēšanas. Tieši tādas metodes piekopa totalitārā iekārta, kuru Saeima taisās nosodīt. ... Par okupācijas sekām atbildība jāuzņemas ne tikai PSRS republikām, bet tikpat lielā mērā ASV, jo ASV prezidents F. Rūzvelts 1945. gadā, lai panāktu PSRS iesaistīšanos karā pret Japānu, piekrita PSRS ietekmes paplašināšanai uz Baltiju un Austrumeiropu. ... Vārbūt ir laiks paprasīt arī no ASV materiālu un morālu kompensāciju par 1945. gadā Jaltā un Potsdamā noslēgto darījumu"⁷⁴.

Visai regulāri Paiders ir kritizējis "Sabiedrību par atklātību – *Delna*". Viņš uzskata, ka „*Delna*” rīkojas kā ekstrēmistiska politiska partija. ... ja nevalstiska organizācija sāk aktīvu agresīvu politisko nomelnošanas kampaņu, ... tad tik tiešām to var uzvert kā Latvijas likumu un Satversmes pārkāpumu. ... „*Delnai*” ir nekavējoties jālegalizē sava politiskā darbība un jāreģistrējas kā politiskai partijai"⁷⁵. *Delnas* sagatavoto korupcijas uztveres indeksu viņš raksturo kā "apmelojumu un smirdošu mēslu žurcināšanu ... Latvija korupcijas ziņā ir bēma autiņos. „*Delna*” pēc šīs apmelošanas kampaņas ir jāuzskata nevis par nevalstisku, bet agresīvi prelatvīsku organizāciju"⁷⁶.

Juris Paiders visai regulāri ir kritizējis valsts ekonomisko politiku⁷⁷ un publiski aktīvi aizstāvējis Telekomunikāciju tarifu padomes priekšlikumu par telekomunikāciju tarifu paaugstināšanu (1993)⁷⁸.

Aivars Tarvids (1957) ir mācījies LVU Filoloģijas fakultātē (mācības nav beidzis), ir strādājis vairākos preses izdevumos (žurnāls "Avots", avīzes "Tev", "Vakara Ziņas")⁷⁹, no 1998. gada ir Latvijas Rakstnieku savienības biedrs. Divu grāmatu autors (Simultānspēle. Dūmi: stāsti 1987.; Nelāga diena: romāns, 1992.). Gada laikā (no 2005. gada aprīļa līdz 2006. gada aprīlim) portālā "Apollo" ir publicējis vairāk nekā 40 rakstus par visai plašu tematu loku.

Aivars Tarvids ir regulāri komentējis Saeimas lēmumus par Jūras dienas iekļaušanu valstiski svinamo dienu kalendārā⁸⁰, priekšvēlēšanu aģitācijas likumu⁸¹, lēmumprojektu par deputāta Nikolaja Kabanova (PCTVL) atsaukšanu no Saeimas Ārlietu komisijas⁸². Rakstos ir komentēti vairāki Ministru kabineta lēmumi (piemēram,

daži viņa raksti ir vēltīti ekonomikai¹⁷¹, bet vairākums ir klasificējami kā politisku noteikumu izvērtējums. Lato Lapsa ir rakstījis par neiecietību pret homoseksuālistiem¹⁷², antisemitismu¹⁷³, amatpersonu ienākuma deklarācijām¹⁷⁴, Latvijas Krievijas robežligumu¹⁷⁵, Valsts prezidentes rīcību¹⁷⁶, pašvaldību vēlēšanām¹⁷⁷, valsts drošības aizsardzības iestāžu¹⁷⁸ un LTV Ziņu dienesta darbu¹⁷⁹. Lato Lapsa uzskata, ka LTV „reformas” temesis ir politiku vēlmē pirms vēlēšanām „sakārtot” nepaklausīgos un aizvākt potenciālu problēmu avotu¹⁸⁰.

Savos rakstos Lato Lapsa ir pievērsies Latvijas politiskajai elitei¹⁸¹, tās pārstāvjiem Aivaram Lembergam¹⁸², Olafam Berķim¹⁸³, Ingai Čepjolkīnai¹⁸⁴, Indulim Ensim¹⁸⁵, Ērikam Jēkabsonam¹⁸⁶, Aigaram Kalvītum („kārtējais saulvedis kārtējā gadu mijā mēģina uz ausīm sakarināt kārtējos makaronus”)¹⁸⁷, Jūrmalas mēra vēlēšanu kukuļdošanas lietai¹⁸⁸. Lato Lapsa interesē, kā par Andra Grūtupa advokāta biroja klientu ir kļuvis Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja darbinieks Ilmārs Bode, „no kārtiem tādiem līdzekļiem nabaga atlasis KNAB inspektorinš apmaksā nebūt ne lētos Grūtupa advokātu biroja pakalpojumus”¹⁸⁹.

Bens Latkovskis (1963) ir strādājis vairākos preses izdevumos („Neatkarīgajā Rīta Avīzē”, „Rīgas Balsī”) un ir uzrakstījis romānu „Nelaiķis ierodas ar nokavēšanos” (2002). Laikā no 2005. gada augusta līdz 2006. gada aprīlim portālā „Dei!” publicējis vairāk nekā 15 rakstus par visai plašu tematu loku.

Atšķirībā no trīs iepriekš minētajiem autoriem divos rakstos Bens Latkovskis ir pievērsies Latvijas sasniegumiem („latviešu tautai ir tikai divi gadi, ar kuriem tā var no tiesas lepoties. Tie ir 1919. un 1991. gads”¹⁹⁰; „... es uzskatu, ka sapnis par brīvu un neatkarīgu Latviju, kādu loloju pirms divdesmit gadiem, ir piepildījies un ar to arī esmu apmierināts. Mūsu pašu rokās ir ceļt tādu Latviju, par kādu sapņojām”¹⁹¹).

Pārējos rakstos līdzīgi iepriekšējiem autoriem Bens Latkovskis ir pievērsies gan Latvijas ekonomikai (kreditēšanai¹⁹², ES strukturfondu sadalei¹⁹³, zemes kadastrālās vērtības noteikšanai¹⁹⁴, inflācijas apkarošanai¹⁹⁵, darbaspēka aizplūšanai uz Rietumiem¹⁹⁶), gan arī iekšpolitikas jautājumiem (politiskiem konfliktiem valdībā¹⁹⁷, korupcijas apkarošanai¹⁹⁸, Borisa Berezovska vizītei Latvijā¹⁹⁹, Latvijas depopulācijai²⁰⁰ un Latvijas sieviešu problēmām²⁰¹).

Latkovskis uzskata, ka Rietumvalstis vērsās pret islāma valstīm, jo „Islāms savā būtībā ir antikapitālistisks, jo aizliedz ekspluatēt cita darbaspēku... Islāms bremzē patēriņa pieaugumu. ... vēlmi vesternizēt trešo pasauli mudina *(Rietumu)* centieni ševiet patēriņa kultu šajās zemēs”. Viņš ir pārliecināts, ka „Rietumu ideoloģiskie stratēģi pārrēķinājās, domājot, ka izdosies imigrantu pūļus veiksmīgi integrēt (lasī: asimilēt) Rietumu sabiedrībā, iādējādi palielinot patērētāju kulta piekritēju skaitu Eiropā”²⁰².

Ar līdzīgiem argumentiem Latkovskis izskaidro arī Sorosa fonda darbību („... kas tad ir sorosisms? ... sludinātā dzimumu un rasu līdztiesība patiesībā ir vēlme paplašināt patērētāju loku ... vienīgi no patēriņa pieauguma viedokļa jāuztver sorosiešu pagaidām vēl maskētie centieni graut ģimeniskās vērtības, jo ģimene kopumā patērē mazāk nekā atsevišķi indivīdi. ... Viena no sorosiešu pagaidām vēl neatklātajām uzbrukuma frontēm ir cilvēku vēlme piederēt kādai noteiktai nacionālai grupai. ... dažiem sorosisma apoloģētiem jau tas vien, ka kaut kas Latvijā vēl pieder latviešiem, ir kā kauls rīklē un jādara viss, lai īpašumi nonāktu ārzemnieku rokās”²⁰³).

Visai kritiski Latkovskis vērtē Latvijas plašsaziņas līdzekļus. Viņš arī norāda, ka pēdējo piecu gadu laikā latviešu presē visvairāk pieminēto personu saraksta pirmajā simtniekā ir tikai daži cilvēki, kas nav saistīti ar politiku – sportisti Sandis Ozoliņš un Artūrs Irbe, kā arī Latvijas Hokeja federācijas prezidents Kirovs Lipmans¹⁴².

Latkovski šis fakts nepārsteidz, jo izdevējiem (īpašniekiem un redaktoriem) esot vēlme ne vien atspoguļot, bet arī būtiski ietekmēt politiskos procesus. "Dienas" redaktori nodarbojoties ar politisko rotaļāšanos, bet "Latvijas Avīze" savu nišu ir atradusi „intelektuāli mazprasīgā un izteikti nacionālistiski domājošā sabiedrības daļā”. "Neatkarīgā" šajā trijotnē „ir pastarīša lomā un šo situāciju mainīt būs ļoti grūti”. Politikas dominante latviešu presē sakņojas arī izdevēju pārīecībā, ka sabiedrību visvairāk interesē tieši politika. Latkovskis uzskata, ka „politika Latvijā ir pārvērsta par nacionālo sportu, kuram maza sasaiste ar reālo dzīvi”. Šo situāciju veicina arī „latviešu žurnālistikas kūtrums”. Tā kā vienīgie, kuri ir gatavi runāt par jebkuru tēmu un vienmēr, ir politiķi, tad politiķi un žurnālisti „viens no otra burtiski barojas. Jo vienīgi žurnālisti var veidot politiķu publicitāti, kas ir absolūti nepieciešams viņu darbības pamatelements, savukārt politiķi ar savu rošīšanos vai kaut vai viedokļu paušanu vienmēr ir gatavi aizpildīt trūkstošos laukumus laikrakstu slējās”¹⁴³. Politiķiem neklājas atklāti citus nomelnot, tāpēc to viņu vietā dara mediji, ar kuriem šie politiķi ir vienā sasaistē¹⁴⁴.

Četrus autoru vairāk nekā deviņdesmit raksti ļauj izdarīt vairākus secinājumus.

Pirmkārt, katrs autors pretendē vienlaikus būt gan iekšpolitikas, gan ārpolitikas, gan arī ekonomikas eksperts.

Otrkārt, autori operatīvi reaģē uz dažādiem notikumiem, tajā pašā laikā konsekventi ignorējot varas vai sabiedrības panākumus, kā arī visus notikumus, kuri var liecināt par varas vai sabiedrības vēlmī un spēju risināt sociālās un ekonomiskās problēmas. Lasot Paula Bankovska romānu "Eiromonts", Benam Latkovskim bieži vien bija radies iespaids, "ka autors ir kā tāds Staļina laiku veterāns, kuram viss apkārt notiekošais dziļi riebj, un viņš, šo žūli nespējot (vai negribot) saturēt sevī, to izšļaksta uz apkārtējiem. ... tas, ka "Eiromontā" faktiski nav ne tikai neviena daudz-maz pozitīva vai kaut cik normāla tēla, bet nav arī **nevienas** epizodes ar pozitīvu emocionālo lādiņu, padara lasīšanu stipri apgrūtināšu”¹⁴⁵. Līdzīgas izjūtas rodas, lasot gan paša Latkovska, gan arī pārējo autoru tekstus. Šajā ziņā teksti ir ļoti līdzīgi krievu presē dominējošajiem komentāriem. Latkovskis uzskata, ka "Latvijā *atsevišķi (mans izcēlums)* žurnālisti politisko gānīšanos padarījuši ne tikai par normu, bet par savas popularitātes zelta dzīslu. Nīrgāšanās zināmos sabiedrības slāņos tiek uztverta ar neslēptu tīksmi. ... ir vienkārši nožēlojami, ja uz šīm pašām stīgām spēlē tie, kuri sevi uzdod par Latvijas progressa lāpnešiem”¹⁴⁶. Manuprāt, šajā teksta fragmentā ir liels tikai vārds „atsevišķi”¹⁴⁷. Analizēto autoru teksti neveicina lasītājos ticību viņu spējai ietekmēt procesus, teksti neprovocē lasītājus uz rīcību. Ja analizē katru tekstu atsevišķi, tad var rasties priekšstats, ka to autoriem sabiedrības intereses ir primāra vērtība. Vienlaikus ir visai maz ticams, ka šādi teksti var kavēt negodprātīgu lēmumu pieņemšanu. Drīzāk šāds tekstu kopums var noderēt lasītājiem par alibi individuālam amorālismam un veicināt sabiedrībā nihilistiskas nostādnes, sociālo pasivitāti un nosacījumus, kas ir labvēlīgi varas negodprātībai.

Treškārt, autori visai kritiski izvērtē varas pārstāvju spriedumus. Tajā pašā laikā rodas iespaids, ka viņi paši ir noslēguši savstarpējo „miera līgumu”. Autori nekritizē

viens otru pat tad, ja viņu vērtējumi krasī atšķiras. Vēl vairāk – starp viņiem nenotiek intelektuālas diskusijas. Viņi ir augsprātīgi ne tikai pret politiķiem, bet arī pret saviem kolēģiem. Piemēram, Lato Lapsa uzskata, ka „liela daļa svētdienas *De facto* sīžetu... šķiet, veidojuši amatierisku revolucionāru puļciņu dalībnieki ar nepabeigtu vidējo izglītību”¹⁵².

6. Publisko intelektuāļu nākotne

1. Akadēmiski izglītoto personu vidū publisko intelektuāļu īpatsvars samazināsies. Sabiedrībai ir akūta nepieciešamība, lai palielinātos izglītoju cilvēku skaits. Tomēr nav pamata uzskatīt, ka publisko diskusiju daudzums palielināsies tieši proporcionāli izglītoto personu skaitam. Sabiedrība var vienlaikus apspriest ierobežotu jautājumu skaitu. Arī to personu skaits, kuras kādā diskusijā var paust savu viedokli, ir ierobežots.

2. Samazināsies atsevišķu publisko intelektuāļu ietekme gan uz akadēmiski izglītoto, gan akadēmiski neizglītoto sabiedrības daļu. Vairākums intelektuāļu nekad nekļūs par „zvaigznēm”. Lielākais, uz ko nākotnē viņi varēs cerēt, ir kļūt par desmit minūšu slavenību. Sabiedrības spēja atpazīt cilvēkus nav neierobežota, bet, trūkstot šim elementam, nav iespējams kļūt par harismātisku personību, t. i., tādu, kuram ir autoritāte, kuram cilvēki tic.

3. Publiskie intelektuāļi arvien vairāk pārvērtīsies no sociālas grupas par profesionālu grupu. Vēl 20. gadsimta vidū starp publiskajiem intelektuāļiem bija visai daudz tādu, kuri nebija saistīti ar universitātēm, taču mūsdienās vairākums darbojas akadēmiskajā vidē un plašsaziņas līdzekļos. Šeit viņi neizbēgami kļūst par konkurentiem, jo pretendē uz ierobežotu akadēmisko amatu skaitu un komentētāju slejām. Līdz ar to publiskās diskusijas arvien vairāk var pārvērsties par vietu, kur notiek savstarpējo attiecību, nevis ideju noskaidrošana. Intelektuāļu spēju uz solidāru rīcību tas nevauro.

4. Pavājināsies saites starp intelektuāļiem un intelligentiem. Jau tagad universitāšu programmu profesionalizācija ir novedusi pie tā, ka universitāšu beidzējus grūti vērtēt kā tādus, kuri ir ieguvuši vispusīgu izglītību. Universitāte arvien mazāk ir universitāte un arvien vairāk transformējas par arodskolu. Sociologi nesaprot ekonomiku, bet ekonomisti ir tikpat nekompetenti sociālajos jautājumos. Intelektuāļu ietekme nepārsniedz vienas fakultātes, bet visbiežāk – pat vienas programmas robežas. Līdz ar to universitāšu beidzējiem ir visai vāja izpratne par cilvēku, sabiedrību, tās vidi.

5. Profesionalizācijas dēļ arvien vairāk pavājināsies saites starp pašiem intelektuāļiem. Jau tagad akadēmiskās diskusijas visbiežāk notiek paralēlajās sesijās, t. i., vienā profesionālajā grupā. Līdz ar to publiskajās diskusijās dažādu nozaru pārstāvji cits citu saprot visai vāji un visbiežāk nav spējīgi kompetenti izvērtēt citu nozaru oponentu viedokļus.

6. Arvien vairāk par publiskajiem intelektuāļiem kļūs dabaszinātnu un dzīvības zinātnu pārstāvji – ģenētiķi, mediķi, ķīmiķi – un samazināsies sociālo un humanitāro nozaru publisko intelektuāļu īpatsvars un nozīmīgums. Jo ātrāk tas notiks, jo labāk tas būs sabiedrībai, lai gan es neticu vēstures beigām. Sabiedrībai gan atliek cerēt, ka šīs personas pašmācības ceļā iegūs zināšanas, kas ļautu izvērtēt savu ieteikumu politiskās, sociālās un ekonomiskās sekas.

7. Arvien ievērojamāka nozīme sabiedrības dzīvē būs nevīs atsevišķiem intelektuāļiem, bet gan to apvienībām. Par to liecina kaut vai „Sabiedrība par atklātību - *Delna*”. Rietumu valstīs intelektuāļu funkcijas veiksmīgi pārņem tā saucamie smadzeņu tanki. Tomēr arī šis attīstības scenārijs var būt sociāli bīstams, ja šāda grupa iegūst monopolstāvokli diskusijās vai to līderi izmanto šīs apvienības publiski apslēptu mērķu sasniegšanai.

8. Nostiprinoties valstij, arvien lielāka nozīme lēmumu pieņemšanā būs ekspertiem, kuru atlasī veic pati valsts pārvalde. Šie eksperti uzstāsies kā publiski intelektuāļi, patiesībā būdami darba ņēmēji ar visām no šī fakta izrietošajām sekām. Līdz ar to sabiedrībai arvien grūtāk būs izprast, kuras personas ir industrijas, Briseles vai Latvijas valdības augažētas un kuras personas pauž viedokļus, kas nav saskaņoti ar darba devējiem. Uzticību publiskajām diskusijām tas nevaros.

9. Nostiprinoties plašsaziņas līdzekļiem, to personāls arvien plašāk sāk pildīt publisko intelektuāļu lomu. Taču arī žurnālisti un komentētāji ir darba ņēmēji un viņu atlasī veic darba devējs. Vairums plašsaziņas līdzekļu ir privātuzņēmumi, kuru peļņa visai būtiski ir atkarīga no reklāmu devējiem, t. i., citiem privātuzņēmējiem. Visas šīs personas kā darba devēji nav neitrāli sociālajās diskusijās. Līdz ar to ir risks, ka publisko diskusiju darba kārtību un saturu ieteknēs personas, kurām ir interešu konflikts.

10. Informācijas pieejamības pieaugums samazinās pieprasījumu pēc publiskiem intelektuāļiem kā zināšanu brokeriem, mediatoriem. Tomēr informētība nav sinonīms personas spējām hierarhizēt un izvērtēt zināšanas, it īpaši situācijās, kad informācijas lauks ir deformēts. Līdz ar to ir risks, ka zināšanu pieaugums var neveicināt sabiedrības pašizpratnes pieaugumu.

11. Neredīgēto plašsaziņas līdzekļu attīstība (pirmām kārtām runa ir par internetu) sniedz iespēju kļūt par publiskām personām tiem, kuru kompetence vai intelektuālās bagāzas kvalitāte ir visai apšaubāma. Publiskajiem intelektuāļiem nav ne mazāko cerību diskutējot pārspēt šo dzīves ekspertu daudzskaitlīgo armiju. Man nerada bažas tas, ka sabiedrība var tikt maldināta. Šie dzīves eksperti spēj ļoti veiksmīgi cits citu apkarot. Problēmas drīzāk var saglabāt kakofoniskā bungu rīboņa, kura var nomākt pārējās skaņas. Sekas ir vispārējs kurlums.

PATEICĪBAS

Izsaku pateicību kolēģiem – Ausmai Tabunai, Tālim Tisenkopfam, Agitai Misānei – par vērtējumiem un piezīmēm, kas ir palīdzējuši sagatavot šo rakstu.

The Splendors and Miseries of Intellectuals

Summary

The article analyses the idea of intellectualism, theories explaining the relations between intellectuals and other social groups, and the reasons for anti-intellectualism. The article analyses the pretensions and typical behavioural patterns of public intellectuals, the intelligentsia, intellectual auditors and experts. The empirical basis of the research is provided by a textual analysis of the work of Juris Paiders, Aivars

Tarvids, Lato Lapsa and Bens Latkovskis, as their articles are characteristic in the choice of topic and intonation of such commentary. The author argues that such texts can promote the strengthening of nihilistic views and social passiveness in the public, i.e., can promote favourable conditions for dishonesty by the power elite. The article also examines possible changes in the group of public intellectuals and its typical behavioural patterns.

ATSACUES

- ¹ Bauman Zygmunt. *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity, and Intellectuals*. New York: Cornell University Press, 1987. P. 209.
- ² Jennings Jeremy. Intellectuals and Political Culture. *The European Legacy*, 2000. Vol. 5. No. 6. Pp. 781-795.
- ³ Chametzky Jules. Public Intellectuals – Now and Then. *Melus*, 2004. Vol. 29, No. 3-4. Pp. 211-226.
- ⁴ Galtung Johan. The Role of the Intellectual II – This Time as Other-Criticism. *Higher Education in Europe*, 2002. Vol. XXVII. Nos. 1-2. Pp. 65-68.
- ⁵ Hayek August Friedrich. *The Road to Serfdom*. London and Chicago, Chicago: University of Chicago Press, 1944.
- ⁶ Hayek August Friedrich. *The Intellectuals and Socialism*. In: *The Intellectuals: A Controversial Portrait*. Ed. by George Bernard de Huszar. Illinois: The Free Press of Glencoe, 1960. Pp. 371-384. (Raksts pirmo reizi publicēts *The University of Chicago Law Review* (Spring 1949)).
- ⁷ Ibidem, p. 372.
- ⁸ Ibidem, p. 373.
- ⁹ Zygmunt Bauman. Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change. *Eastern European Politics and Societies*, 1987. Vol. 1. No. 2. Pp. 162-186.
- ¹⁰ Kelly Michael. Comparing French and British intellectuals: towards a cross-Channel perspective. *French Cultural Studies*, 2003. Vol. 14. No. 3. Pp. 336-348.
- ¹¹ "the preeminence of sense over reason".
- ¹² 1884. gadā par spiegošanu Vācijas labā notiesāja Francijas virsnieku ebreju Alfrēdu Dreifusu. Publiskas diskusijas par sprieduma pamatotību turpinājās vairākus gadus un noveda pie Trešās republikas smagākās iekšpolitiskās krīzes. Konfrontācijas lūzuma punkts bija ģimīļa Zolā atklātā vēstule Francijas prezidentam. Tā tika publicēta ar virsrakstu „Eis apsūdzu” (*J'Accuse!*). Zolā ieguva plašu Francijas un citu valstu akadēmisko un mākslas aprindu cilvēku atbalstu. Līdz ar to sabiedriskā doma mainījās par labu Dreifusam un vara bija spiesta viņu attaisnot. Vairums analītiķu uzskata, ka nav iespējams pārvērtēt šīs 4000 vārdu garās vēstules ietekmi uz Francijas un Eiropas tālāko politisko attīstību (nereti vēstule tiek vērtēta kā "izcilākais raksts laikrakstu vēsturē"). Akadēmisko un mākslas aprindu pārstāvji pirmo reizi demonstrēja savu politisko ietekmi, un sabiedrība sāka viņus uzvert nevis kā dažādu nozaru profesionāļus, bet kā grupu - intelektuāļus.
- ¹³ Habermas Jurgen. *The New Conservatism: Cultural Criticism and the Historian's Debate*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. P. 87. Quoted in Lassman Peter. Enlightenment, Cultural Crisis, and Politics: The Role of the Intellectuals from Kant to Habermas. *The European Legacy*, 2000. Vol. 5. No. 6. Pp. 815-828.
- ¹⁴ Goldberg C. Jeffrey. *Civility and Subversion: The Intellectual in Democratic Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. P. 18.
- ¹⁵ Jennings Jeremy. Intellectuals and Political Culture. *The European Legacy*, 2000. Vol. 5. No. 6. Pp. 781-795.

- ¹⁰ Kurzman Charles, Owens Lynn. The Sociology of Intellectuals. *Annual Review of Sociology*, 2002. Vol. 28. Pp. 63-90; Brym J. Robert. Democracy and the intellectuals: a test of Karl Mannheim's thesis. *Scottish Journal of Sociology*, 1977. Vol. 1. No. 2. Pp. 173-182; Brym J. Robert. *The Jewish Intelligentsia and Russian Marxism: A Sociological Study of Intellectual Radicalism and Ideological Divergence*. London: Macmillan, 1978; Brym J. Robert. *Intellectuals and Politics*. London: Allen & Unwin, 1989; Brym J. Robert. *The political sociology of intellectuals: a critique and proposal*. In: Intellectuals in Liberal Democracies. Ed. by Gagnon Alain G. New York: Praeger, 1987. Pp. 199-209; Brym J. Robert. *Intellectuals*. In: International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Vol. 11. Eds. by Neil J. Smelser and Paul B. Baltes. Oxford, UK: Elsevier Science, 2001. Pp. 7631-7635; Gagnon Alain G. 1987. The Role of Intellectuals in Liberal Democracies: Political Influence and Social Involvement. In: Intellectuals in Liberal Democracies. Ed. by Gagnon Alain G. New York: Praeger, 1987. Pp. 3-19; Szelenyi Ivan. Gouldner's theory of intellectuals as a flawed universal class. *Theory and Society*, 1982. Vol. 11. Pp. 779-798; Szelenyi Ivan. The intelligentsia in the class structure of state-socialist societies. *American Journal of Sociology*, 1982. Vol. 88. (Suppl.). Pp. 287-326; Szelenyi Ivan. The prospects and limits of the East European newclass project: Anautocritical reflection on the Intellectuals on the Road to Class Power. *Politics and Society*, 1986-87. Vol. 15. Pp. 103-144; Szelenyi Ivan and Bill Martin. The three waves of new class theories. *Theory and Society*, 1988. Vol. 17. Pp. 645-667.
- ¹¹ *Filozofijas vārdnīca*. M. Rozentāla red. Rīga: Liesma, 1974. 465. lpp.
- ¹² Michels Roberto. *Intellectuals*. In: Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 8. Ed. by Edwin R. A. Seligman and Alvin Johnson. New York: Macmillan, 1932. Pp. 118-126. Quoted in Charles Kurzman and Lynn Owens. The Sociology of Intellectuals. *Annual Review of Sociology*, 2002. Vol. 28. Pp. 63-90.
- ¹³ Benda Julien. *The Treason of the Intellectuals*. Transl. Richard Aldington. New York: William Morrow, [1927] 1928. Quoted in Charles Kurzman and Lynn Owens. The Sociology of Intellectuals. *Annual Review of Sociology*, 2002. Vol. 28. Pp. 63-90.
- ¹⁴ Sadri Ahmad. *Max Weber's Sociology of Intellectuals*. New York: Oxford University Press, 1992.
- ¹⁵ Shils Edward. *The intellectuals and the powers: some perspectives for comparative analysis*. In: The Intellectuals and the Powers and Other Essays. Chicago, IL: University Chicago Press, [1958] 1972. Pp. 3-22; Shils Edward. *The Intellectual Between Tradition and Modernity: The Indian Situation*. The Hague, Netherlands: Mouton, 1961; Shils Edward. *Political Development in the New States*. Gravenhage, Netherlands: Mouton, 1962; Shils Edward. *Intellectuals*. In: International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 7. Ed. by David L. Sills. New York: Macmillan & Free Press, 1968. Pp. 399-415.
- ¹⁶ Simmel Georg. *The Stranger*. In: The Sociology of Georg Simmel. Ed. by Kurt H. Wolff. New York: The Free Press, (1950 [1908]). Pp. 402-408.
- ¹⁷ Kolakowski Leszek. *In Praise of Exile*. Pp. 55-59. In: *Modernity on Endless Trial*. Chicago: University of Chicago Press, 1990. P. 57.
- ¹⁸ Mannheim Karl. *Ideology and Utopia: An Introduction to the sociology of Knowledge*. New York: Harvest Book, 1985. Pp. 154-155.
- ¹⁹ Collins Randall. *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998.
- ²⁰ Herve Hamon, Rotman Patrick. *Les Intellocrates: expedition en haute intelligentsia*. Paris: Editions Ramsay, 1981. Quoted in Jeremy Jennings. 1898-1998: From Zola's "J'accuse" to the Death of the Intellectual. *The European Legacy*, 2000. Vol. 5. No. 6. Pp. 829-844.
- ²¹ Collins Hill Patricia. Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. *Social Problems*, 1986. Vol. 33. No. 6. Pp. 14-32; Collins Hill Patricia. *Black Feminist Thought*. New York and London: Routledge, 1991.

- ¹ Lazarus Neil. Representations of the Intellectual in Representations of the Intellectual. *Research in African Literatures*, 2005, Vol. 36, No. 3, Pp. 112–123.
- ² Pels Dick. Privileged nomads: on the strangeness of intellectuals and the intellectuality of strangers. *Theory, Culture and Society*, 1999, Vol. 16, Pp. 63–86.
- ³ Bordo Susan. *Feminism, Postmodernism, and Gender Skepticism*. Pp. 133–156. In: *Feminism Postmodernism*. Ed. by Linda Nicholson. New York and London: Routledge, 1990. Pp. 142–143.
- ⁴ Russell Jacoby. *Outsiders who wanted to be insiders. The End of Utopia: Politics and Culture in an Age of Apathy*. New York: Basic Books, 1999.
- ⁵ Bauman Zygmunt. *If everyone is a stranger, no one is*. Moderanty and Ambivalence. Cambridge: Polity Press, 1991. P. 97.
- ⁶ Gramsci Antonio. *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Transl. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers, [1929–1935] 1971. Pp. 5–23.
- ⁷ Bourdieu Pierre. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- ⁸ Бурдьё Пьер. *За антропоцентрическое знание. „Неприкосновенный запас“*, 2002, № 5 (25). <http://magazines.russ.ru/nz/2002/5/bard-pr.html>. Materiāls pēdējo reizi skatīts 16.02.2005.
- ⁹ Foucault Michel. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Harvester, 1980. P. 126.
- ¹⁰ Foucault Michel quoted in Hubert Dreyfus and Paul Rabinow. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Harvester, 1982. P. 202.
- ¹¹ Stapleton Julia. Cultural Conservatism and the Public Intellectual in Britain, 1930–70. *The European Legacy*, 2000, Vol. 5, No. 6, Pp. 795–813.
- ¹² Michels Roberto. *Intellectuals*. In: *Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 8, Edwin R. A. Seligman and Alvin Johnson. New York: Macmillan, 1932. Pp. 118–26. Quoted in Kurzman Charles, Owens Lynn. The Sociology of intellectuals. *Annual Review of Sociology*, 2002, Vol. 28, Pp. 63–90.
- ¹³ Berth Edouard. *Les Mefaits des intellectuels*. 2nd ed. Paris: Marcel Rivière, 1926. P. 29. Quoted in Kurzman Charles, Owens Lynn. The Sociology of intellectuals. *Annual Review of Sociology*, 2002, Vol. 28, Pp. 63–90. P. 64.
- ¹⁴ Grass Gunter, Pierre Bourdieu. A Literature from Below. *The Nation*, Vol. 271, July 3, 2000.
- ¹⁵ Zygmunt Bauman. Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change. *Eastern European Politics and Societies*, 1987, Vol. 1, No. 2, Pp. 162–186.
- ¹⁶ Ibidem, p. 176.
- ¹⁷ Tāpēc šie ierēdņi nereti tiek raksturoti kā „scholar-officials”.
- ¹⁸ Ignatieff Michael. The Decline and Fall of the Public Intellectual. *Queen's Quarterly*, 1997, Vol. 104, Pp. 395–403; Jacoby Russell. *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Innocence*. New York: Basic Books, 1987; Schalk David. *Are Intellectuals a Dying Species?: War and the Ivory Tower in the Postmodern Age, in Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. Ed. by Jeremy Jennings and Kemp-Welch. London: Routledge, 1997. Pp. 271–285; Posner A. Richard. *Public Intellectuals. A Study of Decline*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2001.
- ¹⁹ Posner A. Richard. *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2001.
- ²⁰ Bauman Zygmunt. *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality*. Blackwell, 1995. Pp. 230–231, 238–240.
- ²¹ Ojeili Chamsy. The ‘Advance Without Authority’: Post-modernism, Libertarian Socialism, and Intellectuals. *Democracy & Nature*, 2001, Vol. 7, No. 3, Pp. 391–413.

- ³⁹ Ignatieff Michael. "Where Are They Now?" *Prospect*, Issue 22, August 1997. Quoted in Jeremy Jennings, *Intellectuals and Political Culture. The European Legacy*, 2000, Vol. 5, No. 6, Pp. 781–795, P. 781.
- ⁴⁰ Jennings Jeremy. *Intellectuals and Political Culture. The European Legacy*, 2000, Vol. 5, No. 6, Pp. 781–795.
- ⁴¹ Pels Dick. *Privileged nomads: on the strangeness of intellectuals and the intellectuality of strangers. Theory, Culture and Society*, 1999, Vol. 16, Pp. 63–86.
- ⁴² Fuller Steve. *The critique of intellectuals in a time of pragmatist captivity. History of the Human Sciences*, 2003, Vol. 16, No. 4, Pp. 19–38.
- ⁴³ Schumpeter Alois Joseph. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Row, 1942.
- ⁴⁴ Hayek August Friedrich. *The Intellectuals and Socialism*. In: *The Intellectuals: A Controversial Portrait*, Ed. by George B. de Huszar, Illinois: The Free Press of Glencoe, 1960, P. 374.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 376.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 384.
- ⁴⁷ Golsan J. Richard. *Tzvetan Todorov, the 'Responsible Intellectual', and the New World Disorder. Modern & Contemporary France*, 2004, Vol. 12, No. 3, Pp. 299–311.
- ⁴⁸ Jeremy Jennings. *Intellectuals and Political Culture. The European Legacy*, 2000, Vol. 5, No. 6, Pp. 781–795.
- ⁴⁹ Intelektuāļiem tiek pārņemts, ka viņi *„are not accountable to the public“*.
- ⁶⁰ Galtung Johan. *The Role of the Intellectual II - This Time as Other-Criticism. Higher Education in Europe*, 2002, Vol. XXVII, Nos. 1–2, Pp. 65–68, P. 67.
- ⁶¹ Macdonald Amanda. *Deaths of the French Intellectual. French Cultural Studies*, 2003, Vol. 14:2, Pp. 192–210.
- ⁶² Kurzman Charles, Owens Lynn. *The Sociology of intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, Vol. 28, Pp. 63–90.
- ⁶³ Metaforiski šo attieksmi var raksturot sādi: mežģīnes ir noderīgas tikai tad, ja no tām var izvēt karātava virves.
- ⁶⁴ <http://www.fakti.lv/index2.php?page=cvtext&id=611>
- ⁶⁵ Juris Paiders un Aivars Markots. *Zemes dziļu noslēpumi*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2004, 64 lpp.; Juris Paiders. *Senlatviešu rakstības noslēpumi: enciklopēdija par latviešu rakstības attīstības vēsturi un tās neatminētajām mīklām*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2003, 80 lpp.; Juris Paiders. *Tradicionālā latviešu seksualitāte: etnogrāfisks apcerējums*. Rīga, Hēra, 2003, 151 lpp.; Juris Paiders. *Arābu laiki Latvijā*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2002, 248 lpp.; Juris Paiders. *Nē Eiropai!: vai Latvijai ir nākotne ārpus Eiropas Savienības?* Rīga, i-u JPA, 2002, 222 lpp.; Juris Paiders. *Pelēkā ekonomika*. Rīga, Zvaigzne ABC: Dienas Bizness, 2001, 120 lpp.; Juris Paiders. *Islāms un Rietumi*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2001, 175 lpp.
- ⁶⁶ 2003. gada oktobrī laikrakstā "Diena" tika publicēta četru vēstures doktoru recenzija "Kļūdaina "enciklopēdija"" par Jura Paidera enciklopēdiju «Senlatviešu rakstības noslēpumi», kurā zinātnieki norādīja uz daudzām grāmatā pieļautajām neprecizitātēm un kļūdām. Vēsturieki uzskatīja, ka grāmata ir kļūdainu pieņēmumu un aplamu apgalvojumu apkopojums. J. Paidera secinājumi numismātikā bieži atgādinot pseidozinātnisku fantastiku. Zinātnieki norādīja uz acīmredzamu akadēmiskā materiāla apzināšanas trūkumu, jo daudzi no J. Paidera aprakstītajiem rakstības noslēpumiem ir precīzi skaidroni iepriekš publicētos vēsturnieku darbos. Raksta autorus satrauca tas, ka šāda enciklopēdija ir izdota prestižā izdevniecībā, kas bauda skolēnu uzticību. Tāpēc pastāv liela iespēja, ka skolēni savas zināšanas šajā jomā varētu balstīt uz izdomājumiem, pieņēmumiem un rupjām kļūdām. Pirms tam citi speciālisti visai kritiski vērtēja arī Paidera grāmatas par islāmu.

- ¹ Diskusija: "Par" un "pret" Nacionālās bibliotēkas ceļšanā. Delfi, 2002. gada 21. maijs.
- ²² Juris Paiders. Nē Eiropai! vai Latvijai ir nākotne ārpus Eiropas Savienības? Rīga, LU JPA, 2002.
- ²³ Juris Paiders. Kas garantēs Latvijas enerģētisko drošību? Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2006. gada 3. janvāris.
- ²⁴ Juris Paiders. Lietuvas Ārlietu ministrija rīko ... ka PSKP CK. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2004. gada 25. septembris.
- ²⁵ Juris Paiders. Krievija izvēlas citu attīstības modeli. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2004. gada 30. septembris.
- ²⁶ Juris Paiders. Molotova Ribentropa pakts jau sen anulēts. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2005. gada 22. janvāris.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ Juris Paiders. Okupācijas atzīšana kā vienīgais nacionālais mērķis. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2005. gada 13. maijs.
- ²⁹ Juris Paiders. "Delna" ir melna. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2004. gada 19. augusts.
- ³⁰ Juris Paiders. Latvijas apmelotāji pāriet pretuzbrukumā. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2004. gada 22. oktobris.
- ³¹ Juris Paiders. Latvieši Īrijā – kā krievi Latvijā. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2005. gada 20. septembris. Juris Paiders. Inlācija kļūs par ļoti nopietnu problēmu. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2005. gada 11. jūlijs. Juris Paiders. Neērās naudas kampaņa un politiskais fars. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2005. gada 31. janvāris. Juris Paiders: "Nē" kredītu nodoklim. Neatkarīgā Rīta Avīze, Apollo, 2004. gada 15. oktobris.
- ³² 1993. gadā Juris Paiders tika apstiprināts par Telekomunikāciju tarifu padomes locekli.
- ³³ <http://www.fakti.lv/index2.php?page=evtext&id=508>
- ³⁴ Aivars Tarvids. Joki gada garumā. Apollo, 2006. gada 1. aprīlis.
- ³⁵ Aivars Tarvids. Vai ceturtais varas mazspēja? Apollo, 2006. gada 11. marts.
- ³⁶ Aivars Tarvids. "Nokaut" Kabanovu! Apollo, 2006. gada 3. februāris.
- ³⁷ Aivars Tarvids. Slepkavu inkognito. Apollo, 2006. gada 26. janvāris.
- ³⁸ Aivars Tarvids. Latvijas slaucamā govs. Apollo, 2005. gada 4. augusts.
- ³⁹ Aivars Tarvids. Stratēģiskā nevarība. Apollo, 2005. gada 15. decembris.
- ⁴⁰ Aivars Tarvids. Dižās nākotnes stratēģija. Apollo, 2005. gada 27. maijs.
- ⁴¹ Aivars Tarvids. Mamma aplīgo Latviju. Apollo, 2005. gada 22. jūnijs.
- ⁴² Aivars Tarvids. Okupācijas režīma apstākļos. Apollo, 2005. gada 12. maijs.
- ⁴³ Aivars Tarvids. Misija Svētajā zemē. Apollo, 2006. gada 17. februāris.
- ⁴⁴ Aivars Tarvids. Būs novembra svētki. Apollo, 2005. gada 8. decembris.
- ⁴⁵ Aivars Tarvids. Eiropas kapitulācija. Apollo, 2006. gada 10. februāris.
- ⁴⁶ Aivars Tarvids. Kārtējā franču revolūcija. Apollo, 2005. gada 10. novembris.
- ⁴⁷ Aivars Tarvids. Lipīgā gara kaite. Apollo, 2005. gada 21. oktobris.
- ⁴⁸ Aivars Tarvids. Turku pupa. Apollo, 2005. gada 30. septembris.
- ⁴⁹ Aivars Tarvids. Labā atombumba. Apollo, 2005. gada 28. jūlijs.
- ⁵⁰ Aivars Tarvids. Pāvests aizgājis. Apollo, 2005. gada 2. aprīlis.
- ⁵¹ Aivars Tarvids. Politiskā kanalizācija. Apollo, 2006. gada 18. marts.
- ⁵² Aivars Tarvids. Rīgas mūris. Apollo, 2006. gada 3. marts.
- ⁵³ Aivars Tarvids. Atdošim Berezovski krieviem! Apollo, 2005. gada 23. septembris.
- ⁵⁴ Aivars Tarvids. Sprāgušas zivis. Apollo, 2005. gada 8. jūnijs; Aivars Tarvids. Baltā nāve. Apollo, 2005. gada 6. oktobris.
- ⁵⁵ Aivars Tarvids. Tā runāja Garda. Apollo, 2005. gada 2. jūnijs; Aivars Tarvids. Mazs "žudu grautiņš". Apollo, 2005. gada 24. maijs.

- ¹⁰⁵ Aivars Tarvids. Mūsu *mīkstie*. Apollo, 2005. gada 22. jūlijs.
- ¹⁰⁶ Aivars Tarvids. Olimpiskie principi. Apollo, 2006. gada 25. februāris; Aivars Tarvids. **Baumas kā arguments**. Apollo, 2005. gada 26. augusts; Aivars Tarvids. **Slaktiņa nebija**. Apollo, 2005. gada 19. augusts.
- ¹⁰⁷ Aivars Tarvids. Jāmāpa standarts. Apollo, 2005. gada 16. septembris; Aivars Tarvids. Gara nabadzība. Apollo, 2005. gada 15. oktobris; Aivars Tarvids. **Apstājies laiks**. Apollo, 2005. gada 8. jūlijs; Aivars Tarvids. **Sāls uz brūcēm**. Apollo, 2005. gada 30. jūnijs; Aivars Tarvids. Mūsu kombinatori. Apollo, 2005. gada 19. maijs.
- ¹⁰⁸ Aivars Tarvids. Ziemsvētkiem – Dubļainie svētki. Apollo, 2005. gada 23. decembris; Aivars Tarvids. Latvijas Republikas **proklamēšanas dienai** – Drosme redzēt. Apollo, 2005. gada 18. novembris; Aivars Tarvids. Latvijas Republikas okupācijas dienai – Uzvarētāju tauta. Apollo, 2005. gada 16. jūnijs.
- ¹⁰⁹ Aivars Tarvids. **Suņa dzīve**. Apollo, 2006. gada 5. janvāris.
- ¹¹⁰ Aivars Tarvids. **Lielo iespēju zeme**. Apollo, 2005. gada 1. decembris.
- ¹¹¹ Aivars Tarvids. **Sirēnas nedzird**. Apollo, 2005. gada 24. novembris.
- ¹¹² Aivars Tarvids. **Vistu nelaimju vaininieci**. Apollo, 2005. gada 8. septembris.
- ¹¹³ Aivars Tarvids. **Solidaritātes nevaids**. Apollo, 2005. gada 1. septembris.
- ¹¹⁴ Aivars Tarvids. **Debesis raud**. Apollo, 2005. gada 11. augusts.
- ¹¹⁵ Lato Lapsa. Korporatīvo ilgdzīvotāju noslēpumi. Delfi, 2005. gada 29. novembris; Lato Lapsa. **Inflācijas apkarošanas farss**. Delfi, 2005. gada 19. augusts; Lato Lapsa. **The World According to Mr Kargin**. Delfi, 2005. gada 21. jūnijs; Lato Lapsa. **Latvijas sekss industrija – vai tiešām izniks?** Delfi, 2005. gada 20. janvāris; Lato Lapsa. **Gāzes krīze un latvju stiprais**, taču pavieglais ezītis. Apollo, 2006. gada 10. janvāris.
- ¹¹⁶ Lato Lapsa. **Par homoseksuālistiem, populistiem un vienkārši stulbeniem**. Delfi, 2005. gada 21. jūlijs.
- ¹¹⁷ Lato Lapsa. **Antisemitisma ēna pār Latviju**. Delfi, 2005. gada 5. jūnijs.
- ¹¹⁸ Lato Lapsa. **Kņada ap amatpersonu deklarācijām – kas vainīgs, tas bailīgs?** Delfi, 2005. gada 14. jūlijs.
- ¹¹⁹ Lato Lapsa. **‘Uzlecošo politikas zvaigžņu’ meņģēšanās ap robežlīgumu**. Delfi, 2005. gada 9. jūnijs.
- ¹²⁰ Lato Lapsa. **Mūsu prezidentes drosmīgā dāvana Putinam**. Delfi, 2005. gada 28. janvāris; Lato Lapsa. **Valsts prezidente un tauta – attieksmes evolūcija**. Delfi, 2005. gada 18. janvāris; Lato Lapsa. **Brīvības līdere Latvija un citi joku stāsti**. Apollo, 2006. gada 6. marts.
- ¹²¹ Lato Lapsa. **Pašvaldību vēlēšanas un pašuzšķēršanās problēma**. Delfi, 2005. gada 14. marts.
- ¹²² Lato Lapsa. **Drosībnieki kā plānā galdiņa publicisti**. Apollo, 2006. gada 20. februāris.
- ¹²³ Lato Lapsa. **Labs indiānis – beigrs indiānis. Labs LTV Ziņu dienests – ?** Apollo, 2006. gada 30. janvāris.
- ¹²⁴ Lato Lapsa. **Orkānu pozitīvā nozīme latvju sabiedrības dzīvē**. Delfi, 2005. gada 10. janvāri; Lato Lapsa. **Dažas pārdomas par anēveidīgo virtuālo pulkēšanu**. Delfi, 2005. gada 27. maijs.
- ¹²⁵ Lato Lapsa. **Lemberga kungs! Vai laiks pie ‘puķēm skaistā dobē’?** Delfi, 2005. gada 18. februāris; Lato Lapsa. **Par abiem Latvijas lielākajiem nekaunām**. Apollo, 2006. gada 23. janvāris.
- ¹²⁶ Lato Lapsa. **Jokupēteris Olafs Berķis un citi ‘tiesiskās valsts’ aizstāvji no Ventspils un Rīgas**. Delfi, 2005. gada 18. februāris.
- ¹²⁷ Lato Lapsa. **Par abiem Latvijas lielākajiem nekaunām**. Apollo, 2006. gada 23. janvāris.
- ¹²⁸ Lato Lapsa. **Par ko liek aizdomāties Induļa Emsa muldonības sērga**. Apollo, 2006. gada 6. februāris.
- ¹²⁹ Lato Lapsa. **Jēkabsons un citi aktierī (un statisti)**. Delfi, 2005. gada 24. oktobris.

- ¹⁷Lato Lapsa. Nu tik mīlēsim "savu valsti"! Apollo, 2006. gada 2. janvāris.
- ¹⁸Lato Lapsa. Interesanti kādus melus šodien sagaidīsim? Apollo, 2006. gada 13. marts; Lato Lapsa. *Jūrmalgeita* jeb Paraugpēriens „malējnim”? Apollo, 2006. gada 29. marts.
- ¹⁹Lato Lapsa. Bij man viena Bodes dēļ... Delfi, 2005. gada 15. maijs.
- ²⁰Bens Latkovskis. Latviešiem ir, ar ko lepoties. Delfi, 2006. gada 12. janvāris.
- ²¹Bens Latkovskis. Par Latviju. Par sapņiem, kuri piepildās. Delfi, 2006. gada 31. marts.
- ²²Bens Latkovskis. Uz kredītēšanās saulaino krastu jāiet uzmanīgi. Delfi, 2006. gada 22. janvāris.
- ²³Bens Latkovskis. Skrējienš pēc miljona. Delfi, 2006. gada 19. marts.
- ²⁴... zemes kadastrālās vērtības vairakkārtējs pieaugums bija iecerēts, lai tirgū parādītos Jūrmalas un Rīgas īpašumi, kuri pagaidām vēl pieder tiem, kuri tos mantojusi vai padzīti gadus uzceluši Hruščova vai Brežņeva laikos”. Bens Latkovskis. Perturbācijas nekustamo īpašumu tirgū. Delfi, 2006. gada 14. februāris.
- ²⁵„Tā kā vairums šo (*valdības*) priekšlikumu bija tīri butaforiski un to publiskošanas gadījumā ekonomisti ātri atmaskotu to faktisko mazefektivitāti, tad šis plāns tika pasludināts par slepenu”. Bens Latkovskis. Slepenais plāns slepeni ieviests. Delfi, 2005. gada 15. septembris.
- ²⁶... jāmaina šī vārds nedefinētā prioritāte no inflācijas ierobežošanas, kas tiek konsekventi ievērota jau vairāk nekā desmit gadus, uz darba algas strauju ceļšanu”. Bens Latkovskis. Valdībai jānovērš Latvijas pārvēršanās par Mongoliju. Delfi, 2005. gada 18. decembris.
- ²⁷„Tā vien šķiet, ka Latvijas politiķi pat bez hidrotērpiem būtu gatavi līst sausās atejas bedrē pēc ilgotā deputāta vai ministra mandāta. Un pasludināt to par augstākās virsšķības aktu. Valsts interešu vārdā”. Bens Latkovskis. Krupju rīšanas čempioni tiecas pēc jauniem rekordiem. Delfi, 2005. gada 26. decembris.
- ²⁸... ir kāda sfēra, kurā korupcijas apkarotāji acīmredzami nevēlas bāzt savu degunu. Šī sfēra ir būvniecība. Un pat ne reālā celtniecība, kurā, kā līš ekspertu, aptuveni trešdaļa darbu tiek veikti ekonomikas peļņkāajā zonā. Runa ir par projektēšanas un būvatļaujas saņemšanas stadiju”. Bens Latkovskis. Korupcijas pēdējais bastions. Delfi, 2005. gada 14. novembris.
- ²⁹Bens Latkovskis. Neparastais piezemējums ienaidnieka Nr. 1 teritorijā. Delfi, 2005. gada 27. septembris.
- ³⁰... mirušo skaits pārsniedzis jaundzimušo skaitu vairāk nekā par 150 tūkstošiem. Šis skaitlis ir samērojams ar Staļina laiku nobendēto skaitu. ... zaudējumus valstij rada jauni, bieži vien ļabi izglītoti cilvēki, kuri jau iedzīvojušies Rietumos un dzimtenē vairs negrasās atgriezties”. Bens Latkovskis. Kam piestādīt rēķinu? Delfi, 2005. gada 15. augusts.
- ³¹Latkovskis uzskata, ka Latvijā sieviešu lielākā problēma ir grūtibas „izveidot paliekošas attiecības ar piemērotu vīrieti”. Bens Latkovskis. Dažas piezīmes pavasara gaidīšanas svētkos. Delfi, 2006. gada 9. marts.
- ³²Bens Latkovskis. Katram jādzied sava dziesma. Delfi, 2006. gada 26. februāris.
- ³³Bens Latkovskis. Mīta par Sorosu ekonomiskā bāze. Delfi, 2006. gada 20. februāris.
- ³⁴Ibidem.
- ³⁵Ibidem.
- ³⁶Bens Latkovskis. Politiskās un mediju elites savdabīgā simbioze. Delfi, 2005. gada 23. novembris.
- ³⁷Bens Latkovskis. Pauls Bankovskis – negatīvisma laikmeta pravietis? Neatkarīgā Rīta Avīze, 2005. gada 6. aprīlis.
- ³⁸Bens Latkovskis. Politiskās un mediju elites savdabīgā simbioze. Delfi, 2005. gada 23. novembris.
- ³⁹Vār piebilst, ka Paula Bankovska portālos publiskotie teksti ir būtiski “pozitīvāki” par paša Bena Latkovska tekstiem.
- ⁴⁰Ibidem.

Ziemeļu puspelēks ikdienas dilums. Nojēgums par ikdienas dzīvi latviešu dzejā The Meaning of Everyday life in Latvian Poetry

Tālis Tisenkopfs, prof., *Dr. soc.*

Latvijas Universitāte

Sociālo zinātņu fakultāte

E-pasts: talis.tisenkopfs@lu.lv

Pētījuma empīrisko pamatu veido dažādu laikmetu latviešu autoru 45 dzejas grāmatas, kopumā 6 654 lappušu teksta, kurā pēc īpašas metodes atlasīti, kodēti un analizēti tie dzejas fragmenti, kuros attēlota ikdiena (pavisam 157 fragmenti). Rakstā vispirms izskaidrota pētījuma metodoloģija, pēc tam izklāstīti rezultāti – ikdienas dzīves raksturojums latviešu dzejā: ikdienas saikne ar sociālajiem procesiem dzejas skatījumā; ikdienas jēgas un cilvēka rīcības spējas meklējumi dzejā. Rakstu noslēdz diskusija par īstenības poētiskā un socioloģiskā atspoguļojuma mijiedarbi un dzejas simbolu izmantošanas iespējām socioloģijā. Raksta pamatdoma – dzejā radītie ikdienas tēli ir uzskatāmi arī par socioloģiskām kategorijām un to izmantošana padziļina sociālo parādību izpratni. Piedāvāts jauns jēdziens – poētiskā rīcības spēja, kas paplašina socioloģijas teorētisko skatījumu uz cilvēka rīcību.

Atslēgvārdi: ikdienas dzīve, dzeja, poētiskie kodi, metaforas, socioloģiskās kategorijas.

Key words: everyday life, poetry, poetic codes, metaphors, sociological categories.

Ievads

2004. gada rudenī kādā vēlā pēcpusdienā, kad jau stipri satumst, pabeidzis rakstnodarbus, es staigāju pa Meža kapiem. Alejā pie Čakstes pieminekļa pēkšņi atcerējos kādā radiopārraidē dzirdētus vārdus: "Ikdiena nogalina". Šī frāze manā apziņā spilgti savijās ar citiem līdzīgiem teicieniem par ikdienu – pelēku, drūmu, vienmuļu... Atcerējos Raiņi: Pār tevi dienas allažība. Kā upe lēni aizrit pāri: / Zied krastā puķes, lido spāri – / Tu lēni peldi līdz bez vaļas. Manī uzplauksnija spontāns protests – nevar būt, ka ikdiena ir tik drūma! Kāpēc cilvēki to, kas viņiem visvairāk dots, iztēlojas negatīvi? Varbūt tas ir latviešu kolektīvs paradums – piešķirt ikdienai negatīvu nokrāsu? Nolēmu pārbaudīt, kā ikdienu raksturo latviešu dzeja, kuru taču mēdz uzskatīt par cilvēka iekšējo balsi. Vai arī tur tā ir tikpat drūma kā ļaužu valodās? Nolēmu izlasīt dažādu laiku un autoru dzejas grāmatas un pārliccināties, kādiem vārdiem, tēliem un simboliem dzejnieki raksturo ikdienu, kādu jēgu un kādas nozīmes tai piešķir.

Tā tapa šis socioloģiskais pētījums, kura mērķis bija noskaidrot ikdienas dzīves nozīmes latviešu dzejā. Mani interesēja, kā dzeja raksturo ikdienu: kur saskata tās jēgu; kāda dzejas skatījumā ir cilvēka izvēles un rīcības iespēja. Pētījuma objekts bija ikdienas dzīve, bet metode – dzejas tekstu analīze. Ikdienas dzīve ir pētīta socioloģijā un antropoloģijā.¹ Tā analizēta kā cilvēka pierasto darbību, attiecību un dzīves apstākļu

koptums, arī kā radošas pašizpaušmes stūra. Pētījumos aplūkots plašs tēmu loks: darbs, iztikas pelnīšana, ģimene, mājoklis, bērnu audzināšana, izglītošanās, piedalīšanās sabiedriskajā dzīvē, izklaide.² Izmantotas socioloģiskas aptaujas, antropoloģiski novērojumi, biogrāfiskās un citas metodes.

Šajā pētījumā ikdiena analizēta caur dzejas tēliem, poētiskām metaforām, dzejnieku paustajām domām un pārdzīvojumiem. Tā ir inovatīva pieeja, kas paplašina socioloģiskos pētījumus ārpus pierastajiem statistiskās analīzes, kvantitatīvo aptauju un kvalitatīvo interviju ietvariem. Pamatojot uz pieņēmumu, ka laba dzeja pasaka būtisko par jebkuru jautājumu. Vācu filozofs Arturs Šopenhauers ir teicis: "Poēzijas, kā jebkuras mākslas, būtība ir platoniskās idejas uzvertšana, t. i., būtiskā... uzvertšana atsevišķajā."³ Poētiskie teksti ir ne tikai mākslinieciska lasāmviela, bet arī bagāts ideju, tostarp socioloģisko ideju, avots.

1. Teorētiskais pamatojums – kultūras socioloģija

Kultūras socioloģija pēta simbolisko vērtību veidošanos un to ietekmi uz cilvēku domām, jūtām, praktisko rīkošanos, sociālajām attiecībām. Tā pievēršas garīgo fenomenu un kultūras tekstu sociālās funkcionēšanas analīzei. Pētījuma svarīgākā daļa bija dzejas kodu – jēgpilnu ikdienas dzīves raksturojumu – atšifrēšana un analīze dzejas tekstos un to salīdzināšana ar citu socioloģisko pētījumu rezultātiem.

Dzejas socioloģiska analīze izvirza jautājumu, vai literārie teksti uzskatāmi par "drošticamu" informācijas avotu, līdzīgi kā mēdz uzlūkot aptauju rezultātus un statistikas datus, vai tie drīzāk ir rotaļa, valodas spēle, autoru pašizpaušme. Viens no šī pētījuma pamatpieņēmumiem ir par dzejas radošo, sociāli aktīvo nozīmi. Dzeja rada sabiedrībā simboliskas nozīmes, kuras ietekmē arī citus kultūras faktus. Grieķu vārds *poiesis* nozīmē radīt, un dzejai piemīt ne tikai garīgas, kulturālas, bet arī sociālas radīšanas spēks. Dzeja var būt sociāli aktīva, "liecināt" par sabiedriskajām norisēm, paust vērtējumus un attieksmes. Talantīgā dzejā iekodētie simboli sabiedrības garīgajā dzīvē dažkārt funkcionē kā "reāli" sociāli fakti.

Ludvīgs Vitgenšteins uzskatīja, ka vārds rada realitāti. Arī literārie simboli un tēli veido sociālu saiti. Žans Fransuā Liotārs rakstīja, ka valoda ir kodēta sabiedrības *parole*.⁴ Līdzīgi domāja Pjērs Burdjē: "Mākslas darba izprašana ir *dekodēšanas* akts... Mākslas zinātnes mērķis ir mākslinieciskā *kodu* rekonstruēšana, kuru saprot kā vēsturiski veidotu klasifikācijas sistēmu, kas noformulēta *vārdu* ansambli un ļauj mums uztvert atšķirības."⁵ Atsaucoties uz šiem filozofiem un socioloģiem, māksliniecisko tekstu analīzē svarīgi meklēt kodus, kuri koncentrētā veidā pauž objekta nozīmes – šajā pētījumā – ikdienas dzīves nozīmes.

Dzejas sociālā misija

20. gadsimta sociālajā domā un literatūras teorijā iedibināts uzskats, ka dzeja, tāpat kā citas kultūras formas, ir sociāla. Franču feminisma teorētiķe un rakstniece Jūlija Kristeva literatūrai piedēvēja sabiedrisku misiju. Franču 50. gadu eksistenciālie marksisti ar Sartru priekšgalā uzskatīja, ka filozofijai jābūt praktiskai un ka vislabākā prakse ir dumpis, sacelšanās pret apspiedējiem vai vēl labāk – Simonas de Bovuāras formulējumā – "mūžīga revolūcija".⁶ Šim uzskatam piebiedrojās daudzi literāti, socioloģi, mākslinieki, kultūras darbinieki. Viņi sludināja, ka literatūra, filozofija, sociālā kritika, dzeja gūst morālu attaisnojumu, tikai pārtopot darbībā, kas maina

pasauli. Iedvesmodamies no arvien jaunām sociālām kustībām un politiskām traumām – pretošanās, Alžīrijas kara, studentu nemieriem, vidusšķiras izviršanas un, pēdējā laikā, no imigrantu nemieriem – franču intelektuāļi ir meklējuši savu garīgo nodarbību jēgu un sabiedrisko attaisnojumu. 1960. gados, kad eksistencialismu Francijā nomainīja strukturālisms kā “pašiem savs” kritisks un nežēlīgs ieskaits sabiedrībā. Jūlija Kristeva ievilkā arī literatūru šajā nesaudzīgajā darbā – sabiedrības atmaskošanā. Viņa pēc filozofijas un sociālās teorijas parauga piešķīra literatūrai dumpības garu. postulēja, ka tai jābūt tekstuālai brīvības ražošanai sabiedrībā, kurā nepārtraukti tiek pastrādāts kolektīvs noziegums.⁷

Sekojošā Kristevas domai, dzejas augstākais uzdevums ir atbrīvošanās. Franču sociālā teorija bijusi pārņemta ar domu, ka tai jānotiek kolektīvā formā, un simpātijas pret masu kustību kļuvas par sinonīmu brīvības alkām. Strukturālisti uzskatīja literatūru par kolektīvas kustības daļu. Šī pieeja sasauca ar Mihaila Bahtina literatūras teoriju,⁸ kurā mākslinieciskajiem tekstiem arī piedēvēts masu apziņu mobilizējošs spēks. Bahtins uzskatīja, ka poēzija var izpausties kā masu kustība, laukuma svētki, karnevāls, kas paceļ indivīdu pāri ikdienai un tuvina brīvībai. Taču poētiskais teksts, kā raksta Bahtins, ir divdabīgs, brīvību var iegūt ne tikai “kopā ar visiem”, bet arī personiska, individuāla pārdzīvojuma veidā. Līdzīgu domu pauž Kristeva – poētiskā valoda, caur kuru mums jāklūst brīviem, nevar tikt formalizēta, tā ir heterogēna, pārtrauc nozīmes, paver ceļu jaunām izpratnēm.⁹

Kultūras socioloģijā atzīts, ka mākslinieciskajiem tekstiem piemīt divu brīvību – individuālās un kolektīvās brīvības – radīšanas spēks. Kuru brīvību vērtēt augstāk un kura dzejas forma – sociāla manifestācija vai intīms pārdzīvojums – ved tuvāk “patiesībai”, ir literatūrkritiskās izpraunes un personiskās pārliecības jautājums. Tomēr skaidrs ir viens – kurlums pret poētisko valodu, nespēja uztvert dzeju, neizpratne par šīs kultūras formas saikni ar sabiedrību vai pat “praktisko politiku” var novest pie nespējas realizēt savu personisko brīvību un saprast īstenību.

Cildinoši teikts par daiļrades žanru, kura tirāžas Latvijā pēdējos 15 gados kritušās desmitkārtīgi un kurš no dzīves veiksminieku puses tiek uztverts kā pagrīde, bet starp neveiksminiekiem – nodots aizmirstībai. Dzejas izpīšana no publiskās sfēras, tās tīša vai netīša aizmirstāšana noved pie iztēles sašaurināšanās, sociālo nozīmju lauka noplacināšanās un refleksijas vājuma. Dzīve bez dzejas pārvēršas par pliekānu vārdu un seklu darbu plūdiem. Novēršoties no dzejas, cilvēki rada iespēju virzīt savas personas centrā rosīgo varoni, kurš redz intereses, bet neapzinās sekas. No literatūras esam mācījušies, ka patiesa brīvība rodas punktā, kurā cilvēki utilitāros mērķus konfrontē ar kultūru un izraugās pieņemamus risinājumus. Arī dzeja veido sociālas jēgas, poētizē dzīvi, ir daļiņa no indivīda un arī nācījas poētiskās rīcībspējas. Varbūt tai sakars arī ar politisko un ekonomisko rīcībspēju? Vai gan var iedomāties cilvēku, kurš spēj radīt bez dzejas? Dzeja bija saistīta ar latviešu pirmo atmodu, 1905. gada notikumiem, tai piemita simboliska nozīme padomju okupācijas un trimdas apstākļos. Dzeja indivīdam vajadzīga, lai labāk apzinātos savu esamību un tās ārējos nosacījumus. Cilvēki cer uz dzeju kā uz iekšēju un ārēju brīvību, tāpēc padībeņu izrāvīenam un mietpilsoņu snaudai sabiedrībā vienmēr seko poētu revolūcija.

Dzeja eksistē divos līmeņos – personiskajā un sociālajā. Sociālajā līmenī tai var piemist sabiedriska misija, dzeja var cīnīties uz barikādēm, kalpot ideoloģijai un šķirai, kritizēt raupjo realitāti, izvirzīt sociālus ideālus. Bet šādu sociāli aktīvu dzeju klusībā

var lasīt arī tie, kam kolektīvisms svešs. Labas dzejas individuāli saprastā vērtība var būt pat augstāka par tās sociālo funkciju. Laba dzeja spēj vienlaikus uzrunāt gan plašu auditoriju, gan atsevišķu individu. Taču dzeja var ietvert arī norobežošanas, būt indivīda distancēšanās līdzeklis no "vulgārās sabiedrības" ar tās nepieņemamajām normām. Šādos gadījumos "masas" un patērētāju sabiedrības vairākums nereti uzskata dzejniekus un dzejas cienītājus par dīvaiņiem.

2. Metode – dzejas socioloģiska analīze

Pētījuma galvenā metode ir dzejas socioloģiska analīze. Tā nav bieži izmantota metode, tāpēc to vērts raksturot sīkāk.

Dzejas grāmatu un autoru izvēle. Vispirms izvēlējos dzejoļu grāmatas, veidoju izlases kopumu. Sākumā nebija stingru kritēriju, cerēju izlasīt simt krājumus. Tas izrādījās par daudz, beigās aprobežojos ar 45 dzejoļu sējumiem (skatīt pielikumu). Mājas bibliotēkā ņēmu grāmatas, kuras patērējās pa rokai. Tās pirkusi mana māte, un tas liek aizdomāties par dzejas atšķirīgo nozīmi dažādu paaudžu dzīvē. Skats uz grāmatplauktu, citu cilvēku nodomi, nejaušība un pārliecība, ka dzeja pasaka būtisko, bija galvenie izlases veidošanas principi.

Izlāsē pārsvarā iekļuvuši 20. gadsimta 70. 80. gadu dzejas krājumi. Es nojašu nodomus, ar kādiem tie iegādāti – runas reizēm jubilejās, darbavietas pasākumiem, kora sarīkojumiem, skolas montāžām. Dzeja atspoguļoja dzīves skaisto pusi, grāmatas pirkēt bija modē, un tās bija lētas. Šī dzeja bijusi svarīga vienai paaudzei pirms manis mazas, uz dzeltenīga papīra un sīkiem burtiem drukātas grāmatas, kas maksāja 40 kapeiku, bet tuvāk 80. gadiem – jau 70 kapeiku. 20. gadsimta 60.–80. gadi iezīmējās ar kvantitatīvu pacēlumu latviešu dzejā. Vidējā tālaika dzejas tirāža bija 19 tūkstoši eksemplāru iepretī dažiem simtiem mūsdienās. Vidusskolas laikā es ar roku kladē pārrakstīju Raiņi, bet pēdējos 15 gadus esmu atradies ārpus dzejas lauka, it kā sabiedrībā būtu notikuši kādi svarīgāki procesi, par kuriem rakstīts avīzēs un politiskās skrejlapās. Iespējams, dzejas lauks mūsdienās kļuvis šaurāks un vairs neuzrunā "plašas masas". Tāpēc steidzos uz grāmatnīcu un nopirku pētījumam vēl kādas 10 pēdējos gados izdotas dzejas grāmatas.

Pētījuma gaitā izlasi papildināju, lai būtu aptverti dažādi dzejas laikmeti, pārstāvēti klasiķi un padomju autori, "lieli" un "mazi" dzejnieki. Bija svarīgi iekļaut dzeju, kas rakstīta 20. gadsimta sākumā (1900.–1920. gadu dzeja), pirmās neatkarīgās Latvijas Republikas laikā (20.–40. gadu dzeja), sociālisma periodā (50.–90. gadu dzeja), kā arī atjaunotajā Latvijas Republikā (mūsdienu dzeja). Tas ļauj salīdzināt dažādos vēstures posmos definētās ikdienas nozīmes un spriest par latviešu dzejā noturīgām ikdienas jēgām. Izlases kopumu veido 45 dzejas grāmatas ar kopējo teksta apjomu 6654 lappuses (sk. 1. tabulu). Izlasē daudz pārstāvēta padomju laika dzeja, to varētu uzskatīt par zināmu vienpusību, tomēr mani interesēja šis laiks, jo tas sasauca ar manu bērnības un jaunības pieredzi – ar šī perioda kā sava laika mūsdienu dzeju ir augušas un dzīvojušas šī brīža aktīvās paaudzes.

Atslēgvārdu definēšana. Pirms dzejas lasīšanas bija jāizvēlas atslēgvārdi, ar kuriem apzīmēt ikdienu un pēc kuriem identificēt tekstus. Galvenie atslēgvārdi bija: "ikdiens", "diens", "dienas", "šodienas", arī "rīts", "rītis", "vakars"... Nebija iespējams paredzēt visus ikdienas apzīmējumus, lasot atklājās arī citi epiteti: "nediens", "īknakts", "diendiena", "visas tavas dienas", "manas dienas", "īkdiena", "sērdiena", "katru

dien", "šīs dienas"... Abstrahējies no citiem laika apzīmējumiem un metaforām, tādām kā "stundas", "mirklis", "laiks"... Centos neietvert arī simbolus, kas apzīmē cilvēka laicisko esību, piemēram, "mūžs", "mūžība"... jo tas stipri paplašinātu pētījuma lauku. Jēdziens "ikdienas dzīve" ietver divus vārdus, no kuriem koncentrējos uz pirmo, tomēr atsevišķos gadījumos izvēlējos arī citākus, kuros bija pieminēts jēdziens "dzīve". No kulturoloģiskā viedokļa ikdienu definē kā parasto dzīvi iepretī svētkiem, šis prenostatījums ļauj labāk saskatīt vērtības, kuru ikdienā nereti trūkst – cildenais, nepārejošais, būtiskais. Citiem vārdiem – svētki izgaismo ikdienas "negatīvās" nozīmes, apstākļu šaurību un vērtību deficītu, tādēļ atsevišķos gadījumos tika analizēti dzejas fragmenti, kuros pieminēti "Zemsvētki", "dzimumdeena" (Plūdoņa oriģinālrakstība) u. tml.

1. tabula

Izlases kopuma un dzejas citātu raksturojums

Laikmets	Dzejas teksti			
	Dzejas grāmatu skaits	Teksta apjoms, lpp.	Fiksētie ikdienas raksturojumi, citātu skaits	Ikdienas tēmas "ipatsvars" tekstos, lpp. %
1880.-1900. g.	3	444	10	2,3
1900.-1920. g.	4	497	22	4,4
1920.-1940. g.	5	1274	41	3,2
1950.-1990. g.	26	3555	72	2,0
1990.-2005. g.	7	884	12	1,4
KOPĀ	45	6654	157	2,4

Dzejas lasīšana. Tad ķēros pie lasīšanas. Tā notika vairākiem paņēmieniem 2005. gada vasarā, kad dzīvoju savās lauku mājās. Dzejas lasīšana aizņēma daudz laika, bet bija interesanta, pirmoreiz tik lielos apjomos no vietas lasīju dzeju, atklāju sev tuvus autorus. Man patika, piemēram, Mīldas Losbergas dzejoļi, viņas dzejā ir seni ritmiski slāņi: Dienu jūkli straujajā / Daudzās pusēs vēzējos, / Kur pēc manis taujāja. – / Mazgātājos, mēzējos. Un, protams, Rainis, Ziemeļnieks, Sudrabkalns, Kurcijs, Plūdons... Iepazīnu arī dzejas banālo pusī. Lasot bija sevi jādisciplinē, lai koncentrētos uz atslēgvārdiem un atturētos no dzejas pārliekas baudīšanas. Allaž paturēju prātā meklējamus raksturvārdus: "...ikdiena...", "...dienas...", "Dienu dienā...", "Darba ikdienā raitā...", "Tavai šodienai skandēt visskaistāko dziesmu...", tomēr turēju prātu atvērtu arī citiem iespējamiem epitetiem. Galvenais bija lasīšanu pakļaut socioloģiskai disciplīnai, lai neuzdotu par ikdienu ikvienu dzejas rindu – galu galā visas tās ir par dzīvi.

Citātu izrakstīšana. Lasot atzīmēju tos dzejas fragmentus, kuros sastopami atslēgvārdi. Pēc tam sākās citātu izrakstīšana. Tā bija laikietilpīga, bet nozīmīga pētījuma daļa, jo, pārrakstot dzeju, vislabāk var uztvert tās jēgu. Citāts ir pabeigta dzejas forma, kas pauž jēgpilnu domu vai izjūtu par ikdienu. Citātā atslēgvārds kopā ar citiem vārdiem, epitetiem, teksta daļām, atskaņām, dzejas ritmu izveido autonomu poētisku tēlu ar koncentrētu nozīmi. Parastā citēšanas vienība bija pants vai divrinde. Pavisam tika izrakstīti 157 citāti, kuros tēlota ikdienu, lielākā daļa citātu iekļauti šajā rakstā. Kādā brīdī noguru, likās – šis darbs ir tikai niekošanās.

Dzejas kodēšana. Radoši interesantākā pētījuma daļa bija dzejas kodēšana – vispārīgas kategorijas piedēvēšana teksta fragmentam. Kodēšanas būtība ir nozīmes atšifrēšana. Katram citātam tika piemeklēts kods – zīmīgs vārds, metafora, tēls, kas vislabāk pauž fragmenta galveno domu, pārdzīvojumu vai noskaņu. Nonācu pie

atzīņas, ka vislabākais dzejas kods ir tāds, kas izteikts ar vienu vārdu, piemēram: "pelēcība", "steiga", "darbs", "rūpes", "nogurums", "spožums"... Kods ir piesātināti jēgas vārds, to izdomāšana prasīja iztēli, bija zināmā mērā subjektīva. Kodu meklēšana atgādināja virsraksta izdomāšanu dzejoļiem bez nosaukuma, un apstākļi, ka tik daudz vārmām dzejnieki nav devuši virsrakstus, liecina par grūtībām izteikt dzejas ideju vienā vārdā. Dažkārt izvēlējos koda vārdu, kurš tekstā atradās blakus atslēgvārdam, citreiz piemeklēju noskaņai piemērotu vārdu, kurš nemaz nebija pieminēts tekstā.

Dzejas kodēšana atšķiras no tehnisku dokumentu, standartizētas runas, "vienkāršas izteikšanās", avīzrakstu, informatīvu vēstījumu, interviju pierakstu un citu tekstuālu dokumentu kodēšanas ar to, ka literāriem tekstiem piemīt lielāka tēlainība un daudznozīmība. Līdz ar to grūtāk piemeklēt vienu poētisko kodu ar nemainīgi fiksētu nozīmi, iespējami arī citi kodi. Dzejas tekstu analizē ne sevišķi piemērota būtu bijusi kvantitatīvo kontentanālizēses metožu un datorprogrammu lietošana – tās fiksē vārdu biežumu, secību, izkārtojumu tekstā. Ar šīm metodēm nevar noteikt dzejas kodu simbolišķās nozīmes. Simbolišķais interakcionisms māca, ka nozīmes rodas, cilvēkiem interpretējot simbolus. Šīs nozīmes pauž veidu, kā cilvēki uzver objektus un ir gatavi rīkoties attiecībā pret tiem, tāpēc objektu nozīmes dažādiem cilvēkiem var atšķirties.¹⁶ Īpaši tas sakāms par kultūras simboliem, kādi ir dzejas tēli – tajos ieslēpta dubulta daudznozīmība – dzejnieka iekodētā un lasītāja (arī socioloģiska analītiķa) interpretētā objektu, vārdu un attiecību nozīme. Iespējams, citi sociologi, kodējot dzejas masīvu, būtu pamanījuši citus kodus un izveidojuši atšķirīgu kodu klasifikāciju.

Šajā pētījumā galvenie dzejas kodēšanas kritēriji bija šādi:

- Tika ievērota dzejas fragmenta galvenā doma, ideja un konteksts.
- Poētiskais kods tika apzīmēts ar vienu vārdu, parasti tas bija tekstā pieminēts vārds.
- Daudznozīmības gadījumā priekšroka tika dota tam koda vārdam, kurš bija ciešāk saistīts ar dzejas tēlu, metaforas spilgtumu.
- Tika atzīts, ka piedāvātie kodi nav absolūti, katram fragmentam iespējami arī citi kodi, kas izceļ citas nozīmes.
- Kods veidoti un grupēti trīs rakursos: 1) ikdienas dzīvi (tās situāciju, apstākļus, izpausmes, īpašības u. tml.) raksturojošie kodi; 2) ikdienas sociālos procesus raksturojošie kodi; un 3) ikdienas jēbūtību – vēlamu situāciju, ideālu – raksturojošie kodi.

Kodu grupēšana. Pēc tam citākus salīdzināju, līdzīgos kodus apvienoju. Tā tika iegūts galīgais kodu saraksts un sakārtots citātu masīvs. Pavisam tika izveidoti 57 dzejas kodi. Atšķirībā no citiem socioloģiskajiem pētījumiem, kuros izmantoti kvalitatīvi dati, piemēram, interviju transkripti, dzejas tekstus bija grūtāk apvienot zem vienotiem kodiem, jo poētiskā valoda atšķirībā no standartizētas runas ir tēlaini spilgta, izteiksmes ziņā daudzveidīga.

3. Rezultātu analīze

Pētījumā skatīts kopsakars starp īstenības lirisko un socioloģisko tvērumu, dzejas un socioloģijas valodu, iegūti un analizēti dzejas kodi un spriests par to socioloģiskajām nozīmēm. Uzrakstīt rezultātu analīzi bija visai grūti, jo bija jārod

pamatojums, kāpēc gan dzejas tēli un poētiskie kodī būtu interpretējami arī kā socioloģiskas kategorijas, kas pauž būtiskas idejas un atziņas par sociālo realitāti, konkrēti – par ikdienas dzīvi.

3. 1. Ikdienas dzīves raksturojums latviešu dzejā

Ikdiena ir viena no neskaitāmām dzejas tēmām gandrīz bezgalīgi plašā citu tēmu lokā. Tās īpatsvars izlases kopumā, rēķinot pēc lappušu skaita, ir 2.4% (sk. 1. tabulu). Ja ņem vērā, ka tekstos skartas arī citas tēmas, ikdiena, vistiešāk, nav prioritārs dzejas jautājums. Poētiskās intereses raisīšanas ziņā tā droši vien atpaliek no tādām tēmām kā "mīlestība", "mūžība"... Tomēr tā nav arī nebūtiska. No 45 izlasītajām dzejas grāmatām ikdienas atslēgvārdus neizdevās identificēt tikai sešās grāmatās. Dzejnieki jau parasti publicējuši vairākas grāmatas, tāpēc gandrīz droši var teikt, ka katrs no viņiem pievērsies arī ikdienai.

Vissbiežāk sastopamais ikdienas raksturojums latviešu dzejā ir – pelēcība (sk. 1. ielikumu): Šais dienās pelēkās, kad lietus līst un līst...; Ko atnāk šī rudens diena – Pelēkām acīm?; Kā pelēkas dūjas gar vientuļu logu / Skrien dienas... Pelēkā krāsa latviešu lirikā ir daudznozīmīga, iespējams, tai saistība ar latviešu mentalitāti un ziemeļniecisko klimatu. Tieši pelēcība un nevis spilgtās pamatkrāsas – sarkanā, zilā un dzeltenā – atklāj dzīves koloristisko pamatu, padara tās substanci ieraugāmu. Pelēkais ir latviešu dzejas pamattonis – krāsu valodā izteikta dzejas robežsituācija – no vienas puses, šis tonis paredz citu krāsu iespējamību un liriskā varoņa meklējumus pēc spilgtākām krāsām, no otras puses – pelēko tonu radītā melanholija ļauj pievērsties sev: kad "diendienā redz tikai pelēko lietus mākuļu loku...", tūk nodoties apcerei un tāhi nāk miegs.

Ikdienu raksturo arī tādi kodī kā "steiga", "aizgājība", "sāpes", "smagums", "nogurums", "grūtums", "tukšums", "rūgums". Šie raksturojumi ietver negatīvu nozīmi, emocionāli tie ir sāpīgi un skumji, taču poētiskie fragmenti ir vieni no visskaistākajiem. Tas vedina domāt, ka skumjas ir viens no dzejas skaistuma avotiem. Retāk sastopamas neitrālas ikdienas nozīmes, tādas kā "darbs", "rūpes", "parastums", vēl retāk – pozitīvas īpašības, piemēram – "mīlestība", "prieks", "spožums", "skaistums". Šīs vērtības dzejnieki drīzāk iztēlojas kā ikdienā neesošas, meklē tās, domājot par ikdienas jēgu.

Ikdienas apcerei vairāk pievērsušies dzejnieki, kuriem raksturīgs skumīgs skats uz dzīvi. Piemēram, Elīnas Zālītes un Ārijas Elksnes dzejā ikdiena tēlota kā sevišķi "grūta", "nīcīga", "bezcerīga". Tomēr autora eksistenciāla, pat traģiska pasaules izjūta vēl nenozīmē, ka viņš apcer ikdienas sūrmī. Piemēram, Amandas Aizpurietes dzejoļu grāmatā ikdienas atslēgvārdus neizdevās atrast. Citi autori, kuru dzeja ir optimistiskāka, piemēram, Imants Auziņš, Arnolds Auziņš, Milda Losberga, ikdienā vairāk saskata pozitīvas iezīmes – darba rosmi, mīlestību, prieku.

1. ielikums

Ikdienas dzīves raksturojums latviešu dzejā: poētiskie kodī un citāti

Šajā ielikumā dzejas kodī un citāti sakārtoti biežuma secībā, tie raksturo izplatītākās ikdienas dzīves nozīmes latviešu dzejā. Kodī raksturo ikdienas situācijas, īpašības, apstākļus, rāda, kāda ir parastā dzīve. Koda nosaukums treknināts, bet fragmentos atslēgvārds vai paskaidrojošie vārdi pasvītroti.

Pelēcība

Es zinu, ikdienu tā,

kaļ tikai nedaudzos, pašos tēnos

pasatīle iekrāsota.

[Elza Sudmale. "Es sargāju dzīvības krāsas". Staru un pretstaru spēles. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 107. lpp.]

Ke atnāk šī rudens diena

Pelēkām acīm?

Mana sirds ir klusa un viena

Kā kapuraeim.

[Andrijs Kurcijs. "Pelēka diena". Dzeja. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958., 262. lpp.]

Tu vairst negribi manus matas,

Manus agros un pelēkos rītus.

[Imants Ziedonis. "Pasaki labu vārdu..." Es teeju sevī. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1968., 111. lpp.]

varbūt tā ir mana slimība –

pelēkā nepieciešamība?

[Jānis Rokpelnis. "ai vasara, vasara..." Dzeja. Rīga: Apgāds "Atēna", 2004., 18. lpp.]

Mēs katru rītu,

vē: līgā nepamodušies,

ieļecam tajos

yakardiēnas

biezajos pelēkos pelnos...

[Ojārs Vācietis. "Pelēkā". Antracīts. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 13. lpp.]

Atkal mums jāienirst garās, pelēkās dienās...

[Vītauts Ļūdiņš. "Laiva līgani slīd..." Trīsdesmitgadīgas acis. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1969., 6. lpp.]

Dienvīdus debesu

spirdzinošs zilums –

Ziemeļu puspelēks

ikdienas dilums...

[J. Raiņis. "Salve!" Gals un sākums. Viena rītuma ziemas dziesma. Piektais iespaidums. Rīga: Vāļera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 24. lpp.]

Un dienām manām.

Pelēkām un tukšām,

Vairst skaitu neatrast.

[Pāvils Vīlps. "Saruna ar dzejnieku". Treju loku varavīksna. Izlase 1930-1970. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1972., 17. lpp.]

Kā pelēkas dūjas gar vientulu logu

Skrien dienas...

[Pāvils Vīlps. "Rudens dūjas". Treju loku varavīksna. Izlase 1930-1970. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1972., 27. lpp.]

Un katra baltā diena
kā akmeis jāstiepj kalnā
 un jāatdod tam ķirminā,
 tam ķirminim pelēkam.

[Daina Avotiņa. "Aizvainojums". Čaunas pēdu raksts. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 46. lpp.]

Šais dienās pelēkās, kad lietus līst un līst,

Sirds smaga top kā zeme pielījusī...

[Elīna Zālīte. "Lietaina diena". Vīrsi zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 99. lpp.]

Aes diendienā redz tikai pelēko lietus mākuļu loku

Zemu, tik zemu, ka aizsniegt tu varētu to pat ar roku.

[Vilis Plūdons. "Dvēseles smagums". Talie krasti. Jaunas dzejas. Rīga: A. Gulbis, 1934., 83. lpp.]

Steiga

Caur visām skriesanām, iešanām,

caur visiem smalkumiem, alkumiem,

caur visiem priekiem un ciešanām - -

Ai, dzīve! Jel dāvā jannu rītu!

[Imants Auziņš. "Dažādu gadu rindas". Taurējums. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1976., 96. lpp.]

Tad nestāsti: "Rau, vairāk gribēju

Es savos gados ienirt dzīves dzīlēs,

Bet dienas skrēja, steidza, zibēja...

[Imants Auziņš. "Dažādu gadu rindas". Taurējums. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1976., 100. lpp.]

Tā diena, kuras pietrūka,

nu jau par nedēļu uzaugusi.

Stāv un kā sveša pusaudze

Raugās uz manu pusi.

[Māris Čaklais. "Tā diena, kuras pietrūka". Pulksteņu ezers. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 60. lpp.]

Kā ietvarā glezna es tevī.

Ar tevi sākos un beidzos.

Un tomēr palieku viena.

Es diena,

Jo steidzos.

[Māra Zālīte. "Tu esi mans agrais rīts..." Vējš meklē mājas. Dzeja. Rīga: Apgāds "Jumava", 2004., 43. lpp.]

Tu vakar steidzies,

Tu šodien steidzies,

Tu mūžam steidzies,

Un kur tu steidzies?

Pēc kā tu steigdzies?

Kamdēļ tu steigdzies?

[Jāzeps Osmaņis. "Steidzīgais" Vilkuvale jeb Vaļasprieks. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1974., 63. lpp.]

Šai pilsētā vakar

ir degusi karsti sasteigta diena.

un es šajā

pelekā agrumā

ieelpoju tās sadegumu.

[Ojārs Vāciētijs. "Pelekā". Antračīts. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 11. lpp.]

Sappos viņam rādās zaļa tāle,

Ļdņas burzmā bieži jūtas lieks.

Bet, kad Rīgā smaržo plautā zāle,

Sirdī atkal mostas laucinieks.

[Arnolds Auziņš. "Rīgā plauj sienu". Ticība. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 117. lpp.]

Guļ mežā priēde, vētras lauza.

Rū laiks, un saule riet un aust.

Pēc dienas diena kaut kur skrien.

[Jānis Baltviķis. "Guļ mežā priēde, vētras lauza..." 99 Trioletas. Rīga: Izdevniecība "Pētergailis", 2003., 32. lpp.]

Arī sirds var dienu skrejā

Kādreiz ēnā grīmt.

Smaidī gaist var jautrā sejā,

Aeīs līksme rīmt.

[Pāvils Vīlīps. "Patni vienmēr nedzied zaros". Treju loku varavīksna. Izlase 1930-1970. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1972., 39. lpp.]

Kā plīks pa nātrēm esmu kūlies.

Bet darbu nepaspēju veikt

Un pat neviena mīļa vārda

Tev šodien nepaguvu teikt.

[Arnolds Auziņš. "Balāde par aizejošo dienu". Ticība. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 88. lpp.]

Bet klusums visapkārt

Lietas divainas stāsta.

Viņš stāsta daudz vairāk

Par dienas dīmu.

Kas dvēseli padara

Seklu un slīmu.

[Vīlis Plūdons. "Klusums runā". Tālie krasti. Jaunas dzejas. Rīga: A. Gulbis, 1934., 105. lpp.]

No sadzīves negaisiem ļaudīs.

No negaisiem dabā es mulsu.

Bet cauri visam jutu

Raitu ikdienas pulsu.

[Herberts Dorbe. "Zlēku Zušos". Līdumnieks no Zlēkām. Dzejoļi 1975-1978. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 27. lpp.]

Darbs

Rītdienu kal kalvēs,

savērpj vērptuvēs...

[Imants Auziņš. "Dažādu gadu rindas". Taurējums. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1976., 97. lpp.]

No rītiem, agri piecēlusies,

Es steigšos vistas pabarot.

[Marta Grimma. "Mana diena". Priežu ziedi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1977., 17. lpp.]

Es mīlu ikdienišķus darbus:

Man patīk baltas grīdas berzt.

[Marta Grimma. "Mājas darbi". Priežu ziedi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1977., 18. lpp.]

Darba ikdienai raitai

Varam darināt tāmi.

Dzīvei likumi savi

Bargi un negrozāmi.

[Herberts Dorbe. "Tikai viesīzrāde". Līdumnieks no Zlēkām. Dzejoļi 1975-1978. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 18. lpp.]

Es zinu, ikdiena tā:

darbi, ko ikdienā dari,

tavas rūpes un pavarda pālums,

kas rītos un vakaros parasts blāv.

[Elza Sudināle. "Es sargāju dzīvības krāsas". Staru un pretstaru spēles. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 107. lpp.]

Es zinu, māt, tev darbā pāiet visa diena,

Kaut nomodā vienmēr tu esi sen pirms gaismas,

Bet vēlos vakaros tu bieži sēdi viena

Un sirds tev pilna grūtuma un baismas.

[Elīna Zālīte. "Mātei". Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 29. lpp.]

Nost no dienas darba rajos,

Pienākums ko liek,

Sirdij sapņu prieku ļaujot,

Tikām tuinsa tiek.

[Vilis Plūdons. "Sapņu kamoliņš". Tālie krastī. Jaunas dzejas. Rīga: A. Gulbis, 1934., 112. lpp.]

Strādā, vai nakts ir,

Vai vakars, vai diena:

Visa tava dzīve

Ir darbdiena viena.

[Vilnis Plūdons. "Strādā, tik strādā." Tālie krasti. Jaunas dzejas. Rīga: A. Gulbis, 1934., 144. lpp.]

Aizgājība

Iasnās rindās kā rudenos dzērves

Mūža debesīs dienas iet manas.

stāvu milzīga tūruma vidū,

Kam ne gala, ne sākuma mana.

[Arvīds Skalbe. "Dienas". Kalums. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963., 46. lpp.]

Pa dienai aizplūst dzīve mūžu rietā.

Un viņas straumēm mužam neizsīkt...

[Jānis Ziemeļnieks. "Jaunībai". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 162. lpp.]

Bet šodien es pa vietām eju tām.

Kur širnais mežs un teka sūnām klātā

Daudz domāt liek par dienām bijušām.

[Jānis Ziemeļnieks. "Vēstule". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 195. lpp.]

Sen dzisis zelts aiz tālās smilšu jomas.

Un purpursega vaļā irusē.

Tik tumsā deg kā sveces manas domas

Pie Tava šķirsta, Diena mirusē.

[Jānis Ziemeļnieks. "Vakara noskaņa". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 264. lpp.]

Tā nav ne tumsa, nav ne gaisma.

Ko saredzēt var pamīšus.

Ne mūža drūsma, gadu baisma –

Pār dienām tām tik migla dus.

[Eriks Adamsons. "Pagājušās dienas". Izlase. Dzeja. Proza. Dramaturģija. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957., 87. lpp.]

Pār tevi dienas allažība

Kā upe lēni aizrit pāri:

Zied krastā puķes, lido spāri

Tu lēni peldi līdz bez valas.

[J. Rūnis. "Dienas allažība". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespaidums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 98. lpp.]

Rūpes

Tu labi zini, ka nekas

Tev dzīvē nemainīsies,

Kā šodien – rītu pelēkas

Tev rūpes apkārt tīsies.

[Elīna Zālīte. "Gaidas". Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 81. lpp.]

Kas tas par sapni, kurā diēna

Ar ikdienību turpinās.

Kur savu sīko vienreizvienu

Man ausis rūpes purpina?

[Ārija Ēksne. "Kaut sapnī". I dz. saulei aizdomāt. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1977., 26. lpp.]

Bet kas tā? Kas? Un acis it kā atveras:

es redzu rūpju dienu, nupat pavadīto,

kas aiznes dzīves prieku, manis nebaudīto,

un ziedo izmēbai to un raudot atvadās - -

[Frīcis Bārda. "Rūpju diena". Līrika. Antras Vagneres sakārtojums. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 31. lpp.]

Atiet dienas, aiziet dienas -

Rūpes, raizes klāt tik skaujas;

Velti, velti sirds tev gaida

Dzīves skaistas, gaišas, straujas.

[Vīlis Plūdoas. "Uzzied puķes, nozied puķes". Tālie krasti. Jaunas dzejas. Rīga: A. Gulbis, 1934., 136. lpp.]

Tā ejam mēs pa dzīvi klūpot,

Un ģipri bērni laimi dod.

Tie sagādā mums sīkus rūpes.

Bet toties lielas atņem prot.

[Arnolds Auziņš. "Meitai". Ticība. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 81. lpp.]

neuztraucies

netirīnies

nevajag to visu pierakstīt

visas šīs ikdienas

muļķības

visus šos iknaktis

sīkuztraukumus

[Pēters Brūveris. "neuztraucies..." Ziedi zaudētājiem! Dzeja un atdzeja. Rīga: Apgāds "Atēna", 1999., 83. lpp.]

Sīkumi

Nolādētie mazie sīkumi!

Vai tu vari pa tiem iziet stalts?

Manu dzīvi apēd sīkumi:

Nelabi ēkst gulta, klībo galds...

[Imants Ziedonis. "Sīkumi". Es ieeju sevī. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1968., 75. lpp.]

Bet jūs, neizturamie sīkumi,

no jums man bailes!

Kas vienkāršo, neiemācāmo gudrību dos

ar jums diendienā, gadu gados cīnīties?

[Mirdza Ķempe. "Sīkumi". Gaisma akmeņi. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1967., 60. lpp.]

Simts mazos sīkos darbos sadrūp diena,

Simts mazos sīkos darbos sadrūp mūžs...

[Ārija Elksne. "Parāds". Trešā bezgalība. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1971., 70. lpp.]

Acu mājas ir

izņemts ikdienas gruzis...

[Ojārs Vāciētis. "Karpāti ir - acu mājas..." Antraečts. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 35. lpp.]

Starp patekļiem un dzīves pelniem

Sirds cietāka ik dienas kļūst...

[Elīna Zālīte. "Romantikas zieds". Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 7. lpp.]

Nietība

Laiks tā kā zāli nopļauj dienu.

Vai zāla tā, vai peiņķa.

Ikyakar vienu liek pie sienas.

[Jānis Baltvilks. "Laiks tā kā zāli nopļauj dienu..." 99 Trioletas. Rīga: Izdevniecība "Pētergailis", 2003., 38. lpp.]

Šodien runājiet ar mani

Klusāki kā citu dienu:

Šodien sirdī sēru zvani

Kapā vada maldu vienu.

[Elīna Zālīte. "Grūta diena". Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 18. lpp.]

Paies gadi, norims ilgas.

Acīs uguns nodzisīs,

Dvēselī kā sausas smilgas

Saitas, tukšas dienas tīs.

[Elīna Zālīte. "Virši zili..." Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 129. lpp.]

Man zāle vīstošā būs blakus.

Kā zāle arī cilvēks vīst.

Vai iet pa lieceļu vai taku,

Vai dīkdienā vai darbā svīst.

[Harijs Gāliņš. "Grēki". Viļņi. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1981., 142. lpp.]

Parastums

Kad elektroniskais lifts

mani nonesīs lejā,

es klūšu atkal parasta,

ikdieniška.

[Milda Losberga. "Hieroglifi". Vējaroze. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1973., 24. lpp.]

Ierastā kustībāDienu dienā svaida.

No manis atība

Smaidu pēc smaida.

[Velta Kultiņa. "Un pēkšņi vienalga..." *Egretta Alba*. Dzejoļi 1973 - 1977. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 10. lpp.]

Ir grūti svētkus svinēt katru dienu.

Daudz vieglāk dzīves parastību nest...

[Ārija Elksne. "Tu vienīgais". Līdz saulei aizdomāt. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1977., 16. lpp.]

Šis rīts tāds pats kā visi citi.

Ja rīti vienādi var būt.

Turpat tu mīti, kur tu mīti...

[Jānis Baltvilks. "Šis rīts tāds pats kā visi citi..." 99 Trioletas. Rīga: Izdevniecība "Pētergailis", 2003., 21. lpp.]

Mīlestība

Vai tu slēgsies akmens sienās

Vai ar puķu vītnēs vīsies

Vienreiz tava mūža dienās

Mīļas acis ieskatīsies.

[Jānis Ziemeļnieks. "Liktenis". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 31. lpp.]

Pēc garām, tveicējošām dienām

Prom vienamē no pasaules

Starp klusām, sarunstošām sienām -

Pie tavām lūpām liecos es.

[Jānis Ziemeļnieks. "Pēc garām, tveicējošām dienām". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 73. lpp.]

Iet divi laimīgi mīlētāji. Nakts viņiem pretim nāk. Viņi naktij ir pateicīgi. Viņi jūtas vēl laimīgāki. Tad nāk viņiem pretim diena - tik skaista kā vēl neviena.

[Ārija Elksne. "Maza balāde par mīlētājiem un adatas aci". Trešā bezgalība. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1971., 87. lpp.]

Tad, ja ar nomāktu mūs dzīves ikdienība.

Laī mūžam dzīva paliek mūsos mīlestība...

[Fricis Bārda. "Albumā". Lirika. Antras Vāgneres sakārtojums. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 9. lpp.]

Smagums

Vakari smagi, nav ko liegties.

Reti apejamo prieks...

[Daina Avotiņa. "Atkal ir rīts. Es sastopu dienu..." Čaunas pēdu raksts. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 63. lpp.]

Tās važas, kurās katru dienu dzīve
 iek' virsū cilvēkam kā acīgs cietumsargs,
 bet trijūgs aizaužo, kur nāvē slēpjas brīve.
 Un atkal tukšs bez pēdām paliek parks.

[Harijs Gāliņš. "Pīķa dāmai". Vīļņi. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1981., 86. lpp.]

Salauzta dvēsele nākotnei netic,
 Viņai pat šodiena ir pār smagu...

[Ārija Elksne. "Ievēd mani mierīgos ūdeņos". Trešā bezgalība. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1971., 106. lpp.]

Kā svētku laivas citiem dienas
 Vēgļi skrej pārlieku:

Man lielī grūtumi ir jānes:

Naidi, skumjas, trūkumi.

Kas laupa katru prieku.

[Erīks Ādamsons. "Mazā putna erīķiņa dziesma". Izlase. Dzeja. Proza. Dramaturģija. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957., 37. lpp.]

Sāpes

Un gaidu vakaru, kad lēnām
 Nāks mījkrēslis pār mani vēss.

Tad kīusu noiešu es ēnā.

Un sirds varbūt vairs nesāpēs.

[Vīnes Mīkolaitis-Putins. "Pēcpasdienas saulē". Pēters Bruveris. Ziedi zaudētājiem! Dzeja un atdzeja. Rīga: Apgāds "Atēna", 1999., 38. lpp.]

Kaut varētu sāpes un priekus,
ko diena liek izbaudīt.

kā rāibus ziedus aiz loga

ik vakarus iedēstīt.

[Erīcis Bārda. "Puķu mežs". Lirika. Antras Vagneres sakārtojums. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 11. lpp.]

Dzīvojam uz vienas planētas,
 Gujam, strādājām, ēdam,
 Bet dienas aizžvadz kā plicīšanas monētas.

Pilnas sirdēstiem un bēdam.

[Imants Ziedonis. "Par sirdēstiem, ēzi un abru". Es ieeju sevī. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1968., 49. lpp.]

Prieks

... Un brīži ir, kad sajūtos es lieks,
 Kad sirdī tukšs viss šķiet un pasaulē.
 Tais tumšās stundās plūst Tavs "Dienu prieks",
 Kā balzams brīnišķs manā dvēselē.

[Jānis Ziemeļnieks. "Akurāteram". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 109. lpp.]

Kad dienu prieks ir dvēseļi gājis garām
 Un vakars logā zvaigžņu rakstus jauc,
 Tad atdodos es sirno teļu varām
 No drūnās akmeņiņš poēzijas skaits.

[Jānis Ziemeļnieks. "Kad dienu prieks ir dvēseļi gājis garām". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 113. lpp.]

Nogurums

Tāpat vīz debesis, un saule smejas,
 Tāpat skan dziesma - sirds tik pārvērtusēs;
 Tā nogurusi dienu sīkās ejās.

Vairs neliesmo un nedzied visas pusēs.

[Elīna Zālīte. "Vecā dziesma". Vīrši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 110. lpp.]

... Šim sapnīm sveša bauda
 Un dienu gurums sīks.

[Jānis Ziemeļnieks. "Zilais sapnis". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 75. lpp.]

Vajadzības

... Kā vajadzētu gan
 apstāties, atskatīties,
 nevis mūžīgi tālāk

ikdienas nebeidzamās vajadzībās dzīties!

...

Tā mēs sev apkārt
dienišķo nepadarāmību kraujam,
 dienišķo šodienveicamo,
 dienišķo šodienēdamo,
 dienišķo šodiensteidzamo...

[Jānis Sīrbārdis. "Domāju arvien biežāk..." Dzejas mājas kapitālremonts. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1984., 113. lpp.]

Pieticība

[k]dienīgi upes malā
 baltā smiltī aug pieticīgais vītols.

[Pāvils Vīlps. "Stiprais vītols". Treju loku varavīksna. Izlase 1930-1970. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1972., 238. lpp.]

Ironija

Un esi mierīgs, tu mans viendienīša augumiņ
 un mana viendienīša dvēselīt,
 lai labi garšo tev tas viendienīša kompots -
 komforts.

[Ojārs Vācietis. "Un kas par to..." Antracīts. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 155. lpp.]

Sodība

Tācu diena nāk bieži kā sods.

[Imants Auziņš. "Uvertūra". Taurējums. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1976., 34. lpp.]

Tukšums

Kā tukšus sērkokonus savas dienas

Es atpakaļ kārbīnā grūdišu...

[Imants Ziedonis. "Es zinu, kur ir mana dvēsele..." Es ieeju sevi. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1968., 108. lpp.]

Rūgtums

[k]dienas rūgtumos un darbā

Mums jaunās sirdis cietas kļūst...

[Elina Zālīte. "Nopiemiņi ļaudis". Vīri zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 121. lpp.]

Spožums

Mani draugi ir tie,

kas pretī dienas spožumam iet,

kas jūru iemīl nevis sedumā vien.

[Elza Sudmale. "Kas pretī dienas spožumam iet". Staru un pretstaru spēles. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 46. lpp.]

Viļšanās

Nepārnāks gājusi

pa baltu ceļu,

pa baltu puteni

dieniņā balta,

aiznesot riekšavās

cerības manas.

[Daina Avotiņa. "Nepārnāks gājusi..." Cauras pēdu raksts. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 90. lpp.]

Puvums

ne mirklis zalājošs, bet pūdēts dienu siens

mums silēs sijājās kā auzas bira odas...

[Jānis Rokpelnis. "pēc nosvīdušiem pulksteņiem tur oda..." Dzeja. Rīga: Apgāds "Atēna", 2004., 339. lpp.]

Daudzveidība

Kā saules laukumīni meža mētrās -

Tā mana diena - maza mozaīka...

[Imants Ziedonis. "Kā saules laukumīni meža mētrās..." Caurvējš. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 115. lpp.]

Cietums

Dziļāk iespiežos cietuma tumsā.

Zinu –

Nāk mūsu diena.

[Andrejs Kurcijs. "Cietuma galds". Dzeja. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958., 213. lpp.]

Nemiens

Kādēļ sirīs skumju pilna arvienu

It kā lietus pielījis mežs.

Kādēļ īkkatru saulainu dienu

Aptumšo nemiens kā mākonis svešs?

[Elīna Zāļīte. "Kādēļ?" Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 22. lpp.]

Neziņa

Kur es savu galvu likšu.

Kad šai dienai pienāks gals?

Vai zem sīta jumta migšu.

Vai uz lauka, kur ir sals?

[Elīna Zāļīte. "Ceļinieka dziesma". Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 90. lpp.]

Skaistums

Ceļ vakars cirvi... Sārto asņu palā

Kā skaista karaliene Diena beidzas,

Un iztraucēts no lauka zemnieks steigzas.

Un gani saūjinās meža malā.

[Jānis Ziemeļnieks. "Ceļā". Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 59. lpp.]

Bailes

vēja atrautās durvīs

stāvu ar krūzīti rokā

kaķis pie kājām sasmeļ

baīlēs izlietu dienu

[Inese Zandere. "Kaķis". Melnās čūskas maiznīca. Dzejoļi. Rīga: Neputns, 2003., 89. lpp.]

Neparastais

Griež grieze pļavā cauru nakti.

Šie mirkli mūžībai tiek zagti.

Tos īatdod būs kādudien.

[Jānis Baltvilks. "Griež grieze pļavā cauru nakti..." 99 Trioletas. Rīga: Izdevniecība "Pētergailis", 2003., 23. lpp.]

Troksnis

Pēc dienas trokšņiem zvaigžņains vakars zilst

Pār garās strāvās nogulušiem sniegiem...

[Jānis Sudrabkalns. "Saltumā". Spārnotā armāda. Krājumā: "Sapņotājiem. Dzeja". Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1974., 10. lpp.]

Vientulība

Man mūžam neaizmurst šīs dienas.

Kā tumsos klajumos viens viņās maldos es.

Pūš vējš un asins smaku pretim nes.

Un mīļas sirds, un mīļas sirds nekur nevienas.

[Jānis Sudrabkalns. "Šīs dienas". Spārnotā armāda. Krājums: "Sapņotājiem. Dzeja". Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1974., 42. lpp.]

Tumsa

Tumša un sāja

Man ikdienu likās,

Darbs garlaicīgāja.

Nekas nepatīkās.

[Vilis Plūdons. "Bonvīna dziesma". Tālie krasti. Jaunas dzejas. Rīga: A. Gulbis, 1934., 18. lpp.]

3.2. Ikdienu saikne ar sociālajiem procesiem dzejas skatījumā

Pētījums liecina, ka tikai retu reizi latviešu dzeja ikdienu saista ar būtiskiem sociālajiem procesiem un attiecībām, piemēram, ar "nevienlīdzību", "netaisnību", "konfliktu". No izlases kopumā pārstāvētajiem autoriem asām sociālām problēmām pievērsušies Eduards Veidenbaums, Edvards Treimanis-Zvārgulis, Rainis, Plūdons, Andrejs Kureijs, tāpat – 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma un pinnās puses latviešu dzejnieki (sk. 2. pielikumu). Padomju laika dzejā šie motīvi gandrīz neparādās, par sociāliem konfliktiem un nevienlīdzību klusē arī mūsdienu latviešu dzeja.

Varētu jautāt, kāpēc sociālās tēmas latviešu dzejā ir tik niecīgi pārstāvētas, ja no socioloģijas zinām, ka ikdienu ir dramatisks konflikts, nevienlīdzības un asu pretrunu pilns. Kāpēc Plūdons varēja rakstīt par "divi pasaulēm" un Veidenbaums – "No stiprākā samīts, vājāks kur lūst", bet jaunākā latviešu dzeja neaktualizē mūsdienu kapitālisma poēziju – noslāņošanu, nabadzību, sociālo aistumību, globalizācijas un patēriņības rēģus? Vai šolaik dzejai skaudrā realitāte un akūtās dienas kārtības jautājumi ir mazāk tuvi nekā dzejai pirms simt gadiem, un vai tā aistāj sociālo sāpi individuālu ciešanu sfērai?

Pētījums rada iespaidu, ka latviešu dzeja kopš 20. gs. 30. gadiem, cauri padomju laikiem un arī mūsdienās ir sociāli pasīva, vāji reaģē uz sāpīgām sabiedrības problēmām. Ir saprotami, ka dzeja klusēja padomju okupācijas režīmā. Lielākā daļa dzejnieku savos tekstos nevarēja būt sociāli kritiski un atklāti pretoties nostādņēm par "sociālisma celtniecību", "padomju tautu", "komunistisko audzināšanu". Tekstā pausta protesta vietā viņi "pretošanos" pārveidoja padevīgās skumjās par dzīves "pelēcību", "grūtībām" un "sāpēm".

Bet kā izskaidrot pašreizējās dzejas klusēšanu, piemēram, par "noslāņošanu", "korupciju", "demokrātijas vājumu", "nedrošību pasaulē" un citām mūsu laika grūtībām un problēmām? Vai tikai ar dzejas pastarpināto, intīmo raksturu? Jautājums nav par mākslas kalpošanu pašreizējam brīdim, bet par spēju pieskarties īstenībai ar radošu un neatkarīgu spēku. Dzeja ir ne tikai teksta radīšana, bet arī garīga politika, un dzejnieki var rīkoties dažādi – cīnīties, pretoties, novērsties, nepievērsties, klusēt.

padoties, ieņemot atsvešmātu pozu. Dzejas gļēvumu var attaisnot, ja pati sabiedrība ir gļēva, ja tajā nenorisinās lielas, dzejas uzmanības vērtas koīzijas. Taču mūsdienu Latvijā sociālā un politiskā dzīve ir pilna dramatiskiem konfliktiem, notiek straujās sociālās pārmaiņas, kuras ietekmē indivīdu dzīvi.

Sociāli aktīva, iedarbīga dzeja rodas no talanta un brīvības. Lielai dzejai ir tikai viens kritērijs – cik liela bijusi dzejnieka brīvība, uzdrīkstēšanās un risks. Ja cilvēks ne ar ko neriskē, viņš nevar būt liels dzejnieks, bet var tikai parakstīt kārtējās inteliģences vēstules. Dzeja ir personiskās brīvības izpausme un vienlaikus radīšanas spēka apliecinājums. Dažiem dzejniekiem jābūt sociālu ideālu karognesējiem, liela uzrakstītā vēstījuma ziņnešiem. Šādas dzejas nekļūdīgs indikators totalitāros režīmos ir dzejnieka izsludināšana meklēšanā, viņa sagūstīšana un ieslodzīšana cietumā, bet demokrātiskos režīmos – intelektuāļu atzinība un novērtējums. Bet kad cietumā pēdējo reizi sēdējis latviešu dzejnieks? Un ko par dzeju domā mūsdienu Latvijas intelektuāļi?

Pieņemot, ka mēs dzīvojam visai fragmentētā sabiedrībā, kurā konkurē dažādas ideoloģijas, mākslas veidi, uzskatu sistēmas un dzīvesstili, dzejas iespējas piedāvāt sabiedrībai kritiskas sociālas idejas mazinās. Literārā poēzija pati individualizējas, marginalizējas, kļūst par nišas nodarbi un produktu. Šādos apstākļos pieaug tā saucamās personiskās poēzijas jeb *autopoiesis* nozīme, un tā var būt ne tikai literāra, tekstuāla, bet arī praktiska, proti – izpausties kā indivīdu praktiskā rīkošanās viņu profesijās, garīgajā un fiziskajā darbā, sociālajā saskarsmē u. tml. Personiskā poēzija, pārfrāzējot Niklusa Lūmana lietoto terminu *autopoiesis*, nozīmē spēcīga personības pašradošā un arī ārēji jaunradošā elementa klātbūtni cilvēka darbībā un pastarpināti – arī sabiedrības ekonomiskajos un sociālajos procesos. Šādā nozīmē par dzejniekiem var būt ne tikai profesionāli literāti, bet arī praktizējoši advokāti, celtnieki un citu darbu veicēji, ja vien viņi ir brīvi un radoši. Ikviens var būt dzejnieks. Dzeja nav nekas cits kā uzdrīkstēšanās – jaunrades, talanta un riska paveids. Tāpēc literātu klusēšana par asām sociālām problēmām nav liela bēda, ja vien indivīdiem piemīt praktiskās poēzijas spēks pašiem būt savas dzīves veidotājiem (poētiem).

2. ielikums

Ikdienas saikne ar sociālajiem procesiem dzejas skatījumā: poētiskie kodī un citāti

Netaisnība

Ej būdās un mitros pagrabos.

Kur mana tik sāpes un vaidus,

Un tur uz sērdienu lūpām spied

Sen zaudētus, aizmirstus smaidus.

[Edvards Treimanis-Zvārgulis. "Savam sapņu tēlam". Kur Gauja ar Raunu tiekas. Izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 21. lpp.]

"Vaj tamdē] man bij kūfī dzimt un silē dusēt." --

Dzird lēnu balsi debess augstumos;

"Lai manā dzimundeenā tikai bagātneku bērni

Par manu piedzimšanu preecatos..."

[Plūdons. "Kad Zecinsvētki peevārtē". Dzīves zīmfonijas. Ēpiski dzejojumi. Rīga: A. Golta Apģādība, 1913., 29. lpp.]

Kur dzelži un cirvji bez rimšanas klauz,
Pēc maizes, pēc pārtikas vergi kur kauc,
No stiprākā samīts, vājāks kur lūst,
Un asins un sviedri ik dienas kur plūst.

[Eduards Veidenbaums. "Kā gulbji balti padebeši iet..." Dzeja. Rīga: Nordik, 2005., 44. lpp.]

Vienkāršiem ļautiņiem
Dunjas ir galviņas.
Verdzības ķēdes tie sev
Paši kaļ dien no dien.

[Eduards Veidenbaums. "Vienkārši ļautiņi..." Dzeja. Rīga: Nordik, 2005., 43. lpp.]

Nevienlīdzība

Pārks atmosfāras no deņas snaudecem:
Ap ieepu lapām lampu leesmas vijas,
Un veegleem spārņem maiga mūzika
Pa gaisu lido debessharmonijās.

...

Kad saule tvīkstot jūras guļā krīt,
Un ap to dejo demantkupēs kāvi,
Iz mālu būdām, tīklus jūrā dzīt,
Leņ stāvi, drūmi, salīkuši stāvi.

[Plūdons. "Divi pasaules". Dzīves zīmfonijas. Ēpiski dzejojumi. Rīga: A. Goīta Apgādība, 1913., 5. lpp.]

Tauta

Pēc garām, grūtām dienām atkal jūtu,
Ka tautas sirds vēl manās krūtīs dauzās...

[Andrejs Kureijs. "Pēc grūtām dienām". Dzeja. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958., 51. lpp.]

Konflikts

Kā suns es stāvu, kā ievainots lops
izsmieklā, kaunā,
Un vienmēr,

Vienmēr

Dienā,

Naktī

Es redzu jūs, kas mīlējāt mani, aiz cietuma režģiem.

[Andrejs Kureijs. "Cietuma galds". Dzeja. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958., 214. lpp.]

3.3. Ikdienas jēgas un cilvēka rīcībspējas meklējumi dzejā

Ikdienas dzeja raksturo kā pelēku, steigas un rūpju māktu, taču tās jēgu un jābūtību meklē pozitīvās vērtībās – "ilgās", "skaistumā", "brīvībā", "priekā"... (sk. 2. tabulu). Arī cilvēka rīcībspēja un ceļš uz vēlamu dzīvi tiek saistīta ar pozitīvām vērtībām – "apskaidrību", "ideāliem", "drosmi", "sīkstumu"...

Socioloģiski rīcībspēju var skaidrot kā cilvēka spēju iecerēt un īstenot savus mērķus un nodomus. Tai nepieciešamas personiskas īpašības – zināšanas, prasmes, griba, uzdrīkstēšanās, arī virkne ārēju faktoru – finanšu līdzekļi, resursi, attiecības ar citiem cilvēkiem u. tml. Dzeja rīcībspējā atklāj virkni emocionāli, personiski un garīgi nozīmīgas “sastāvdaļas” un aspektus. Pieci biežāk sastopamie dzejas kodi izveido īpatnēju rīcībspējas formulu: “ilgas” – “apskaidrība” – “vienatne” – “darbs” – “skaistums”. Ja to papildinām vēl ar “brīvību”, “brīnumu”, “gaismu” un citām rīcības metaforām, iegūstam pilnvērtīgu cilvēka *poētiskās rīcībspējas* raksturojumu. Lai cilvēki varētu īstenot savus mērķus un ieceres, viņiem ir stipri jāilgojas, jo bez ilgām nekas nav iespējams. Viņiem nepieciešama vienatne, kurā apzināties un izprast sevi. Un viņiem ir jāstrādā, jo tikai caur praktisku rīkošanos viņi var piepildīt vēlmes. Pie tā klāt vēl liekams skaistums kā izjūta un atgādinājums par rīcības pilnību un ideālu, kuru reālajā dzīvē reti izdodas sasniegt. Un viņiem nepieciešama apskaidrība kā apziņa par savu vēlmju un varēšanas attiecībām. Tā varētu turpināt par katru rīcībspējas kodu un iegūt arvien pilnīgāku izpratni par rīcības dabu.

Poētiskā analīze papildina socioloģisko. Teorētiskajā socioloģijā cilvēka rīcība lielākoties analizēta darbības sociālo teoriju ietvaros, priekšplānā virzot tādus jēdzienus kā “vajadzības”, “intereses”, “mērķi”, “līdzekļi”, “normas”, “rīcības paraugi”, “sociālā kontrole” u. c. Darbības socioloģiskās formulas ir visai sausas un zināmā mērā vienpusīgas – ir pamatīgi analizēts darbs, bet vienatne drīzāk uzlūkota kā darbības kavēklis, kaut kas pretējs sociālām saitēm. Tāpat socioloģija daudz analizējusi rīcības vispārējos modeļus un attiecības, taču tā gandrīz nav runājusi par tādiem rīcības aspektiem kā “sīkstums”, “redzīgums” un “prieks”, nav pietiekami novērtējusi slēptos rīcības avotus – “ilgas”, pašlīvību”, “atjaunotni”, “meklējumus”, “ideālus”. Tās izgaismo dzeja. Iespējams, sociālo zinātņu vārdaīcas drīz papildinās jēdzieni un tēli, kas aizgūti no dzejas un mākslām.

3. ielikums

Ikdienas jēgas un cilvēka rīcībspējas meklējumi dzejā: poētiskie kodi un citāti

Šajā ielikumā apkopoti dzejas kodi un citāti, kuri pauž ikdienas ideāla, jābūtības meklējumus. Raksturīgi, ka lielākā daļa citātu un kodu ir pozitīvi, tie aktualizē vēlamās vērtības – ilgas, apskaidrību, patības spēku, indivīda spēju rīkoties, skaistumu u. tml. Tie virza lirisko varoni pretī šādas ikdienas veidošanai. Vairāki kodi (piemēram, darbs, skaistums, prieks) sakrīt ar pirmā ielikuma kodiem, kuros ikdiena lielākoties raksturota no negatīvās puses. Iemesls ir tas, ka pirmajā gadījumā konkrētās vērtības atzītas kā ikdienā neesošas, nepietiekamas, bet otrajā gadījumā – kā ikdienas vēlamais stāvoklis.

Ilgas

Mūžīgais tēvs!

Nedod man miera,

Nedz gurdēnas laimes,

Nedz vidējas ikdienas dzīves!

Pildī man dvēseli

Ar ilgošanos!

[Rūdolfš Blaumanis. “Mana ilgošana”. Spēka ozols. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība “Liesma”, 1969. 51. lpp.]

Tur vien tevi, cilvēk, redzi,
Var no citām būtnēm skirt,
Kad tu kāslās ilgās dedzi:
Skaisti dzīvot, skaisti mirt.

[Edvards Treimanis-Zvārgulis, "Kvēlo". Kur Gauja ar Raumu tiekas. Izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 173. lpp.]

Tur sīkā ikdienas vārdinā

Ģuļ noslēpumi bez miņas
Ik sīkā ikdienas vārdinā

Aug ilgās un sāpes bez ziņas.

[J. Rainis, "Aiz melnām rakstu rindiņām". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 10. lpp.]

Dienā slēp tu sevi pats.

Vēl jo dziļāk savas sāpes:

Tāš un ilgu pilns tavš skats:

Zinu manas stīmas slēpes.

[J. Rainis, "Nakts kabnā". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 161. lpp.]

Apskaidrība

Iet bargais vakars,

Nāk niknais rīts.

Un vidū viss laiks

Ir nakti tīts.

Aiz divām nāvēm

Vel trešā mīt,

Kā sēkliņa akā

Dzīve krīt.

[J. Rainis, "Trīs nāves un dzīve". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 129. lpp.]

Kā zvaigznes zilā nakti krīt.

tā manas dienas krīt.

Un mūžs mans zvaigžņu mīrogojums

starp vakaru un rīt.

[Fricis Bārda, "Zvaigznes". Lirika. Antras Vagneres sakārtojums. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 92. lpp.]

Aiz logiem gari lieti līst,

Pie mīglām mīglas sienas;

Manš skats vairs gaismas nepazīst,

Gar māju būlas ēnas kļīst.

Tās ēnas – manas dienas.

[J. Rainis, "Draudzene un draugs". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 63. lpp.]

Mani gadi un tavi gadi -

Mīrkliis, kas mūžības zvaigznājos zied.

Paši mes šodienā, paši mēs vācūci

Stāvam starp "pēcs"

Un stāvam starp "pēc".

[Jānis Simbārdis. "Gaīta". Dzejas mājas kapitālremonts. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1984., 16. lpp.]

Vienatne

Augļus, ko savā sirdī es šķinu.

Mūsdienās veli uz tīgu man vest.

Tādē] vientuļas takas es miru.

Dzīves krustu tā vieglāk ir nest.

[Edvards Treimanis-Zvārgulis. "Vientuļās takas". Kur Gauja ar Raunu tiekas. Izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 152. lpp.]

Vē plaši savu sirdi visu saņemt!

Še tiks tev veidzēt visas tavas sāpes.

Un visas tavas dēnas mērā tecēs.

Un tavā vientuļībā būs tev biedri.

[J. Rainis. "Gravas vārdi". Gals un sākums. Viena ritama ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 26. lpp.]

Kad dīenu burzma - vienatnē tevī met.

Ar saknēm koku - izrauj no zemes krūts.

Tad mīrsi tu tik savam laikam.

Vienbētnē dīgdams uz citu dzīvi.

[J. Rainis. "Dīgstis". Gals un sākums. Viena ritama ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 172. lpp.]

Uz lūpām atkal dzīves labā garša.

Vēl tikai viens man izkarojams karš

Lai jaunā gājumā

Mans vienpatības cēliens

Nebūtu tik garš.

[Milda Losberga. "Pēc vienpatības cēliena". Vējaroze. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1973., 80. lpp.]

Darbs

Jau saule laižas uz debessmalu,

Iet steidzamās darba nedēļa uz galu.

Cik ilgi vēl, kad bij pirmdienas rīts.

Un, vai dieviņ, cik maz ir padarīts!

...

Vēl stundiņa laika līdz tumsai - varbūt.

Varbūt vēl ko varēšu sasteigt un gūt.

[Rūdolfs Blaumanis. "Nēgaidīts vakars". Spēka ozols. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1969., 34. lpp.]

Dienu jūklī straujajā

Daudzās pusēs vērējos,
Kur pēc manis taujāja. –
Mazgātājos, mēzējos.
Redzi – mūža līnijas
Spāmus vienmēr nezīmē.
Un, ja īsti eņģijies.

Pielīdzinies ezim!

[Māda Losberga. "Meža". Vēja roze. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1973., 79. lpp.]

kamēr vēl silts,

kamēr vēl tavas rokas nav aizslēgotas,
ņem ziema ir darba laiks, dakšu
un izārdi atlikušo vēl nedienu čupu...

[Māris Čaklais. "Ziema, darba laiks". Pulksteņu ezers. Dzejoli, Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 115. lpp.]

Skaistums

Kad diēna cēlas – iet pasauli zeltīt,
Nakts sūta rītu, tai rotas velīt.

Tās viņa darina klusu,

Kad vēl u i pēdējos aizlatī uz dusu.

[J. Rainis. "Dārgumu trauks". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Vāļera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 29. lpp.]

Vienu dienu es nēsāju acīs

Daij-daiļu ainu.

Kur viņa gaisa? Kas man to sacīs?

Kas viņu ņēma? Kam došu vainu?

Vienu dienu – –

[J. Rainis. "Vienu dienu". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Vāļera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 47. lpp.]

... Aug dvēsele kā koks un dailes jausmu

Šale debesīs pār ikdienības šausmu.

[Andrejs Kurcijs. "Dziedājums". Dzeja. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958., 103. lpp.]

Brīvība

Sapņiem un brīvībai auklēju sevi.

Pārlaistā diēna jau šķita kā gadš...

[Jānis Ziemeļnieks. "Sapņiem un brīvībai auklēju sevi..." Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960., 68. lpp.]

Zib pustoņos un toņos dzīves,

Un pelēkas nevienas nav.

Bet ne jau vienmēr gribas brīve

Ir ceļvedis un karogs tavs.

[Ārija Flksne. "Duži vārdi par dzīvi". Trešā bezgalība. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1971., 27. lpp.]

Zeltzvaņās celsies tu, tavs spēks zied dzīvei.

Zied cilvēcei un brīvei, svētai brīvei.

Ak, aiziet zvani vētrā! Klīst ikdienības smiltis.

Un salauzts nīmais nāves vilks.

[Jānis Sudrabkalns. "Zvani". Spārnotā armāda. Krājumā: "Sapņotājiem. Dzeja". Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1974., 44. lpp.]

Brīnums

Es gaidu, nemītos gaidīt

Un tū, ka brīnums reiz nāks.

Šī ticība atļauj man smaidīt

Kad sirdi spiež ikdienas vāks.

[Elīna Zālīte. "Brīnums". Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 51. lpp.]

Kā bērni, kuriem apsolīta rotaļlieta.

Mēs gaidām rītdienu, nu brīnums nāks,

Nu jauna saule pār mums spīdēt sāks

Un mīkstāka kļūs rūpju roka cieta.

[Elīna Zālīte. "Rītdiena". Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 46. lpp.]

Gaisma

Tā kā aizturēts, kaut kam glabāts,

tā kā durvīs atvērts rīts.

Un es aizmirsu, dienas apbērts,

ka vēl vajadzēs kāds, kas spīd.

[Māris Čaklais. "Smilgu svīkas pelēkā sniegā...". Pulksteņu ezers. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 62. lpp.]

Diena var būt tumša,

Diena var būt gaiša

Vīsu mūžu gaismu

Kāds no tāles sūta.

[Mirdza Ķempe. "Sudrabkalna vēstules". Gaisma akmeņi. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1967., 45. lpp.]

Prieks

Tai dienai, kas vēl tāļos miglas vāļos,

Sirds ciešanas, sirds ilgas nesu es –

Tai dienai sāpes izrauju no dvēseles

Un prieku rodu asru valkos sāļos.

[Jānis Sudrabkalns. "Latvijai". Spārnotā armāda. Krājumā: "Sapņotājiem. Dzeja". Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1974., 36. lpp.]

Vienu vienīgo saucieni apvāršņos dzird:

"Ave, sol! Sveika, saule!

Mēs tiksimies tagad ikdien!"

[Imants Auziņš. "Vēlreiz". Taurējums. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1976., 26. lpp.]

Vēlēšanās

Krīu jūsmas zvaigznes ikdienai pie kājām
un sašķīst tūkstoš smalkās šķēlēs.

Vai šajā brīdīnā arī

Kāds kaut ko vēlējās?

[Māra Zālīte. "Vēlēšanās". Vējš meklē mājas. Dzeja. Rīga: Apgāds "Jumava", 2004., 18. lpp.]

Simts vēlējumi katru dien

Nāk, zūd un ceļas citi:

Bet sirds uz tevi gaida vien,

Aizvien, aizvien,

Kā gaida zieds uz bitī.

[J. Rainis. "Simts vēlējumi". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiecums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 64. lpp.]

Redzīgums

Tas, ko visi redz.

apēd to, ko visi neredz.

Katru dienu mums ir

Zvīnas uz acīm.

[Imants Ziedonis. "Par dzīves apliecinājumu". Es ieeju sevī. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1968., 58. lpp.]

Manas jaunības visu redzīgās acis,

Lupiniet saltiem tērauda nažiem

Ikdienas plēvi no manām acīm!

[Andrejs Kureijs. Dzeja. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958., 309. lpp.]

Neparastais

Kaut reti šie brīži – bet puķe tak ar

Tik vienreiz gadā uzziedēt var –

Šie brīži caur tumšām likstām mūs nes

Un ikdienai pāri ceļ dvēseles.

[Elīna Zālīte. "Neikdienišķie mirkļi". Virši zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 120. lpp.]

Laime

Dienai no spārniem minūtes pil.

Vai vienkārši lāses no aariem?

Laime nav uzbāzīga,

Jutīs, ka vairāmieš.

[Māra Zālīte. "Neizšķirība". Vējš meklē mājas. Dzeja. Rīga: Apgāds "Jumava", 2004., 51. lpp.]

Atelpa

Še, / ņem – / es tev dodu šo dienu, / Iai atelšas dvēsele tava.

[Māris Čaklais. "Atmiņas par Hidenzē". Pulksteņu ezers. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979., 33. lpp.]

Meklējumi

Saul' un mēness velti iet
 Manām acīm garām;
Dienas aug un dienas riet.
 Visas laižu garām;
 Nau un nau, es nerodu,
Kur tā viena diena, –
 Visu mūžu atdotu,
Būtu tik tā viena.

[J. Rainis. "Tā diena". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 142. lpp.]

Samierināšanās

Kad tev ir jāaiziet,
 Kas ir par to?
Ik katru dien jau riet
 Un vakaro.

[J. Rainis. "Nakts rasa". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 131. lpp.]

Mīlestība

Tad, ja ar nomāktu mūs dzīves ikdienība,
 Lai mūžam dzīva paliek mūsos mīlestība...

[Fricis Bārda. "Albumā". Lirika. Antras Vagneres sakārtojums. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 9. lpp.]

Atjaunotne

Jo – kur dzīve neved jaunumā – dienas
 izsīkst rāvas jaunumā...

[Imants Auziņš. "Par tevi, *vita nova*". Taurējums. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1976., 67. lpp.]

Līnu kreklus retais valkā,
 Dvieļus neceļ godā,
 Ir jau tiesa – jaunas šalkas
Savās dienās rodām.

[Milda Losberga. "Pūra lāde". Vējaroze. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1973., 62. lpp.]

Ironija

Vairs neviens no nevārītas dzīves.
 Lūk, sudrabpannā necepts gadījums,
 Kas ož tik nepamācoši un sīvi,
 Ka neuzdrošinās ne cīpslas pasniegt jums...

[Jānis Rokpelnis. "Vairs neviens no nevārītas dzīves..." Dzeja. Rīga: Apgāds "Atēna", 2004., 226. lpp.]

Humors

Cīvēks daudz žingtāk

Pa dzīvi kumuro,

Ja pat satīras briesmās

Neizmirst humoru.

[Jāzeps Osmaniņš. "Humors un satīra". Vilkuvāle jeb Vaļaspriekš. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1974., 75. lpp.]

Sapņi

Es sapnotājs. Mūžam pār galvu
man ziedoša liepa šale.

Manas dienas atpeld un aizpeld

kā gubju pulks mākoņu balts.

[Fricis Bārda. "Mani sapņi". Līriķa. Antras Vagneres sakārojums. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 5. lpp.]

Ideāli

Kas iraid šie ļaudis, ap mani kas šie

kā mušas priekš lietainas dienas?

Kas ir viņu mērķis? Kāds nākotnes rīts?

Un cik vieniem zvaigžņu? Nēvienas!

[Fricis Bārda. "Kas iraid šī dzīve, ko dzīvoju es..." Līriķa. Antras Vagneres sakārojums. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 7. lpp.]

Drosme

Tikai zelta acī stāvēt,

Sevī mazdūsību nāvēt.

Katrudien.

[Velta Kalniņa. "Krupīts dara aluīgu..." Egreta Alba. Dzejoļi 1973-1977. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 25. lpp.]

Griba

No mūžības

Iekš dzīnas un iekš kustības

Viss dzīves skaistums šūpojas:

Zaļš lapu junts, zils debessauts -

Tur vājā šūpols karājas

No mūžības

Tavs gars taj šūplī šūpojas.

Drīz nolaižas, drīz paceļas.

No ikdienības vaļā rauts

Starp zem' un debesi lidinās

No mūžības.

[J. Rainis. "Šūpols". Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Piektais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935., 206. lpp.]

Atbalsts

Dienu skarbumu rītdienas labā, es panestu,

bet tavējo sūrumu ne...

[Pāvils Vāļps, "Dienu kamols", Treju loku varavīksna. Izlase 1930-1970. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1972., 230. lpp.]

Sīkstums

Uz galvas uzgāzās griesti,

Un tomēr tu dzīva paliki

Un visus tos gadus, kas elsti,

Saiauztus apkārt sev salīki.

[Mīda Losberga, "Uz galvas uzgāzās griesti", Vejāroze, Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1973., 34. lpp.]

Paļāvība

Neprasi, lai kamri dienu

Draugs kāds būtu tevim klāt...

[Elīna Zāfīte, "Uguntiņa", Virši ziņi. Dzejoļu izlase, Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975., 78. lpp.]

Cieņa

Un nedrīkst ar kāju spert 'nevienu / dienu. [Ojārs Vācietis, "Nu reiz es esmu bagāts..." Antračis, Dzejoļi, Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978., 110. lpp.]

Slavēšana

Skarbā Piemare, kļīstošo smīšu strēle,

Vienu vairāk par visu es vēlos:

Tavai šodienai skandēt visskaistāko dziesmu.

Kādi: jebkad ir teikusi cilvēka mēle,

[Harijs Gāliņš, "Piemarei", Viļņi, Dzejoļi, Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1981., 25. lpp.]

4. Diskusija un secinājumi

Viena no svarīgākajām pētījuma atziņām ir atziņa par dzejas tēlu un metaforu izmantošanu socioloģijā. Tie parāda objektu nozīmes un rīcības aspektus, kurus socioloģija nepamana ar pierasto metožu un tradicionālo teoriju palīdzību. Saskaņā ar pētījuma pieņēmumu dzejas tēli ir ne vien estētiski, bet arī socioloģiski nojēgumi, tāpēc tos var izmantot sociālos skaidrojumos. Šis ir pirmais socioloģiskais pētījums Latvijā, kurā par informācijas avotu izmantota dzeja un poētiskās metaforas tulkotas kā socioloģiskas kategorijas.

Dzejas tēlus var iegūt tekstu socioloģiskas atšifrēšanas ceļā. Dzeja kodē realitāti, tāpēc ikviena atšifrēta poētiska nozīme izmantojama arī kā cilvēka sociālās esamības un rīcības apzīmētāja. Sevišķa uzmanība pievēršama tiem kodiem, kuri tekstos sastopami visbiežāk. Par dzejas un socioloģijas mijiedarbes priekšnoteikumu var uzskatīt arī poētisko tēlu spilgtumu.

Ikdienas dzīves poētiskās, sociālās un politiskās nozīmes

(• - *negatīvas*, ◦ - *neitrālas*, □ - *pozitīvas nozīmes*)

Poētiskās nozīmes ¹		Sociālās nozīmes ²	Politiskās nozīmes ³
Ikdienas dzīves raksturojums dzejā	Ikdienas jēgas un cilvēka rīcībaspējas meklējumi dzejā	Atbūdes uz jautājumu: "Nosauciet, lūdzu, trīs interesantākās lietas, ar ko Jūs regulāri nodarbojaties!" (<i>0 no aptaujātiem</i>)	Poētiski deklarētu dzīves kvalitātes aspekti
• Pelēcība, 12 • Steiga, 12 ◦ Darbs, 8 • Atzgājība, 6 ◦ Rūpes, 6 • Sīkumi, 5 • Niecība, 4 ◦ Parastums, 4 ◦ Mīlestība, 4 • Spagums, 4 • Sāpes, 3 ◦ Prieks, 2 • Nogurums, 2 • Vajadzības, 2 • Pieticība, 1 • Ironija, 1 • Sodība, 1 • Tukstums, 1 ◦ Rūgtums, 1 ◦ Spožums, 1 • Vīšanās, 1 • Puvums, 1 ◦ Daudzveidība, 1 • Cietums, 1 • Nemiers, 1 • Neziņa, 1 ◦ Skaistums, 1 • Bailes, 1 ◦ Neparastais, 1 • Troksnis, 1 ◦ Vientulība, 1 • Tamsa, 1	◦ Ilgas, 4 ◦ Apskaidriba, 4 ◦ Vienatne, 4 ◦ Darbs, 3 ◦ Skaistums, 3 ◦ Brīvība, 3 ◦ Brīnumi, 2 ◦ Gaissma, 2 ◦ Prakss, 2 ◦ Vēlēšanās, 2 ◦ Redzīgums, 2 ◦ Neparastais, 1 ◦ Laime, 1 ◦ Meklējumi, 1 ◦ Atelpa, 1 ◦ Samierināšanās, 1 ◦ Mīlestība, 1 ◦ Atjaunotne, 1 ◦ Ironija, 1 ◦ Humors, 1 ◦ Sapņi, 1 ◦ Ideāli, 1 ◦ Drosmē, 1 ◦ Griba, 1 ◦ Atbūdes, 1 ◦ Sīkstums, 1 ◦ Cieņa, 1 ◦ Slavēšana, 1 ◦ Palāvība, 1	Lasa grāmatas, presi (31) Skatās TV, videofilmus (26) Strādā dārzā, kopj puķes (16) Pavada laiku ar ģimeni, bērniem (15) Sporto, jūt līdzī sportam (15) Uztur attiecības, pavada laiku ar draugiem (14) Rokdarbi (12) Apmeklē pasākumus (10) Makšķerē, medī (10) Lieto datoru, internetu (9) Strādā (8) Ceļo (8) Gatavo ēst, saimnieko pa māju (6) Dzied, muzicē, dejo, zīmē, spēlē teātri (6) Atpūšas pie dabas (5) Ogo, sēno (5) Izklaidējas (5) Apmeklē baznīcu, reliģiskas prakses (4) Klausās mūziku (4) Pastaigājas (4) Mācās (3) Brūnc ar auto, rentontē to (3) Atpūšas, gul (3) Cita atbilde (27) Nezina (4)	Informētība Izgūtība Jaunradi, inovācijas Nodarbinātība Labklājība Vides aizsardzība Resursu izmantošana Infrastruktūras pakalpojumi Reģionu attīstība Cilvēkresursi Veselība Sociālā drošība Mājokhs Ģimene Sabiedrības sabiedrība Demokrātija Tiesiskums Fiziskā drošība Privātums Pārvaldes modernizācija Ārējās attiecības Atvērtība Sava „es” nozīmība Izaugsme Identitātes saglabāšana Kultūra Latviešu valodas attīstība Brīvā laika izmantošana

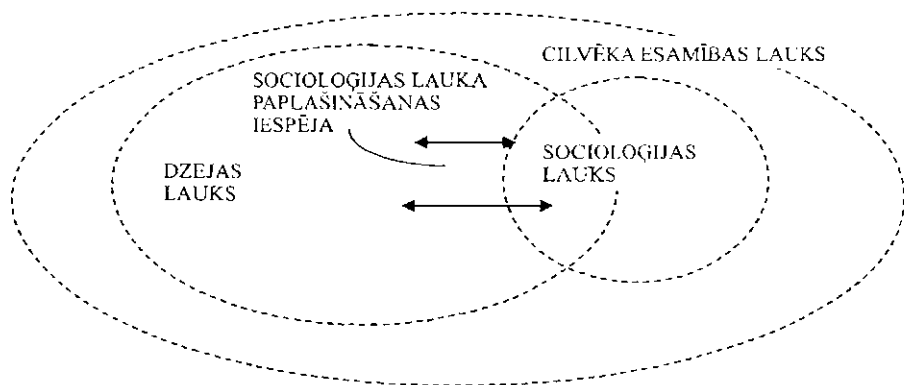
Otra atziņa ir par dažādu kultūras formu un arī zinātņu nozaru attiecībām, iespēju pārņemt nozīmes, jēdzienus un skaidrojumus no viena interpretācijas lauka citā, piemēram, no dzejas uz socioloģiju, un otrādi, no socioloģijas uz politikas zinātni u. tml. Interesantus rezultātus sniedz ikdienas dzīves tēlojuma, izmantoto jēdzienu un nozīmju salīdzinājums dzejā, socioloģijā un politiskajos dokumentos (sk. 2. tabulu). Kamēr dzejnieki ikdienas jābūtību saista ar "skaistumu", "brīvību", "prieku", "vēlēšanos", socioloģiskā aptaujā respondenti kā interesantākās lietas, ar ko viņi nodarbojas ikdienā, nosauce: "preses lasīšanu", "televizora skatīšanos", "laika pavadīšanu ar ģimeni", "strādāšanu dārzā", "sportošanu" un citas "piezemētas" nodarbes. Savukārt politisku dokumentu autori par vēlamajiem ikdienas dzīves raksturojumiem uzskata "informētību", "izglītību", "jaunradi", "nodarbinātību", "labklājību", "demokrātiju", "izaugsmi" un citus makrosociālus rādītājus. Dzeja, ikdienas apziņa un politiskās ideoloģijas ir atšķirīgi domāšanas un izpratnes lauki, tāpēc to formulētie priekšstati par ikdienu atšķiras. Tomēr starp dažādām

kultūras un izziņas jomām iespējamas pārejas, socioloģija var ietekmēties no dzejas, dzeja – no kritiskās sociālās domāšanas, arī politiskajās diskusijās var izmantot mākslas metaforas un tēlainās domāšanas paņēmienus.

Socioloģiskos jēdzienus var sapludināt ar dzejas tēliem, un socioloģiskā izziņā iespējams piedāvāt teorijas un hipotētiskus skaidrojumus, kuros izmantotas poētiskas metaforas. Taču interesants ir jautājums, cik tāl dzeja var ietekmēt zinātnisku socioloģisku pētījumu. Izziņas laukiem nav iespējams apvīkt stingras robežas, pārejas starp dažādām zinātņu nozarēm un kultūras formām ir svarīgākas nekā turešanās pie “sugas tīrības”. Tā var panākt plašāku un pilnskanīgāku skatījumu uz cilvēka dzīvi kā kompleksu sociālu, morālu, personisku, estētisku un politisku realitāti. Piemēram, ikdienas dzīves poētiskie tēli – “pelēcība”, “steiga”, “aizgājība”, “līgas”, “redzīgums”, “drosme” uzskatāmi par tikpat svarīgiem nojēgumiem kā socioloģijas analītiskās kategorijas – “darbs”, “ienākumi”, “izglītība”, “mājoklis”, “brīvā laika pavadīšanas formas” u. tml. Socioloģiju definē kā “zinātni par cilvēku rīcību, mijiedarbēm un sociālajām attiecībām”⁴, taču ir vilinoši iekļaut tās metodoloģiskajā arsenālā arī dzejas tēlus. Socioloģijai ir tiesības uzrunāt ikvienu cilvēka esamības izpausmi. Domāšanas lauka atvēršana un nozīmju pārnese ļauj vispusīgāk izskaidrot objektus. I. attēlā grafiski parādīta dzejas lauka un socioloģiskās izziņas lauka mijiedarbe. Dzejas valodu dzīves situāciju raksturošanai izmanto daudzi cilvēki, kālab to profesionālos pētījumos nevarētu izmantot sociologi? Pētniece Baiba Bela dzīves kvalitātes pētījumā analizējusi cilvēku iesūtītās vēstules par ikdienas dzīvi un konstatējusi, ka daudzas no tām ietver poēzijas elementus⁵. Ikdienas ilustrēšanai cilvēki lieto gan pašu radītu, gan citētu dzeju, gan “aizņemas” dzejas valodu. Arī tas dod pamatu socioloģiskajā pētījumā, analizējot ikdienu, dzīves kvalitāti, izmantot dzejā paustus tēlus un sociālos priekšstatus.

I. attēls

Dzejas un socioloģijas mijiedarbe

Pētījuma trešā svarīgā atziņa ir par poēzijas radošo spēku. Dzejai piemīt gan estētiska, gan sociāla iedarbība, jo tā vienlaikus “rada”, “atspoguļo” un “šifrē” īstenību. Dzeja veido sociālo objektu nozīmes, iesaistās komunikācijā un objektu sociālā konstruēšanā. Tādējādi tā, kaut mazā mērā, bet netieši ietekmē sabiedrību. Poēziju var interpretēt gan kā literāru, gan sociālu faktu, saistot to ar praktisko rīcību. Tādā gadījumā iespējams izvirzīt pieņēmumu poētisko rīcībspēju – cilvēku radošē

spēju veidot dzīves metaforas un nozīmes ar teksta un praktiskās rīcības palīdzību. Poētiskā rīcībspēja izpaužas ne tikai kā uzrakstīts dzejolis, bet arī kā radoši paveikts darbs. Būt par dzejnieku šādā nozīmē var arī cilvēks, kurš neprot rakstīt. Poēzija ir plašāka par tekstu – tā caurvij visas dzīves jomas, ir pati radošā dzīve. Taču ir svarīgi, ka daži dzejnieki šo autopoezi arī uzraksta kā literāru tekstu un parāda citiem.

Dzeja māca, ka rīcībspējai nepieciešama vienatne un spēcīga ilgošanās. Arī redzīguma un apskaidrības tēlos ietverta dziļa jēga. Rīcībspēja nozīmē ne tikai darbīgumu, bet arī redzīgumu – spēju pamanīt svarīgo – un redzīguma augstāko pakāpi – apskaidrību par savu iespēju robežām. Izpratne par nevarēšanu ir tikpat svarīga kā griba darboties. Cilvēka nodomiem ir daudz vairāk iespēju nepiepildīties nekā piepildīties, un dzeja parāda, cik plašs ir nepiepildāmo cerību lauks. Viens no socioloģiskajiem rīcībspējas kritērijiem attiecībā pret neiespējamo ir poētiska apskaidrība. Tieši apskaidrība novelk robežas, kuras mēs apzināmies, vēlamies pārkāpt vai palikt šajpusē.

Visbeidzot, dažas subjektīvas pārdomas, kas radušās, vienā paņēmienu izlasot tik daudz dzejas. Manī cīnās ideālists un realists. Gribas siavēt dzeju, bet jāatzīst, ka liela daļa tās ir banāla, tas redzams arī ielikumu citātos. Vāja dzeja rada neērtu situāciju lasītājam un metodoloģiskas grūtības pētniekam – vai var uzticēties simboliem, kuri atvasināti no šādas dzejas? 6654 lappušu izlasīšana ļauj izveidot savu subjektīvu dzejas iedalījumu. Pirmo dzejas paveidu es nosauktu par skaisto dzeju. Tie ir dzejoļi, kuri pievelk ar sirsnību, atskanām, fornas tīrību, domas vijumu un atstāto pēgaršu – kopējo emocionālo un intelektuālo iedarbi uz lasītāju. Pie šīs kategorijas es pieskaitītu lielos latviešu dzejniekus – Ziemeļnieku, Plūdoni, Raini, agrīno Sudrabkalnu... Man šī dzeja ir vistuvākā, tā neliek vilties un nožēlot. Otro dzejas paveidu es nosauktu par tematizējošo dzeju. Tā pazīstama pēc autoru vēlnes rakstīt par svarīgām lietām, kuras par tādām sabiedrībā tiek uzskatītas. Autori raksta par mīlestību, cerību, prieku, saulrietu, rītu un vakaru, raksta pēc sirds patikas un sava talanta mēra un pēc iespējas nosauc šīs lietas vārdā. Šāda dzeja vēsta par dzīves svarīgo un skaisto pusi, šī dzeja vēlas pamācīt, atgādināt par vērtībām un audzināt. Trešo grupu varētu apzīmēt kā vārda dzeju – tajā katrs vārds ir savā vietā, nekā nav lieks un spilgtus tēlus integrē filozofiska ideja. Vārds dzejas rindu ietvarā paspilgtina savu nozīmi un kopsakarā ar citiem vārdiem iegūst jaunas nozīmes. Šai dzejai brīžam pietrūkst sirsnības, tā nav skaista “parastā, folklorizētā” nozīmē, bet tā ir intelektuāli skaista. Ceturto dzejas paveidu, pēc maniem ieskatiem, varētu saukt par banālo dzeju. Tā pazīstama pēc vienkāršotiem sadzīviskiem spriedumiem un tēliem, tā rodas no spēcīgas vēlnes rakstīt, tiešā saslēguma starp aci un spalvaskātu un zināmas grafomānijas un paškritikas trūkuma. Banālā dzeja ir liels padomju laika piesārņojums latviešu literatūrā, šķiet, tā bijusi saistīta ar kaut kādu izredzētības sindromu, ka būt dzejniekam nozīmē piederēt augstākai šķirai. Biju pārsteigts, cik ļoti manā interpretācijā šajā dzejas kategorijā iekļuva padomju laikos godā celti un joprojām pēc inerces slavīnāti autori. Par banālu dzeju droši vien var teikt to pašu, ko par banālu socioloģiju – ja tu raksti, tad atbildi.

Latvijas Republikas “Likumā par informācijas atklātību” rakstīts: “Ikvienam pilsonim ir tiesības uz patiesu un drošticamu informāciju.” Vai dzeja atbilst Latvijas

Republikas likumdošanai, lai spriež prokurori un tiesa. Sabiedrībā ir svarīgi, ka dzeja palīdz uzturēt brīvību.

Pielikums

Analizētie dzejas krājumi

- Ādamsons Eriks. Izlase. Dzeja. Proza. Dramaturģija. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.
- Azpuiete Amanda. Viršu debesīs. Dzeja. Rīga: Apgāds "Jumava", 2003.
- Aravs Valdis. Vienīgais, kas kaut ko spēj. Rīga: Apgāds "Jumava", 2003.
- Auziņš Arnolds. Ticība. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979.
- Auziņš Imants. Taurējums. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1976.
- Avotina Daina. Caunas pēdu raksts. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979.
- Baļviļks Jānis. 99 Trioletas. Rīga: Izdevniecība "Pētergailis", 2003.
- Barda Fricis. Lirika. Antras Vagneres sakārtojums. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 2005.
- Blaumanis Rūdolfs. Spēka ozoļs. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1969.
- Brūveris Pēters. Ziedi zaudētājiem! Dzeja un atdzeja. Rīga: Apgāds "Atēna", 1999.
- Čaklais Māris. Pulksteņu ezers. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979.
- Dorbe Herberts. Līdumnieks no Zīckām. Dzejoļi 1975-1978. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1979.
- Elksne Ārija. Līdz saulei aizdomāt. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1977.
- Elksne Ārija. Trešā bezgalība. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1971.
- Gāliņš Harijs. Vilņi. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1981.
- Grimma Marta. Priežu ziedi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1977.
- Imermanis Anatols. Dzīļu noreibums. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1984.
- Kaltīņa Velta. Egretta Alba. Dzejoļi 1973-1977. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978.
- Kureičs Andrejs. Dzeja. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958.
- Ķempe Mirdza. Gaīsmas akmeņi. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1967.
- Līvena Laima. Zem klajas debess. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1981.
- Losberga Milda. Vējaroze. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1973.
- Lūdēns Vita. Trīsdesmitgadīgas acis. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1969.
- Osmanis Jāzeps. Vilkuvāle jeb Vaļaspriekšs. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1974.
- Pīūdons. Dzīves zīmfonijas. Ēpiski dzejojumi. Rīga: A. Golta Apgādība, 1913.
- Pīūdons Vilis. Tālie krasti. Jaunas dzejas. Rīga: A. Gulbis, 1934.
- Rainis J. Gals un sākums. Viena rituma ziemas dziesma. Priektais iespaidums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1935.
- Rokpelnis Jānis. Dzeja. Rīga: Apgāds "Atēna", 2004.
- Sīmbārdis Jānis. Dzejas mājas kapitālremonts. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1984.
- Skalbe Arvīds. Kalums. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
- Sudmale Elza. Staru un pretstaru spēles. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975.
- Sudrabkalns Jānis. Spārotā armāda. Krājumā: "Sapņotājiem. Dzeja". Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1974.
- Treimanis-Zvārgulis Edvards. Kur Gauja ar Raunu tiekas. Izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978.
- Vācietis Ojārs. Antracīts. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1978.
- Vāczemnieks Laimonis. Atsauksmās. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1989.
- Veidenbaums Eduards. Dzeja. Rīga: Nordik, 2005.

- Vīlps Pāvils. Treju loku varavīksna. Izlase 1930-1970. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1972.
- Zālīte Ilina. Vīrsi zili. Dzejoļu izlase. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975.
- Zālīte Māra. Vējš meklē mājas. Dzeja. Rīga: Apgāds "Jumava", 2004.
- Zandere Inese. Melnas čuskas maiznīca. Dzejoļi. Rīga: Neputns, 2003.
- Ziedonis Imants. Caurvējš. Dzeja. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1975.
- Ziedonis Imants. Es ieeju sevī. Dzejoļi. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1968.
- Ziedonis Imants. Kā svece deg. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1971.
- Ziemeļnieks Jānis. Dzeja. Izlase. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1960.

The Meaning of Everyday Life in Latvian Poetry

Summary

The article examines and classifies meanings of every-day life in Latvian poetry and discusses relations between the poetic and sociological definition and reflection of reality. Based on reading and coding 6654 pages of literary text, 45 books of verses, written and published over the last 100 years, the research determines more than 30 of the most common poetic codes and metaphors that characterise aspects and values of day-to-day living. These codes and metaphors are compared with analytical categories used in sociological and political studies of every-day life. The article puts forward an idea that sociologists can diversify methodology and broaden theoretical understanding of social phenomena by incorporating in explanatory accounts the poetic codes, literary metaphors, scientific ideas and cultural meanings formulated in other fields of cognitive activity, scientific, cultural, and emotional product.

ATSĀUCES

1. de Certeau, Michel (1984) *The Practice of Everyday Life*. Berkley: University of California Press.
2. Gullestad, Marianne (1996) *Everyday Life Philosophers, Modernity, Morality, and Autobiography in Norway*. Oslo: Scandinavian University Press.
3. Tisenkopfs, Tālis (ar līdzautoriem) "1962. gada diena Latvijā". *Rīgas Laiks*, 2004., Nr. 7, 34.-40. lpp.
4. Arturs Šopenhauers. Aforismi dzīves gudrībai. No vācu valodas tulkojis Igors Šuvajevs. Rīga: Zvaigzne ABC: 146. lpp.
5. Lyotard, Jean-Francois (1979) *The Postmodern condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press. P. 10.
6. Bourdieu, Pierre (1996) *The Rules of Art. Genesis and structure of the Literary Field*. Cambridge: Polity Press. P. 313.
7. Mike Gane (2003) *French Social Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. P. 102-124.
8. Ibidem, p. 139.
9. Михаил Бахтин (1965) *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*. Москва. Художественная литература.

- ⁹ John Lechte (1994) "Julia Kristeva". *Fifty Key Contemporary Thinkers. From Structuralism to Postmodernity*. London and New York: Routledge. P. 141.
- ¹⁰ Blumer, Herbert (1986) *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Berkley: University of California Press. P. 7–11.
- ¹¹ Dzejas analīzes rezultāti: 45 dzejas krājumi, 6654 lappušu teksta.
- ¹² Iedzīvotāju aptaujas rezultāti: SPPI Tautas attīstības projekta pētījums, 1020 respondentu, aptauja veikta 2005. gada vasarā.
- ¹³ Politiska dokumenta analīze: "Cilvēks pirmajā vietā. Latvijas izaugsmes modelis". Darba dokuments. Stratēģiskās analīzes komisija, Rīga, 2005.
- ¹⁴ Tisenkopfs, Tālis (2004) The role of national and international fieldwork in sociology. Referāts 3. Baltijas sociologu asociācijas konferencē "Third Baltic Readings Conference", Tallina, 2004. gada 30. oktobris.
- ¹⁵ Bela, Baiba (2006). Dzīves kvalitātes pētījuma rezultāti. Npublicēti materiāli.

Muzikālās gaumes latento klasifikāciju izpēte Research of Latent Classifications of Musical Tastes

Jānis Daugavietis
LU socioloģijas doktorants
E-pasts: janis.daugavietis@lu.lv

Pētījumā tiek analizēts Pjēra Burdjē gaumes socioloģijas teorijas pamatpieņēmums, ka estētiskie spriedumi balstās uz ārpusmākslas nozīmēm, kuras, savukārt, sakņojas dominējošās sociālajās attiecībās. Otrs raksta uzdevums ir pārbaudīt, cik liela mērā atvērto jautājumu paplašina iespējas atklāt muzikālās gaumes latentos klasifikāciju principus: kādi ir gaumes kvantitatīvos pētījumos izmantoto atvērto jautājumu metodoloģiskie ieguvumi; kādas papildu datu analīzes iespējas nodrošina šie jautājumi un kādas problēmas rodas, tos analizējot.

Autors uzskata, ka respondentu atbildes uz atvērto jautājumu par viņu mīlākajiem izpildītājiem paver plašas iespējas gaumes analīzei un ļauj, pirmkārt, izvairsties no metodoloģiskajiem artefaktiem, otrkārt, konstatēt gaumes latentos klasifikāciju principus, treškārt, izvērtēt distanci (tuvumu/tālumu) starp sociālajām vai etniskajām grupām.

Atslēgvārdi: gaume, kvantitatīvās metodes, metodoloģija, kultūras socioloģija, gaumes jautājumu veidošana.

Key words: taste, quantitative methods, methodology, sociology of culture.

Ievads

Viena no galvenajām gaumes¹ kvantitatīvās pētniecības metodoloģiskajām problēmām ir klasifikāciju veidošana. Lai varētu analizēt gaumes faktus – līdzdalību kultūras aktivitātēs (piemēram, dziedāšanu korī vai dalību rokgrupā) vai pasīvo kultūras produktu patērišanu (piemēram, TV skatīšanos vai operas apmeklēšanu), ir nepieciešama šo faktu iepriekšēja klasificēšana un hierarhizēšana.

Viens no kultūras faktu operacionalizēšanas veidiem ir to grupēšana atbilstoši tradicionālo mākslas veidu un žanru nosaukumiem. Šajā gadījumā pētnieki balstās uz pieņēmumu, ka klasifikāciju esamība jau pati par sevi nozīmē arī zināmu vienprātību par to pamatošību. Šādas nostājas kritiķi uzskata, ka mūsdienās nepastāv viena kultūra un dominējoša zīmju sistēma un līdz ar to viena muzikālo faktu klasificēšanas sistēma. Nav mūzika, ir *mūzikas*²; nav viena mākslas pasaule, ir daudzas paralēlas un atšķirīgas *mākslas pasaules*³. Tāpēc gaumju pētniecības centrā ir jautājums par to, kādas klasifikācijas sistēmas ir metodoloģiski vispiemērotākās.

Lai respondentiem neuzspiestu potenciāli svešas klasifikācijas sistēmas⁴ un tādējādi neiegūtu metodoloģisko artefaktu⁵, viņiem ir jāpiedāvā fiksēt faktus. Mūzikā tie varētu būt apmeklēto operizrāžu nosaukumi, mūzikas kolekciju apjomi, nopirkto kompaktdisku nosaukumi. Tas, ka šo faktu skaits var būt ļoti liels un daudzi no tiem var nepārklāties ar citu cilvēku faktiem, padara šo izpētes metodi kvantitatīvās aptaujās grūti izmantojamu. Šīs problēmas risinājums ir dažu visbiežāk sastopamo faktu atlase un iekļaušana anketās (parasti tie ir konkrētu mākslas darbu nosaukumi

vai to autoru vārdi). Tomēr šī metode var dot labus rezultātus, pētot tikai visai homogēnas kultūras, nevis mūsdienu heterogēnās sabiedrības.

Pamatojoties uz šādiem apsvērumiem un veidojot anketu Rīgas vidusskoluēnu aptaujai, citu bieži izmantotu gaumes jautājumu starpā iekļāvu arī atvērto jautājumu. Tajā lūdzu respondentus nosaukt 10 savus mīļākos mūzikas izpildītājus, grupas un komponistus. Rakstā ir izvērtētas šīs pieejas priekšrocības un trūkumi, mēģinot atbildēt uz diviem galvenajiem jautājumiem: 1) cik metodoloģiski pamatota ir šāda tipa atvērto jautājumu lietošana gaumes pētījumos; 2) cik lielā mērā ar šādas metodes palīdzību iegūtie dati paplašina analīzes iespējas un ļauj atklāt gaumes latentās klasifikācijas principus.

Pētījumos šo paņēmienu visbiežāk ir izmantojuši citu sociālo zinātņu pārstāvji (piemēram, psihologi). Arī Latvijā šāda metode ir izmantota, bet, tā kā pētījumu rezultāti nav publicēti, tad šo darbu var vērtēt kā inovatīvu un iegūtās atziņas izmantot, pētot citas gaumes (piemēram, teātra, kino vai lasīšanas gaumes).

1. Gaumes socioloģija

Lai nonāktu pie augstākas abstrakcijas secinājumiem, sociologi sociālās parādības cenšas tipizēt ierobežota skaita grupās (parasti to ir mazāk par desmit). Grupēšana var notikt gan pamatojoties uz demogrāfiskajām vai ekonomiskajām pazīmēm (piemēram, dzimums, vecums, alga), gan arī uz cilvēku attieksmēm, rīcību. Viens no rīcības pētīšanas veidiem ir patēriņa analīze. Patēriņš liecina gan par cilvēku vērtībām, attieksmēm, gan arī par viņu ekonomiskajām iespējām, statusu. Patēriņš liecina arī par cilvēku gaumēm un dzīvessūtiem. Patēriņiecības pētniecībā viens no galvenajiem jēdzieniem ir "gaume", un kā viens no pirmajiem šīs parādības analīzē pievērsās Torstens Veblens. Savā grāmatā *The Theory of the Leisure Class*, kas publicēta 1899. gadā, viņš analizēja parādību, kuru nodēvēja par "uzmanību pievērsošo patēriņu" (*conspicuous consumption*). To raksturo tādu preču, pakalpojumu iegāde un demonstratīva lietošana, kuras nav klasificējamas kā pirmās nepieciešamības preces vai pakalpojumi. Šāda rīcība ir īpaši raksturīga turīgāko iedzīvotāju slānim. Ar to viņi cenšas atšķirties no citām grupām, un šāda veida patēriņš kļūst par šķiras neatņemamu atribūtu. Veblens to skaidroja ar indivīdu vēlmi atšķirties no citiem un sacensties ar citiem. Ar greznumobjektu patērēšanu cilvēki demonstrē pārkumu un cer iegūt cieņu, jo šāda patērēšana liecina par augstu statusu un labklājību. Tātad greznumprickšmetu simboliskā vērtība kļūst arī par to ekonomiskās vērtības pamata veidotāju [21]. Līdz ar to "gaumes standarti neatspoguļo autonomus un ārējus skaistuma etalonus (...), tā ir dārgu produktu iegūšanā un patērēšanā iemantojamā cieņa, kas nosaka mūsu gaumi, pat ja cieņas apsvērumi nav apzināti artikulēti".

Mūsdienu gaumes pētniecība lielā mērā balstās uz Pjēra Burdjē gaumes socioloģijas pieņēmumiem, ka gaumes izriet no stratifikācijas un samērā precīzi atspoguļo sabiedrības, tās šķiru, slāņu un grupu noslāņošanas. Pazīstamākais un biežāk citētais Burdjē darbs ir 1979. gadā publicētais *La distinction. Critique sociale du jugement* un tā angļu valodas tulkojuma variants *Distinction: A social critique of the judgement of taste*.⁹ Darbā izklāstīta gan viņa kultūras sociālā teorija (tās teorētiskie pamatprincipi, to pierādījumi), gan doti tās empīriskās verificēšanas paraugi.¹⁰

Burdjē pamattēze un viņa kultūras socioloģijas izejas punkts ir marksistiskais apgalvojums par kultūras produktu un to uztveres sociālo izcelsmi vai pat determinismu.

ko fenomenoloģiskā un interpretatīvā sociālā teorija bija "aizmirsusi". Burdjē sāka ar tiem kā triviāliem apgalvojumiem: "Jebkura mākslas [darba] uztvere ir apzināta vai neapzināta atšifrēšanas operācija."¹ Tas nozīmē noteiktu atšifrēšanas kodu izmantošanu, un "nav tādas uztveres, kas neizmantoju neapzinātus (*unconscious*) kodus (...)".² Burdjē apgalvo, ka mākslas darba uztveri nosaka vēsture, konteksts, cilvēku iepriekšējā pieredze un ka ar socioloģiska novērojuma palīdzību iespējams fiksēt un vēlāk atšifrēt atšķirīgus uztveres paraugus. Iespējams, ka Burdjē galvenais pienesums kultūras sociālajā pētniecībā ir pamatojuma teorija tam, kāpēc atšķirīgās gaumes un patēriņš tomēr nav bezgala atšķirīgi, bet grupējas un to robežas ir diezgan skaidras.³

Burdjē „Atšķirību” gaiveno pieņēmumu dēvē par homoloģijas argumentu: gaumju līdzība vai atšķirība liecina par līdzīgām (homoloģām) attiecībām starp to vai citu sociālo grupu. Homoloģijas arguments pavēra plašas iespējas interpretēt kultūras patēriņu: ja gaumju robežas sakrīt ar cita veida sociālajām robežām, tad gaumes pētniecība var būt instruments, ar ko notešā veidā iespējams izpētīt citas sociālās realitātes, piemēram, ekonomisko stratifikāciju. Tāpēc tā vietā, lai mēģinātu tieši noskaidrot jutīgās un inīmās respondenta sociālpolitiskās identitātes, mēs varam jautāt respondentam par viņa mīļākajiem muzikālajiem žanriem vai teātra apmeklējumu biežumu, tādējādi pa aplinkus ceļiem iegūstot izpratni viņu identitātēm.⁴ Izpratni par "manu un (vai) svešo".

2. Gaumes izpētes problēmas

Muzikālās gaumes kvantitatīvos pētījumos respondentiem parasti lūdz izvēlēties zināmu skaitu žanru no iepriekš sagatavota saraksta. Jau retāk anketā tiek piedāvāti izpildītāju vārdi. Vēl retāk sādi jautājumi tiek veidoti kā atvērtie, t. i., respondentam tiek dota iespēja pašam ierakstīt savas izvēles – mīļākos izpildītājus vai tuvākos žanrus.

Kvantitatīvu aptauju gadījumā tradicionāla stratēģija gaumes noskaidrošanai ir noteiktu mākslas žanru sarakstu piedāvāšana, respondentam liekot izvēlēties vai nu dažus sev tuvākos žanrus, vai arī novērtēt katru pēc piedāvātās skalas (piemēram, ballu vai Leikerta tipa).

Piemēram:

“Es nolasišu sarakstu ar vairākiem mūzikas žanriem. Izvēlieties, kurš no kartiņā atzīmētajiem vērtējumiem vislabāk atbilst jūsu attieksmei pret katru mūzikas žanru. Sāksim ar *big band* mūziku. Vai tā jums ļoti patīk, patīk, tā izraisa dalītas jūtas, nepatīk, ļoti nepatīk, vai arī tā ir mūzika, par ko jūs maz ko zināt?”
Piedāvātie žanri: *Oldies rock; Country-Western; Mood-easy listening; Gospel music; Blues or Rhythm and Blues; Big Band.Swing; Contemporary pop/rock; Broadway musicals/show tunes; Jazz; Classical music symphony & chamber; Bluegrass; Folk music; Reggae; Latin/Mariachi/Salsa; Opera; New age/space music; Rap music; Heavy metal.*⁵

Šādus jautājumus var dēvēt par izvēļu jeb gaumes jautājumiem. Līdzīgi ir tā dēvētie līdzdalības jautājumi, kas veidoti, lai noskaidrotu respondenta līdzdalību aktivitātēs, kas saistītas ar kultūras patēriņu, piemēram, līdzdalību koncertu apmeklēšanā.

Piemēram:

“Vai pēdējo 12 mēnešu laikā esat apmeklējis kādu operas uzvedumu? Ja jā, cik daudz reizi pēdējo 12 mēnešu laikā?” vai arī: “Vai pēdējo 12 mēnešu laikā esat

publiski izpildījis dzezu [AD: *ciņā jautājumā -- cits žanrs*] vai piedalījies dzeza mūzikas mēģinājumā?"¹⁶

Abos gadījumos pētnieki var fiksēt gan kādas parādības kvantitatīvos aspektus (aktivitāšu biežumu noteiktā laika sprīdī), gan arī patēriņa vai aktivitāšu veidu. Tomēr pētnieka klasifikācijas sistēma, kuras izpausme ir piedāvātais žanru saraksts un tā uzbūves principi, var neatbilst respondentu klasifikācijas principiem. Grūtības rada gan pētnieka spējas sagatavot labu anketu,¹⁷ gan respondentu nevienprātība par noteiktiem indikatoriem (šajā gadījumā – žanru nosaukumiem). Vairākkārt ir norādīts, ka ekspertu un respondentu dažādie uzskati par to, kas, piemēram, ir roks vai latīņamerikāņu mūzika, rada artefaktu risku un līdz ar to – grūtības interpretācijā un dažādu pētījumu salīdzināšanā.¹⁸ Tāpēc ir viegli saprotama daudzu ekspertu skepse pret šādiem mēģinājumiem atklāt gaumi ar kvantitatīvām metodēm vai arī konstruēt kaut kādas abstraktas vidējās muzikālās gaumes.

Žanru izvēli bieži analizē “augstās un (vai) zemās” kultūras koncepcijas pārstāvji,¹⁹ jo šādi pētījumi ļauj konstatēt kultūras patēriņa stratifikāciju. Izvēlētie žanri var liecināt par dažādu iedzīvotāju grupu vēlmi klausīties visai atšķirīgu mūziku – gan augstvērtīgu, gan mazāk vērtīgu. Citas visbiežāk analizētās muzikālās gaumes dimensijas ir tradicionālā vai modernā, dejojama vai klausāma, agresīvā vai relaksējošā. Tomēr mūzikas žanru vai stilu izvēles biežuma konstatācija nenodrošina komplikētāku pētniecisko uzdevumu sasniegšanu, jo žanrs ir visai plašs un augstas abstrakcijas vispārinājums un līdz ar to šāda analīzes vienība ļauj pārbaudīt tikai līdzīga vispārinājuma hipotēzes.

Alternatīvo izvēles jautājumu kritiķi uzskata, ka šādi jautājumi vairāk liecina par respondentu kompetenci un ievērojami mazāk par viņu saturiskajām izvēlēm.²⁰ Alternatīva atvērto un slēgto jautājumu stratēģijai ir paņēmieni, kad respondentiem lūdz novērtēt vai nu pašu mākslas darbu, ko viņiem var arī parādīt vai atskaņot, vai arī viņiem jānovērtē konkrēts autors. Tomēr šādus jautājumu sagatavošana ir komplikēta, procedūra – gara, bet konstruētās skalas nav drošas un universālas. 60. gados šī pieeja tika izmantota samērā bieži, jo vēl pastāvēja ilūzijas par sabiedrības homogenitāti un kopīgajām kultūras vērtībām.

Pētnieki mēdz izmantot arī atvērto gaumes jautājumus. Atbildot uz tiem, respondents pats norāda, kādu mūziku viņš klausās vai kādu kino mīl. Šādā gadījumā var prognozēt lielu un atšķirīgu atbilžu skaitu. Šīs pieejas kritiķi uzskata, ka šādi jautājumi var radīt gandrīz nepārvaramas atbilžu sistematizācijas grūtības, un tāpēc reprezentatīvās kvantitatīvās aptaujās atvērti jautājumi parasti netiek izmantoti.

Kvantitatīvai apkopošanai var tikt izmantoti arī tādi atvērtie jautājumi, uz kuriem atbildot respondentam ir pašam jāraksta autora vai darba nosaukums.²¹ Tādējādi, pirmkārt, ir novērsta iespēja, ka žanru klasifikācijai dažādi respondenti izmantos atšķirīgas klasifikācijas sistēmas, otrkārt, respondenta atbildes ir savstarpēji salīdzināmas. Viens no pētījumiem, kurā respondentiem tiek vaicāti viņu mīļāko grupu nosaukumi, bija ASV sociālo psihologu pētījums.²² Pētniekiem bija svarīgi zināt, cik liela ir respondentu “apsēsība” ar noteiktiem mūzikas žanriem, tāpēc tika izvēlēta konkrētu vistuvāko izpildītāju vārdu nosaukšanas stratēģija. Pamatojoties uz nosauktajiem trim tuvāko mūzikas izpildītāju nosaukumiem, respondenti tika sagrupēti trīs grupās – *Heavy Metal* fanos, *Rap* fanos un pārējos. Tika pērti pusaudži, kas par antisociālām izdarībām bija nokļuvuši psihiatriskajā uzskaitē, un pētnieki

mēģināja pārbaudīt kriminoloģijā populāru tēzi: par saistību starp asociālu uzvedību un aizraušanos ar asociālu mūziku, pieņemot, ka par tādu var uzskatīt repu un smago roku. Šajā gadījumā pētījuma uzdevums bija samērā šaurs, turklāt respondentu skaits bija mazāks par 100, tāpēc kvantitatīva analīze nebija iespējama.

Autora darba nosaukuma atvērto jautājumu atbildes var samērā viegli pārkodēt pēc vairākām pazīmēm. Piemēram, kodēšanas kritērijs var būt valoda, kādā pārsvarā tiek izpildītas dziesmas: mūzikas tipi (vokāla-instrumentāla), grupas izpildītāju nacionālā vai etniskā piederība: vokālistes/a dzimums un daudzi citi.

Grupu izpildītāju autoru īpašību daudzdimensionalitāte ir viens no svarīgākajiem apsvērumiem, kāpēc ir vērts izmantot šādu atvērto jautājumu. Salīdzinot ar žanru analīzi, dažādie atvērta jautājuma kodēšanas veidi dod iespēju veikt dziļāku informācijas saturisko analīzi. Žanru izvēle liecina par respondentu vērtībām, dažādu žanru popularitāti, to hierarhiju. Turpretī atvērtais autora darba nosaukuma jautājums ļauj analizēt gan šīs, gan arī citas parādības. No Burdžē gaumes homoloģijas argumenta izriet, ka konkrētu izpildītāju demogrāfiskās pazīmes vai viņu vērtību orientācijas var būt priekšnosacījums atšķirīgiem klausītāju gaumes spriedumiem. Tos savukārt var skatīt kā atšķirīgus gaumes vai kultūras klasterus. Šie dažādie klasteri ir homoloģi vispārīgākas pakāpes sociālajiem veidojumiem, ko reprezentē šo gaumju un attieksmju paudēji. Tāpēc kodēšana var izrādīties pat lētāka nekā vairāku papildjautājumu iekļaušana, jo viens šāds jautājums ("tavi mīļākie izpildītāji") faktiski ietver vairākus citus jautājumus. Piedevām vēl daudzi no šiem jautājumiem nepastarpināta veidā ir grūti izpētāmi.

Būtisku kritiku, analizējot līdzšinējos gaumes un kultūras patēriņa pētījumus, izvirza korporācijas RAND mākslas pētnieku grupa, sakot, ka pamatā visi pētījumi ir veidoti, lai iegūtu atbildes uz jautājumiem „kas?”, „ko?”, „kā?”, bet retais mēģina jautāt „kāpēc?”²⁴ Atvērta jautājuma atbildes "runā" respondentu vārdiem, tāpēc tajās parādās arī viņu klasifikācijas loģika, kas ne vienmēr ir skaidra pašam tās paudējam.

3. Rīgas vidusskolēnu muzikālās gaumes

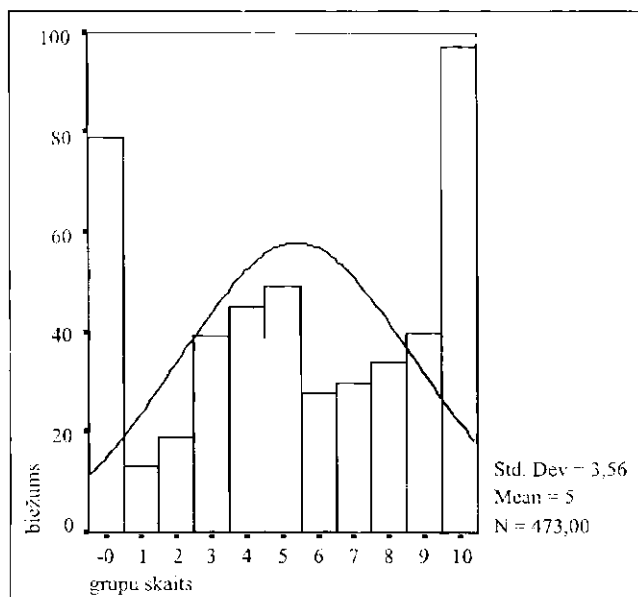
Rīgas vidusskolēnu aptaujā²⁴ tika izmantots gan tradicionālais žanru jautājums, izvēlei piedāvājot žanru sarakstu ("Kāda stila, žanra, virziena mūziku Tu klausies vislabprātāk?"), gan atvērtais jautājums, lūdzot respondentiem atzīmēt 10 viņu mīļākās grupas, autorus, izpildītājus ("Kādi ir Tavi mīļākie izpildītāji, grupas, autori? Sāc ar mīļākajiem [izpildītājiem, grupām, autoriem], nosauc ne vairāk par desmit")²⁵.

Atvērta jautājuma izmantošanu noteica divi argumenti: 1) indivīdi klausās mūziku, nevis žanrus; 2) indivīdu kompetence un izpratne par vieniem un tiem pašiem žanriem var būtiski atšķirties²⁶.

Abu jautājumu atbilžu salīdzinājums deva iespēju izvērtēt respondentu izpratni par to vai citu mūzikas žanru, kā arī iegūt izpratni par viņu klasifikācijas sistēmām.

Lai gan nosaukto grupu modālais biežums bija desmit (sk. 1. attēlu), tomēr 15% no visiem respondentiem nenosauca pat vienu grupu izpildītāju, bet norādīto grupu vidējais aritmetiskais bija 5. Tas liecina, ka desmit grupu nosaukšana pat tik kompetentiem popmūzikas patērētājiem, kādi ir padsmiņieki, ir bijis smags uzdevums.²⁷ Tāpēc turpmākajos pētījumos nosaucamo grupu/izpildītāju skaitu ir lietderīgi samazināt.

Katrai grupai izpildītājam tika izrēķināts gan vienkāršais biežums (summēts norādīšanas biežumus), gan arī indeksētais biežums (katra grupa izpildītājs ieguva atšķirīgu punktu skaitu atkarībā no tā, vai grupa minēta saraksta sākumā vai beigās). Abos gadījumos būtiskas atšķirības grupu popularitātē netika konstatētas.²⁹ Tas nozīmē, ka nav pamata respondentiem lūgt ranžēt visas grupas izpildītājus, jo tas anketas aizpildīšanu padara grūtāku un ilgāku.

1. att. Minēto grupu/izpildītāju komponistu skaita sadalījums

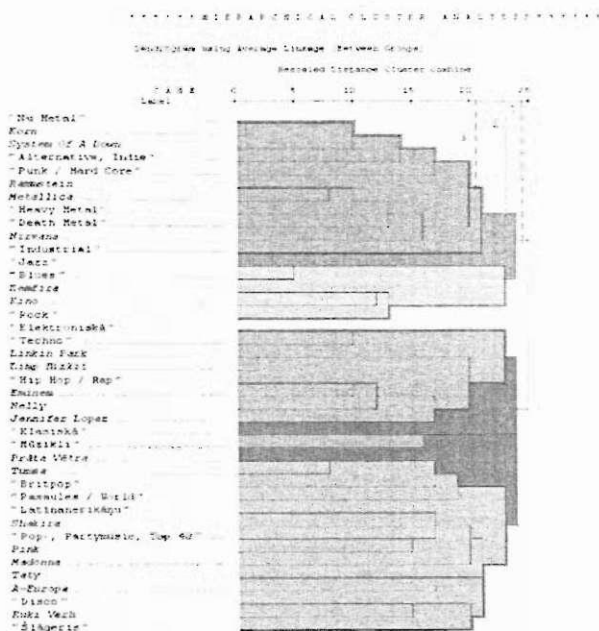
Kā jau bija gaidāms, šajā pētījumā tika minēts liels skaits izpildītāju, komponistu un grupu nosaukumu (566), no kuriem gandrīz puse tika nosaukti tikai vienu reizi. Līdz ar to tālākās analīzes vajadzībām bez pārkodēšanas atsevišķi analīzē varēja ietvert tikai pašus biežākos nosaukumus, bet pārējie tika izmantoti, pārkodējot datus un tos klasificējot vispārīgākās grupās (nepārkodējot datus, var iegūt vienīgi tradicionālās grupu popularitātes tabulas³⁰), jo tik liela atbilžu dispersija neļauj veikt statistiskus salīdzinājumus.

Datu analīzē tika izmantota arī klasteranalīze un faktoranalīze, bet hipotēžu pārbaudei tika veikta ar T-testa palīdzību. Abas daudzdimensionālās analīzes metodes ir vienas no biežāk izmantotajām metodēm mūzikas, gaumju un patēriņa kvantitatīvajā analīzē.³¹ Klasteranalīze palīdz izprast tuvākās (radniecīgākās) gaumju jeb izvēļu kategorijas (mūzikas gadījumā tie var būt, piemēram, žanri), un to bieži lieto, lai iegūtu pirmo priekšstatu par to, kādā veidā grupējas respondentu muzikālās gaumes, kas, viņuprāt, ir tuvākie un tālākie muzikālie žanri un izpildītāji. Savukārt ar faktoranalīzi mēģina noskaidrot spēcīgākos (latentos) motīvus, kas nosaka to vai citu izvēli (mūzikas žanru gadījumā tie var būt paši žanri vai to grupējumi).

Vienlaicīga divu jautājumu (par mīļākajiem izpildītājiem un par mīļāko žanru) uzdošanas galvenās priekšrocības ir iespēja izvērtēt atbilžu savstarpējo saistību (koherenci) un saprast, kā respondenti klasificē to vai citu mūzikas žanru.

Piemēram, klasteranalīzes dendrogrammā redzams (sk. 2. attēlu), ka ar Latīņamerikas mūziku Rīgas vidusskolēni visbiežāk saprot tobrīd populāro *latinos* jeb ASV latīņamerikāņu kopienas popmūzikas izpildītājus, piemēram, *Enrique Iglesias*, *Shakira*, *J. Lopez*, nevis sambu, rumbu vai tango, kā iedomājas eksperti.³¹ Visdrīzāk, līdzīgs priekšstats daļai respondentu bijis arī par žanru "Pasaules mūzika", lai gan tradicionāli ar to saista trešās pasaules valstu mūziku, šoreiz ar to acīmredzot saprasta tā pati Latīņamerika, no kuras tiešām ir nākušas dažas tā brīža slavas zenītā esošas popzvaigznes, piemēram, *Shakira* no Kolumbijas.

Cits piemērs ir krievu un latviešu skolēnu statistiski nozīmīgas atšķirības diskomūzikas izvēlē. Dati liecina, ka krievu skolēni šo žanru izvēlējas biežāk. Gan klasteranalīze, gan faktoranalīze parādīja, ka diskomūzikas izvēli noteica Krievijas diskomūzikas grupu *Ruki Verh*, *Diskoteka Avarija* u. c. augstā popularitāte. Pamatojoties uz šo analīzi, tika izvirzītas vairākas citas hipotēzes, kuras vēlāk arī apstiprinājās. Piemēram, žanra popularitāti ietekmē atsevišķas īpaši populāras attiecīgā žanra grupas; populārām grupām var būt lielāka nozīme muzikālo gaumju klasifikācijā nekā žanram; dziesmu tekstu valoda ir būtisks gaumes spriedumu veidošanas faktors. Ja aptaujā būtu iekļauts tikai žanru jautājums, analīze būtu virspusīgāka.

2. att. Klasteranalīzes dendrogramma: 20 populārākās grupas un 20 populārākie žanri³²

(Daugavietis, 2005: 30)

Savukārt faktoranalīzes rezultāti³² liecina, ka konkrētas mūzikas izvēli būtiski ietekmē respondentu etniskā piederība: *Prāta Vētra* un *Tumsa* (latviski dziedošas Latvijas grupas); *Ruki Verh*, *A-Eiropa* un *disco* (krieviski dziedošas deju mūzikas grupas); *Prāta Vētra*, *Tumsa*, *A-Eiropa*, *Taty* (Latvijas un Krievijas grupas). Klausītāju attieksmi pret mūziku ietekmē arī tas, kādā valodā dziesmas tiek izpildītas.

Gandrīz visās faktoranalīzes matricās kā pirmais un spēcīgākais parādās faktors, kuru nodēvēju par „vismagāko roku” (visbiežāk tā ir grupa *Korn* un žanrs *New Metal/ Korn Family*, retāk – citi “metāla” žanri, kā arī citas “smagās” grupas – *System of a Down*, *Metallica*, *Rammstein*). Līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka “smaga” mūzika ir spēcīgs un autonomas vidusskolēnu gaumes tips. Turpmākā analīze to apstiprināja: līdzās *Top40* (vispopulārākā mūzika jeb hīti) un *Hip Hop* tas ir viens no trim galvenajiem Rīgas vidusskolēnu muzikālās identitātes tipiem.³¹

Klasteranalīzes dendrogrammā blakus izkārtojas sievietes popdziedātājas (*Pink*, *Madonna*, *Shakira*) un pats žanrs *Pop/Top40*, un tās atrodas tālu no “smagajām” grupām un žanriem, arī faktoranalīzes matricās šīs divas mūzikas neparādās kopā. Var secināt, ka meitenes biežāk nekā puīši klausās sievietes izpildītājas un vispopulārāko mūziku, savukārt puīši dod priekšroku “smagajai” mūzikai, kuru izpilda vīrieši.³²

SECINĀJUMI

Atvērta jautājuma (“Nosauc savus mīļākos izpildītājus, grupas un komponistus”) iekļaušana aptaujas anketā palīdzēja risināt vienu no galvenajām gaumes pētniecības problēmām – respondentu mūzikas gaumju klasificēšanas rekonstrukciju. Izvēlēto metode uzlaboja informācijas validitāti, un, pateicoties iegūtās informācijas daudzdimensionalitātei, klasteranalīzes un faktoranalīzes izmantošana deva iespēju analizēt respondentu izveles latentos kritērijus.

1. Galvenais metodoloģiskais secinājums – metodi var izmantot gaumes pētniecībā. Pirmkārt, šī metode dod iespēju iegūt mazāk ietekmētus datus un metodoloģiskos artefaktus; otrkārt, tā ir enokomiska, jo ar tās palīdzību tiek iegūta visai plaša informācija.
2. Konkrētu izpildītāju vārdu/nosaukumu iekļaušana anketā stipri paplašināja analīzes iespējas. Katru izpildītāju var parkodēt pēc vairākiem kritērijiem (piemēram, valodas, nacionālās vai etniskās piederības, dzimtes, noskaņas) un turpmāk veikt grupu statistisko analīzi un salīdzināšanu, noteikt viņu attieksmes un vērtības.
3. Atbilstu analīze ļauj noteikt gaumju šķelšanās dimensijas un latentās klasifikāciju sistēmas. Gaumju klasteru salīdzinājums var liecināt par distanci (tuvumu/tālumu) starp sociālajām vai etniskajām grupām.
4. Burdjē pieeja pamatā ir ekonomiski deterministiska: katrai šķīrai ir sava mūzikai; mūzikas atrodas tādās pat hierarhiskās attiecībās kā šķiras: augstā *versus* zemā jeb dominējošā *versus* pakļautā. Tomēr šīs pieejas kritiķi norāda, ka mūsdienu mākslas un kultūras laukā vairs nepastāv viena loģika un vērtēšanas un klasifikācijas sistēma, nav arī viena dominējošā lauka ar universālu autoritāti. Var piekrist, ka dažādām grupām un frakcijām ir dažāda kultūra. Mūsdienu lietderīgi pievērst uzmanību arī citām sabiedrības demarkācijas līnijām, piemēram, dzimtei, etniskumam, vecumam, tāpēc ir nepieciešams modificēt klasiskos empīriskos faktus mērinstrumentus. Rīgas vidusskolēnu pētījumā izmantotās metodes ļāva atklāt, to, ka fundamentālas gaumes atšķirības rada arī dzimte un etniskā piederība.

PATEICĪBAS

Izsaku sirsnīgu pateicību pasniedzējiem un kolēģiem, kas ir piedalījušies šī darba tapšanā un man palīdzējuši: prof. Olgai Tereščenko (Balikrievijas Valsts universitāte), prof. Aivaram Tabunam (LU SZF) un Laurai Sūnai (LU SZF). Īpaši pateicos par komentāriem un aizrādījumiem prof. Tālim Tisenkopfam, prof. Aijai Zobenai, prof. Brigitai Zepai, doc. Aivai Putniņai un Sandrim Mūriņam.

LITERATŪRA

1. "European's Participation in Cultural Activities" (Eurobarometer Survey, 2002) http://europa.eu.int/comm/culture/eac_sources_info/pdf-word/ebs_158_de.pdf
2. "New Europeans and Culture" (Eurobarometer Survey, 2003) http://europa.eu.int/comm/culture/eac_sources_info/pdf-word/etude.pdf
3. "Survey of Public Participation in the Arts, Summary Report" (2004) Research Division Report No. 45. Washington, D. C.: National Endowment for the Arts.
4. Bourdieu, P. (1968) „Outline of a sociological theory of art perception”, Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production*. Essays on Art and Literature edited by R. Johnson. (Polity Press, Cambridge).
5. Bourdieu, Pierre (1996) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Chan, Tak Wing and Goldthorpe, John H. (2004) „Social Stratification and Cultural Consumption: Music in England”. *Working Paper Number 2004-04*, Department of Sociology, University of Oxford, April.
7. Daugavietis, Jānis (2005) *Rīgas vidusskolēnu muzikālās gaumes, atšķirīgais un kopīgais* (maģistra darbs), Rīga: LU SZF Socioloģijas nodaļa.
8. Davis, James A., Tom W. Smith, and Peter V. Marsden. *General Social Surveys 1972-2004* [cumulative file] [Computer file]. ICPSR04295-v1. Chicago, IL: National Opinion Research Center [producer], 2005. Storrs, CT: Roper Center for Public Opinion Research, University of Connecticut Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributors], 2005-09-02.
9. Ivanovs, Azijs ed. (1981) *Socioloģisko pētījumu metodoloģija, metodika un tehnika*. Rīga: Zvaigzne.
10. Marshall, Gordon ed. (1994) *The Concise Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford University Press.
11. McCarthy, Kevin E., Ondaatje, Elizabeth Heneghan, Zakaras, Laura (2001) „The Empirical Literature on Participation” in: Guide to the Literature on Participation in the Arts. <http://www.rand.org/pubs/drafts/DRU2308/DRU2308.ch2.pdf>, 2006-03-19.
12. Ollivier, Michele and Fridman, Viviana (2001) „Taste: Taste Culture” in: Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, Editor(s)-in-Chief, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier Science Ltd, Oxford, 2001, p. 15442-15547.
13. Rentfrow, Peter J. and Gosling Samuel D. (2003) „The Do Re Mi's of Everyday Life: The Structure and Personality Correlates of Music Preferences”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003, Vol. 84, No. 6, p. 1236-1256.
14. Sintas, Jordi Lopez and Alvarez, Ercilia Garcia (2004) „Omnivore Versus Univore Consumption and its Symbolic Properties: Evidence from Spaniards' Performing Arts Attendance”, *Poetics*, Vol. 32, p. 463-483.
15. Stamatov, Peter (1999) „Asking Better Questions: Surveys, Taste and the Question of Genre” (Paper prepared for the Center for Comparative Social Science Workshop, UCLA Department of Sociology).

16. Sāna, Laura (2004) *Jamiešu muzikālās kultūras veidošanās Latvijā laika posmā pēc 2000. gada* (maģistra darbs). Rīga: LU SZE.
17. Tepper, Steven J. (1998) „Making Sense of the Numbers: Estimating Arts Participation in America”. Princeton, N. J.: Princeton University. Working Paper No. 4 <http://www.princeton.edu/~arts/pol/wrkpap04.html>
18. Toók, Kevin J. and Weiss, David S. (1994) „The Relationship Between “Heavy Metal” and Rap Music and Adolescent Turmoil: Real or Artifact?” *Adolescence*. 1994 Fall: 29 (1:5), p. 613-621.
19. Van Rees, Kees and Van Eijck, Koen (2003) „Media Repertoires of Selective Audiences: the Impact of Status, Gender, and Age on Media Use”. *Poetics*. Vol. 31, Issues 5-6, October-December 2003, p. 465-490.
20. Van Rees, Kees, Jeroen Vermunt and Marc Verboord (1999) „Cultural Classifications under Discussion: Latent Class Analysis of Highbrow and Lowbrow Reading”. *Poetics*. Vol. 26, Issues 5-6, August 1999, p. 349-365.
21. Veblen, Thorstein (2001) *The theory of the leisure class*. New York : The Modern Library.

Research of Latent Classifications of Musical Tastes

Summary

The following research analyzes the basic assumption of Pierre Bourdieu's "sociology of taste", that aesthetic judgment is based on outside-of-art significations, which in their turn are rooted in the dominant social relations. Another objective of the paper is to examine the extent to which open questions enlarge the possibilities of revealing the latent principles of musical taste classification, what are the methodological benefits of the open questions used in quantitative studies of taste, what additional options of data analysis these questions provide and what problems arise in the process of their analysis.

The author believes that respondents' answers to the open question about their favourite performers open wide possibilities for analysis of taste and allow to avoid methodological artifacts, to ascertain the latent principles of taste classification as well as to evaluate the distance (closeness/remoteness) between social or ethnic groups.

ATSAUCES

- ¹ Sociālā teorija gaumi analizē kā divdabīgu – tā gan veidojas, gan to veido. Gaume veidojas indivīda socializācijas gaitā, bet turpmāk tā pati ietekmē socializāciju, jo gaumes spriedumi strukturē, klasificē un identificē. Gaume kultūras produkts sadala “manos” un “svešos”, tādējādi iezīmējot simboliskas robežas. Tāpēc gaumes kā socializācijas produkta simboliskās robežas sakrīt ar vispārīgākas pakāpes sociālo veidojumu robežām (Bourdieu, 1996). Gaumes atklājas, un tās iespējams identificēt mākslas un kultūras produktu patēriņā, līdzdalībā noteiktās kultūraktivitātēs.
- ² Jēdzienu “mūzika” daudzskaitlī viens no pirmajiem sāka lietot Makss Vēbers savā esejā “Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik” (uzrakstīta 1910. gadā, publicēta pēc autora nāves 1921. gadā).

- Sk. Howard S. Becker. "Art Worlds", 1984.
- ⁵ Piemēram, ja respondentam jāizvēlas vai jānovērtē viņam nepazīstami vai dažādi interpretējami žanri, respondentu iecienīto žanru nepatādīsāmās anketā.
- ⁶ Par metodoloģiskiem artefaktiem tiek uzskatīti tie atradumi, kuri rodas neapzinātas mērīšanas kļūdas vai noteiktas pētnieciskās tehnikas dēļ un tāpēc nepatiesi atspoguļo īstenību ("... Findings do not reflect the real world but are rather, an unintended consequence of measurement error... or result of particular research technique... rather than accurate representation of the world...") (šķīrkāls "Artefacts, statistical and methodological" in Marshall 1994: 19).
- ⁷ Piemēram, Burdjē izmanto gaumes un kultūras prasību aptaujas datus. Aptaujā respondentiem cita starpā vaicāts, kā viņi vērtē konkrētus gleznotājus (sākot ar Rafaēlu, Renuāru, van Gogu, beidzot ar Dalī un Kandīnski) un konkrētus dziedātājus (piemēram, Mariano, Aznavāru, Brasēnu u. c.) (Bourdieu, 1996: 527, 533).
- ⁸ Termins tiek tulkots arī kā "uzkrītošā patērēšana" un "demonstratīvais patēriņš".
- ⁹ Ollivier and Fridman, 2001: 15443.
- ¹⁰ Pirms tam Burdjē kultūras un gaumes tematikai veltīto darbu bibliogrāfija veidoja galvenokārt atsevišķas publikācijas, no kurām īpaši jāatzīmē 1968. gadā publicētais raksts *Outline of a Sociological Theory of Art Perception*. Tajā autors teorētiski pamato savu nostāju kultūras fenomenu izpētei: plašākas sociālas teorijas ietvaros. Bourdieu, 1996.
- ¹¹ Bourdieu, 1968: 215.
- ¹² Ibidem: 217.
- ¹³ "Kā jau liecina pats darba nosaukums („Atšķirības. Gaumes spriedumu sociālā kritika”), tā ir atsauce uz Kanta „Spriestspējas kritiku”, un kā parāda grāmatas saturs, arī diskusija un filozofa estētiskās koncepcijas kritika. Atšķirībā no apgaismības pēdējā filozofa Kanta, Burdjē estētiskos spriedumus (gaumi) vērtē drīzāk kā ierobežojošus, nevis progresīvus vai atbrīvojošus. Gaumes ir kolektīvas un (...) ja Kants estētisko spriedumus attiecināja uz universālu un transcendentu brīvības telpu, tad Burdjē uzsvēra gaumes ikdienišķumu." (Daugavietis, 2005: 6).
- ¹⁴ Daugavietis, 2005.
- ¹⁵ Smith and Marsden 2005 [GSS Culture Module 1993].
- ¹⁶ Survey of Public Participation in the Arts 2004 [2002].
- ¹⁷ Izplatīts ir arī uzskats, ka mūzikas žanrus praktiski nav iespējams klasificēt (Stamatov, 1999).
- ¹⁸ Dalījums žanros nav uzskatāms par dominējošo klasifikācijas veidu, ko ikdienā izmanto kultūras patērētājs. Nereti par žanru un stilu robežām būtiskākas ir daudz antropoloģiskākas kategorijas: "mans" (piemēram, „mūzika manā valodā”), „jauts”, „jaunības dienu” utt.
- ¹⁹ Piemēram, filozofs, muzikologs un mūzikas sociologs Teodors Adorno.
- ²⁰ Chan and Goldthorpe, 2004.
- ²¹ Šajā gadījumā katra atbilde (grupas/izpildītāja vārds) ir kods, tāpēc nav nepieciešama tūlītēja pārkodēšana koherentā klasifikācijā. Tas ir gan darbietilpīgs process, gan arī metodoloģiski riskanta darbība, jo var radīt artefaktus.
- ²² Took and Weiss, 1994.
- ²³ McCarthy, Ondaatje, Zakaras (2001) "The Empirical Literature on Participation" p. 3-21 in Guide to the Literature on Participation in the Arts. <http://www.rand.org/pubs/drafts/DRU2308/DRU2308.ch2.pdf>
- ²⁴ To 2002. gada nogalē veica LU SZF I kursa socioloģijas maģistranti pasniedzēja Māra Branta vadībā. Aptaujāti 23 Rīgas vidusskolu (ieskaitot vienu liceju un piecas ģimnāzijas) 473 10.–12. klašu skolēni. Proporcioniāli Rīgas demogrātiskajai situācijai 2-3 skolu bija ar krievu, bet 1/3 – ar latviešu mācītvalodu.

- ¹⁷ Daugavietis, 2005:24.
- ¹⁸ Gan salīdzinot dažādus respondentus, gan konfrontējot respondentu un pētnieku viedokļus.
- ¹⁹ Viens no iemesliem, kāpēc "tikai" piektdaļa respondentu nosaukuši 10 grupas, varētu būt saistīta ar apmēros plašo anketu (kopumā tajā bija 6 tematiskie bloki un gandrīz 40 jautājumi, no tiem apmēram 1/3 atvērti vai daļēji atvērti). Līdz ar to anketas aizpildīšana prasīja ievērojamu laika patēriņu. Visbiežāk anketas skolēni aizpildīja audzināšanas stundu laikā un nereti nevarēja iekļauties atvēlētajās 40 minūtēs vai arī gribēja tikt ātrāk prom, jo skolotājas parasti teica: "Aizpildīsiet anketu un būsiet brīvi."
- ²⁰ Vienīgais izņēmums, kad rezultātus var ietekmēt grupu rangs, attiecas uz tā saucamajām kulta grupām un to noteikšanu (Daugavietis, 2005).
- ²¹ Tā arī ir vērtīga informācija, jo līdz šim brīdīm Latvijā nav klasisku popularitāšu tabulu (topu), kurus veido veikali un internētā nopirkto albumu vai dziesmu kopiju skaits.
- ²² Sk., piemēram, Van Rees, Kees and Van Eijck 2003; Van Rees, Kees, Vermunt and Verboord, 1999; Sintas and Alvarez, 2004, Rentfrow and Gosling, 2003; Chan and Goldthorpe, 2004.
- ²³ Līdzīga problēma tieši šī indikatora interpretācijā aprakstīta ASV (Tepper, 1998).
- ²⁴ Faktoranalīzē tika iekļautas visbiežāk minētās grupas/izpildītāju un žanri.
- ²⁵ Iegūtie trīs tipi ir faktiski tādi paši, kādi izdalīti citā Latvijas jauniešu mūzikas kultūras pētījumā, kas bija balstīts uz kvalitatīvām metodēm (intervijas ar ekspertiem un patērētājiem, populārā saturā analīze utt.) (Sūna, 2004:63).
- ²⁶ Klasteranalīzē apvienotas 20 biežāk nosauktās grupas izpildītāji un 20 biežāk minētie žanri. Lasot dendrogrammu, mainīgie, kas apvienojas visātrāk, tiek uzskatīti par respondentuprāt, tuvākajiem jeb tiem, ko viņi visbiežāk izvēlas vienu līdzās otram. Šajā gadījumā tie ir žanrs *Nu Metal* un grupa *Kron*, grupas *Linkin Park* un *Limp Bizkit*, žanri "blūzs" un "džezs". Līdzīgā veidā dendrogrammu var skatīt no otras puses – kuri ir tie mainīgie un to grupas (klasteri), kas apvienojas visvēlāk. Šajā gadījumā skaidri nodalās divi vislielākie klasteri – pirmajā sagrupējies *Pop Top40*, *Hip Hop* un vispār deju mūzika, otrajā – tradicionālie un "smagie" rok-mūzikas žanri un grupas (robeža ir l. rautātā vertikālā līnija).
- ²⁷ Šis pieņēmums apstiprinājās, izmantojot *T-Testa* metodi – līdzās atkarīgajiem mainīgajiem, kas saistīti ar respondenta dzimto valodu (piemēram, valoda, kurā dzied mūzikas izpildītājs), dzimte bija otrs spēcīgākais neatkarīgais mainīgais, kas būtiski ietekmeja respondentu izvēli. Meitenes biežāk nekā puīši izvēlējās sievietes izpildītājas, tāpat statistiski būtiskas atšķirības bija dažu žanru un atsevišķu izpildītāju izvēlēs (Daugavietis, 2005: 50).

Metodoloģiskas piezīmes par kultūras un mediju telpas analīzes transkultūrālo perspektīvu

Methodological Reflections on the Transcultural Perspective of Culture and Media Space Analysis

Laura Sūna

LŪ socioloģijas doktorante

E-pasts: laura.suna@lu.lv

Rakstā apskatīta transkultūrālā analīzes metode, kas vēl ir tikai attīstības stadijā.

Globalizācija raksturota kā dažādo sabiedrības jomu saslēgtība nelineārā tīklojumā. Globalizācijas ietekmē notikusi kultūras deterritorializācija – kultūras nozīmju sistēmas un kultūras fenomeni nav piesaistīti konkrētai nacionālās valsts teritorijai, tie sniedzas pāri līdzšinējām kultūrām, kas piesaistītas teritorijai. Individu kultūras identitāšu atsauču punkti aizvien biežāk ir transkultūrāli. Deterritorializācijas procesā kultūras fenomeni saplūst un mijiedarbojas, veidojot hibrīdas kultūras formas. Šīs kultūras formas ir translokālas, indivīdi tās lokalizē konkrētajā vidē, taču tām ir pārrobežu izeelsme. Transkultūrālā metode analizēta, izmantojot vācu mediju sociologa Andreasa Heppa (*Andreas Hepp*) un britu kultūras studiju (*Cultural Studies*) pārstāvja Stjuarta Hola (*Stuart Hall*) atziņas.

Rakstā ieskicēta transkultūrālās analīzes terminoloģija – translokālitates jēdziens, piedāvāts translokāls kultūras jēdziena definējums un translokāls skatījums uz kultūras kopienām.

Atslēgvārdi: kultūras globalizācija, deterritorializācija, transkulturalitāte, translokālitate.

Key words: cultural globalization, deterritorialisation, transculturality, translocality.

Ievads

Raksta mērķis ir ieskicēt transkultūrālās analīzes metodes līdzšinējo veidošanos un rosināt tās ieviešanu Latvijas zinātniskajā vidē.

Transkultūrālā analīzes metode tika attīstīta tāpēc, ka līdzšinējās kultūras analīzes metodes nespēj pilnībā atklāt un izskaidrot kultūras telpas izmaiņas, kuras veicina globalizācijas procesi. Transkultūrālā analīzes pieeja ir piemērota, lai analizētu mūsdienu kultūras fenomenus kultūras pārmaiņu kontekstā, jo teritoriālās un komunikatīvās deterritorializācijas ietekmē ir notikusi dažādu nacionālo valstu kultūras atsauču sistēmu sajaukšanās. Pamatojoties uz globalizācijas socioloģijas teorētiskajām atziņām, šī analīzes metode palīdz atklāt ārēji šķietami noslēgtu kultūras kopienu translokālās iezīmes un skaidrot, piemēram, šo lokālo kopienu centienus norobežoties, aizstāvēt savu autentiskumu. Šādi centieni ne vienmēr var īstenoties, it īpaši multiethniskās sabiedrībās. Lai arī sabiedrības ir transkultūrālas, tomēr tās joprojām cenšas sevi definēt nacionālās valsts kategorijās.

1. Kultūras globalizācija: deterritorializācija

Globalizāciju raksturo dažādu sabiedrības sfēru, piemēram, ekonomikas, politikas un kultūras, pieaugoša sarežģīta saslēgtība (*complex connectivity*) nelineārā tīklojumā,¹

globalizācijas process dažādās pasaules vietās norisinās nevienmērīgi. Dažādi autori globalizācijas procesu analīzē izmanto jēdzienu „plūsmā” (*flow*). Šis jēdziens norāda, ka materiālās preces, ķermeņi, tēji, elektroniskās un digitālās formācijas kļūst par sociāliem un kultūras spēkiem. Mediju, finanšu, tehnikas, ideju un etniskās izcelsmes plūsmām piemīt savs temps, ritms un virziens.³ Globalizācijas dēļ dažādās pasaules malās ir pieejami plaša spektra semiotiskie resursi, kuri tiek izmantoti kā kultūras identitātes references materiāli.⁴ No vienas puses, joprojām lielākā daļa ekonomisko darbību un darba dzīve norisinās nacionālā, reģionālā vai lokālā līmenī. No otras puses, globalizācijas dēļ dažādās kultūras formas aizvien mazāk ir piesaistītas kādai konkrētai teritorijai.⁵ Piemēram, dažādi dzīves stili vairs nesakņojas tikai un vienīgi konkrētās “tradicionālās kultūras” telpas robežās, tie smiedzas tām pāri, un šos kultūras fenomenus aizvien grūtāk ir analizēt ar līdzšinējām kultūras definīcijām.

Stjuarts Holss uzskata, ka sociālo zinātnieku uzmanības centrā aizvien biežāk nonāk kultūra. Holss to dēvē par divkāršo centralitāti, jo, no vienas puses, ir pieaugusi kultūras substancālā nozīme – ir novērojams kultūras nozīmes pieaugums gan indivīdu rīcībā, gan attiecībās, gan sociālo institūciju darbībā. Lielu daļu mūsdienās ražoto produktu uzskata par kultūras produktiem, to nozīmi nereti nosaka ne tikai funkcionalitāte, bet arī idejiskā un simboliskā jēga, kuru tiem piedēvē. Automašīnu, datoru vai apģērbu iegādājas ne tikai lai pārvietotos, strādātu vai nenosaitu, bet arī tāpēc, ka svarīgs ir šo priekšmetu stils, imidžs, tātad kultūras nozīme.

No otras puses, līdzās kultūras nozīmes kāpumam indivīdu ikdienas dzīvē aizvien izplatītāka kļūst zinātniskā interese par kultūras epistemoloģisko nozīmi. Parādību sociokulturālās nozīmes veidojas, pamatojoties uz specifiskiem kultūras modeļiem.⁶ Līdz ar to kultūra ir jādefinē kā dažādu klasifikācijas sistēmu un diskursīvu formāciju kopums, kura ietvaros tiek veidotas konkrētās sociālās nozīmes.⁷

Saskaņā ar kultūras studiju tradīcijām sociokulturālās klasifikācijas sistēmas ir mainīgas, tās veidojas sabiedrības grupu mijiedarbības dēļ, tās ir īslaicīgas un arī pretrunīgas. Vienas kultūras ietvaros ir sastopamas vairākas klasifikācijas sistēmas, kuras analīzē kā pretrunīgas kultūras artikulācijas plaknes⁸ – var runāt, piemēram, par politisko kultūru, par ekonomisko kultūru. Šīs klasifikācijas sistēmas nepastāv haotiski cita citai līdzās – atbilstoši konkrētajām diskursīvajām struktūrām tās saplūst konkrētā kopumā, ko var dēvēt par kultūras sabiezējumiem jeb veidojumiem (*cultural thickening*). No vienas puses, šīs kultūras artikulācijas plaknes ir „sabiezējušas” vienā veidojumā, no otras puses, tās atrodas nepārtraukti mainīgās, iekšēji konfliktējošās savstarpējās attiecībās.⁹ Apskatītajās kultūras definīcijās netiek minēta robežu novilkšana un piesaistītība teritorijai, taču jāuzsver, ka kultūras studiju pārstāvji akcentē sociokulturālā konteksta nozīmi kultūras nozīmju veidošanā.

Lai raksturotu sociokulturālās pārmaiņas, kuras veicina globalizācija, kultūras socioloģi¹⁰ lieto jēdzienu „deteritorializācija”. Nestors Garsija Kanklini (*Nestor Garcia Canclini*) deteritorializāciju definē kā kultūras un ģeogrāfisko, sociālo teritoriju „dabisko attiecību” zudumu.¹¹ Džeimss Luls (*James Lull*) uzsver, ka arī politikā un ekonomikā ir novērojamas deteritoriālas iezīmes. Viņš uzskata, ka deteritorializācija ir simbolisko resursu un paraugu (*patterns*) daļēja disintegrācija, to atdalīšanās no sociālajām struktūrām, attiecībām un ietvariem (*settings*).¹² Vairums pētnieku uzskata, ka kultūru sintēzes dēļ veidojas kultūru hibrīdizācija.

Kā visbiežāk minētie deteritorializācijas veicinātāji ir plašsaziņas līdzekļi, radošās industrijas un pieaugošā migrācija.¹³ Daudzo TV, radiokanālu un interneta pieejamības

dēļ intensīvākas ir kļuvušas pārrobežu komunikatīvās attiecības un ir pamats analizēt komunikatīvo deterritorializāciju. Sakarā ar komunikāciju tehnoloģiju attīstību individuālā telpa ir atvēršies globālajai telpai. Džons Tomlinsons (*John Tomlinson*) uzskata, ka TV, radio un datoru tehnoloģijas visefektīvāk ietekmē distancētu attiecību veidošanos, līdz ar to indivīda mājas kļūst par vietu, kur satiekas globālais ar lokālo.¹³ Komunikatīvā deterritorializācija ir savstarpēji saistīta ar ģeogrāfisko deterritorializāciju (piemēram, migrāciju, taču arī ar ikdienas mobilitāti). Pieaugot fiziskajai mobilitātei, rodas nepieciešamība pēc medijiem un komunikāciju tehnoloģijām. Komunikāciju tehnoloģijas nodrošina indivīdu sociālo un kultūras saikņu uzturēšanu par spīti fiziskajai distancēi.

Deterritorializācijai pretējs process mūsdienu sabiedrībā ir reteritorializācija – sociālās mijiedarbes, komunikāciju tehnoloģiju un plašsaziņas līdzekļu lietošanas dēļ konkrētā fiziskā teritorijā tiek pārveidotas un attīstītas jaunas kultūras nozīmes.¹⁴ Visizteiktāk reteritorializācija novērojama migrantu grupās. Luls norāda, ka, pārvietojoties uz kādu citu vietu, indivīdi bieži attīsta savu „kultūras vidi”, saglabājot saikni ar izeļsmes kultūru (mūsdienu to lielā mērā nodrošina elektroniskie saziņas līdzekļi). Reterritorializācijas dēļ veidojas hibrīdas kultūras formas, lokālajai teritorijai tiek piesaistītas dažādas deterritorializētas kultūras formas.¹⁵ Arī Hols, runājot par migrantu kultūrām, uzsver, ka tās veidojas, sajaucoties etniskās izeļsmes kultūrai ar mītnes valsts kultūrām.¹⁶ Apandurai (*Arjun Appadurai*) raksta, ka etnisko minoritāšu gadījumā tieši nošķirtība no izeļsmes teritorijas un reteritorializācijas centieni veicina (etniskās) kultūras identitātes pastiprinātu attīstību,¹⁸ kas izskaidro dažādos pasaules reģionos novērojamo nacionālisma un fundamentālisma atbalstītāju skaita pieaugumu un šo cilvēku vēlmi saglabāt nacionālās vai reliģiskās kopienas noslēgtību un kultūras „tīrību”.¹⁷ Vienlaikus dažādo deterritorializēto (etnisko) kultūras kopienu klātbūtne „vietējos iedzīvotājos” izraisa kultūras apdraudētības sajūtu – uz deterritorializācijas procesiem tie reaģē ar kultūras reteritorializāciju. Atklājas savdabīga prettrena – šajos procesos indivīdi nereti ir iesaistīti vienlaikus – izmantojot deterritorializētos plašsaziņas līdzekļus un citu radošo industriju produktus, indivīdi cenšas relokalizēt kultūras nozīmes konkrētajā lokālajā teritorijā. Analizējot mūsdienu kultūras formas, jāpievērš uzmanība gan deterritorializācijas, gan reteritorializācijas procesiem.

Jāuzsver, ka plašsaziņas līdzekļu izplatības un kultūras nozīmju deterritorializācijas dēļ indivīdam līdzās nacionālām kopienām (nācija joprojām ir nozīmīgs references punkts) ir pieejamas arī cita veida kultūras kopienas, kuru references punkti ir gan etniskā izeļsmē (kā tas ir diasporu gadījumā), gan kolektīva patērēšana (kā tas ir jauniešu kultūras kopienu vai dzīves stila grupu gadījumā). Stjuarts Hols norāda, ka identitātes aizvien vairāk tiek atdalītas no konkrēta laika, telpas, vēstures un tradīcijām, jo globāli tīklotie plašsaziņas līdzekļi aizvien vairāk ienes cilvēku dzīvē stilus un attēlus, kas izplatīti visā pasaulē.²⁰

2. Transkultūrālā analīzes pieeja

Deterritorializācijas jēdziens atspoguļo kultūras pārmaiņas, kas notikušas kultūras globalizācijas ietekmē. Šīs pārmaiņas raksturo jēdziens „transkulturalitāte” (*transculturation*). Transkulturalitātes fenomens gan nav radies 20. gadsimtā. Eiropas kultūras līdz 19. gadsimtam, kad attīstījās nācijas, bija transkultūrālas. Jau 1940. gadā franču pētnieks Fernando Ortizs (*Fernando Ortiz*) runāja par transkultūrāciju, aprakstot

kultūru saplūšanu un apvienošanas, kas notika, ienākot citu kultūru elementiem nacionālajā kultūrā. Jēdziena definīcija sākotnēji ietvēra koloniālu un nacionālistisku ievirzi, taču dažādi autori (piemēram, Volfgangs Vels (Wolfgang Welsch)) šo jēdzienu piemēroja mūsdienu situācijai.²¹ Arī amerikāņu sociologs Džeimss Luls, rakstot par kultūru savstarpējo mijiedarbību, lieto jēdzienu „transkultūrācija”, ar to saprotot procesu, kura ietvaros kultūras formas „pārvietojas” telpā un laikā, mijiedarbojas ar citām kultūras formām un ietekmē cita citu.²²

Vācu migrācijas pētnieks Tomass Faists (*Thomas Faist*) atzīta transvalstiskās telpas (*transstaatliche Räume*) jēdzienu un ar tā palīdzību analizē starppersonu un grupu ekonomiskās, politiskās un kultūras attiecības, kas sniedzas pāri suverēnu valstu robežām, un dažādu etnisko kopienu tīkojumus un organizācijas. Šīs attiecības raksturo augsta intensitāte, biežums, ilglaicīgums un stabilitāte.²³ Kultūru hibridizāciju vienlaikus ietekmē politisko, ekonomisko, normatīvo, ideoloģisko un citu telpu pārklāšanās, ko veicina politiskā sadarbība, starptautiskā tirdzniecība, migrācija, iedzīvotāju mobilitāte, preču un pakalpojumu plūsma. Tādējādi kultūras hibridizāciju līdzās plašsaziņas līdzekļiem un radošajām industrijām veicina arī politiskā, ekonomiskā un ikdienas dzīves prakšu hibridizācija.

Kultūras globalizācijas kontekstā transkulturalitātes jēdziens norāda uz to, ka dažādas mūsdienu kultūras formas (piemēram, dzīves stili) ir sastopamas ne tikai vienas valsts teritorijā, bet arī vienlaikus vairākās valstīs. Transkultūrālās analīzes pieejas autori izmanto tādas kultūras definīcijas, ar kuru palīdzību ir iespējams analizēt pretrunīgās kultūras, kas veidojušās globalizācijas ietekmē. Nenoliedzami, nav iespējams sniegt vienu vienotu kultūras jēdziena definīciju, tomēr transkultūrālās pieejas autoru definīcijas vieno tas, ka tās mēģina norobežoties no nacionāli integratīvās kultūras definīcijas par labu definīcijai, kura kultūru definē kā iekšēji pretrunīgu veidojumu.²⁴

Transkultūrālās perspektīvas analīzes centrā ir lokālie kultūras fenomeni plašā pārnacionālā jeb transkultūrālā kontekstā.²⁵ Transkultūrālā analīze ļauj izvērtēt globalizācijas, komercializācijas, individualizācijas un citu makroprocesu ietekmi uz kultūras un sabiedrības pārmaiņām, piemēram, uz individuālo biogrāfiju fragmentarizāciju. Kultūras un sabiedrības tiek definētas kā dinamiski un mainīgi veidojumi. Tās nav sevī noslēgtas un pakļautas vienvirziena kultūras industrijas (piemēram, masu mediju) ietekmei, tās ir medializētas (uzsūkušas mediju produktus un dažādos mediju kanālus), multi-etniskas un strukturētas atbilstoši transkultūrālajai sociālajai videi, dzīvesveidiem un dzīvesstiliem.²⁶

Transkultūrālā pieeja nepostulē to, ka nacionālās kultūras vairs nepastāv – tā aktualizē mūsdienu kultūru atvērtību ārējām ietekmēm un norāda uz to hibriditāti. Džeimss Luls raksta, ka dažādo simbolisko formu pieaugošā izplatība (ne bez plašsaziņas līdzekļu palīdzības) veicina to, ka līdzšinējās kultūras ideju un rīcību shēmas kļūst aizvien fragmentārākas un hibridākas. Kultūras fenomenā zaudē savu integrējošo un norobežojošo raksturu. Pieaug indivīda nozīme kultūras stīlu veidošanā. Indivīdi aizvien mazāk atrodas visu aptverošā „pilna laika” kultūrā (protams, ka pilnībā to viņi nekad nav darījuši), tā vietā viņi no pieejamajiem kultūras resursiem veido dažādas daudzslāņainas, polikultūrālas „puslsodzes” kultūras un tādā veidā apvieno savas „paralēlās dzīves”.²⁷ Šo procesu Ronalds Hiclers (*Ronald Hitzler*) sauc par jēgas meistarošanu (*Sinnbasteln*) – individualizācijas dēļ indivīds ir spiests

veidot savu kultūras nozīmju kataiogu, identitāte veidojas kā kolāža, jo tiek izmantoti dažādi (aizvien biežāk transkultūrāli) references punkti.²⁷

Analīzes pieejas autori izmanto pašrefleksīvu kultūras analīzes jēdzienu, kurš atbilst globalizācijas procesu pretrunīgumam. Analizējot kultūru, pētniekam jāapzinās un jāreflektē sava individuālā kultūras pozīcija un kultūras konteksts. Transkulturalitātes jēdziens norāda uz to, ka kļūst aizvien grūtāk nodalīt „savējo” kultūru no „svešās” kultūras. Migrācijas dēļ „svešās” kultūras pārstāvji ir sastopami „savējo” vidū – robežu novilkšana kļūst aizvien sarežģītāka.²⁹

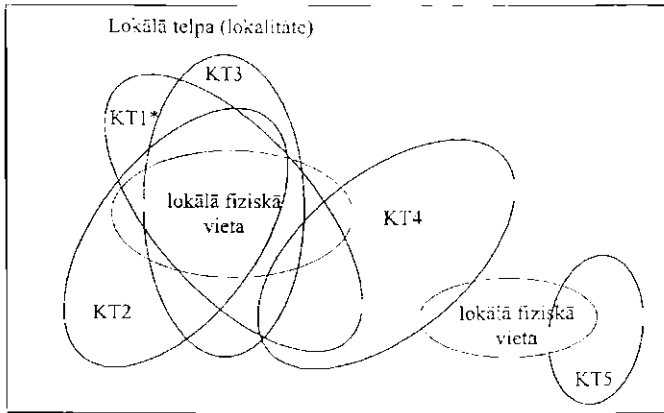
Ņemot vērā, ka globalizācijas un dēteritorializācijas ietekmē kultūras pārmaiņas notiek pāri „veco” (nacionālo) kultūru robežām un mūsdienu sabiedrības ir multikulturālas, daudzietniskas un diferencētas pēc dzīvesstājiem un sociālās vides, salīdzinošos pētījumos ir jāiekļauj papildu analīzes dimensijas. Kultūru analīze neatbilst situācijai, ja tās analīzē kā noslēgtus kopumus. Jāanalizē gan kultūras kopienu vēlme norobežoties, gan to kopīgie transkultūrālie konteksti. Transkultūrālās perspektīvas ietvaros pētnieki pievēršas kultūras internalizācijas modeļu un dažādo kultūras prakšu saplūšanas analīzei, to procesu izpētei, kuru izplatība nesakrīt ar nacionālo valstu un kultūru robežām. Veicot salīdzinošos pētījumus, dažādās nacionālās kultūras vairs netiek skatītas atsevišķi (kā tas, piemēram, ir starpkultūru pētījumos), bet tiek analizēti transkultūrāli izplatītie sociālie modeļi, formas un procesi, kuri caurauž šīs kultūras. Šāds salīdzinājums parāda, ka kultūras globalizācijas dēļ diferenciācija un fragmentārisms nav mazinājies un ka šie procesi aizvien retāk ir saistīti ar kādu vienu nacionālo kultūru. Pastāv dažādas paralēlas ietekmes plūsmas, un ir gandrīz neiespējami veikt binārus salīdzinājumus.³⁰

3. Translokālā analīze

Lai analizētu globalizācijas un dēteritorializācijas veidotos kultūras fenomenus un to transkultūrālās iezīmes, pētnieki izmanto translokālītātes jēdzienu. Iīdzās kultūras iezīmēm, kas iet pāri dažādiem kultūras kontekstiem, tiek pēta arī lokalitāte (*locality*). Lokālās nozīmes joprojām ir svarīgs references punkts indivīda dzīvē. Indivīdi dzīvo konkrētās ģeogrāfiskās vietās, kurām viņi piedēvē atšķirīgas sociālas nozīmes. Dēteritorializācija ir veicinājusi sociālās rīcības un ģeogrāfiskās vietas savstarpējo saikņu vājināšanos (*dismbeddedness*). Mūsdienās sociālās attiecības var veidoties plašākā laika un telpas kontekstā – arī bez fiziskas klātbūtnes var norisināties sociālā interakcija, ko nodrošina elektronisko saziņas līdzekļu pārraidītie simboli un nozīmes.³¹ Taču Entonijs Gidenss (*Anthony Giddens*) uzsver arī iesakņošanās (*reembeddedness*) tendenci, kas notiek dēteritorializācijas procesu dēļ, – indivīdi meklē „stabilas” kopienas, tradīcijas un references punktus lokālajā teritorijā. Šie pretrunīgie procesi norāda uz to, ka lokālais ir cieši savijies ar globālo.³²

Runājot par lokalitāti, jānodala dažādās telpas un vietas izpratnes. Nozīmīgi ir definēt kultūras telpas (*space*) un ģeogrāfiskās vietas (*place*) jēdzienu. Kultūras saiknes ar ģeogrāfisko vietu ir kompleksas, taču ne pašsaprotamas, kā tas būtu atbilstoši idejai par kultūras piesaistītību nacionālās valsts teritorijai. Jēdziens „lokalitāte” jeb „lokālā telpa” ietver konkrētās ģeogrāfiskās vietas fiziskos un sociokultūras aspektus (piemēram, piedēvētās nozīmes, sociālās struktūras). Lokālās telpas caurauž dažādas kultūras telpas, kuras sniedzas pāri robežām un ir savītas nelineārā globālā tīklojumā. Lokalitāti tādējādi veido dažādi kultūras resursi, kuri tradīcionāli tika piedēvēti citām

lokālām vietām. Tā, piemēram, Berlīnes lokālās telpas nozīmi veido Krocbergas rajonā pieejamie turku pūrtikas veikali.³²

Lokālā telpa jeb lokālitate

*KT – globālos tīklos iesakņota kultūras telpa

Kā redzams zīmējumā, lokālajā telpā vienlaikus notiek globālo, transkulturālo un lokālo nozīmju sajaukšanās un „piezemēšana” fiziskajā vidē jeb, Rolanda Robertsona (*Roland Robertson*) vārdiem runājot,³⁴ glokalizācija. Lai gan, piemēram, mūzikas fanu grupu izcelsme ir ārpus lokālās vietas, tomēr tās lokalizējas un izdzīvo konkrētajā fiziskajā vidē. Robertsons norāda, ka liela daļa kultūras fenomenu, kurus analizē kā lokālus kultūras veidojumus, patiesībā ir modificēti, glokāli fenomeni.³⁵ Nav iespējams precīzi novilkt robežas starp lokālo un globālo, tāpēc lokālās telpas jāanalizē gan tīklotības, gan teritoriālās piesaistītības kontekstā.

Translokālitates jēdzienā iekļautais vārds „lokālitate” uzsver, ka, neskatoties uz deteritorializāciju, indivīdi saglabā atsaucis uz lokālām telpām. Salikteņu daļa „trans” savukārt norāda uz to, ka šī analīze neaprobežojas ar lokālās vietas un telpas izpēti, notiek arī to procesu un fenomenu analīze, kuri atrodas pa vidu jeb starp šiem lokālajiem punktiem un caurauž tos.³⁶ Tā, piemēram, identitātes artikulācija (gan veidošana, gan paušana) vispirms ir lokāls process. Tieši lokālajā telpā indivīdi ikdienā pauž savas specifiskās identitātes, šajā telpā iesniedzās arī indivīda identitātei nozīmīgie ikdienas diskursi un konteksti. Taču līdzās šiem lokālās vietas resursiem indivīds aizvien biežāk izmanto resursus, kuri atrodas ārpus konkrētas lokālās vietas un bieži vien tiek tālāk nodoti ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību. Šeit ir runa par tādiem translokāliem nozīmju kopumiem kā nācijas ideja, etniskā piederība, populārā kultūra, dzimte.³⁷

Andreass Heps norāda, ka translokālā kultūras definīcija ir piemērota mainīgo kultūras nozīmju analīzei, jo kultūras veidojas dažādo lokālo fenomenu tīkļveida savienojumā (*netzwerkartige Verbindung von Lokalem*).³⁸

Heps uzskata, ka translokālitates jēdziens ļauj kultūras analizēt no dažādām perspektīvām un dažādos līmeņos, nenovēršot uzmanību no kultūrām, kas piesaistītas vietai. Vienlaikus tiek analizēts gan lokālais, gan reģionālais, gan nacionālais, gan globālais. Tādā veidā ir iespējams analizēt un kritiski izvērtēt daudzslāņainos kultūru un plašsaziņas līdzekļu tīklus.³⁹

4. Translokālās analīzes priekšrocības

Viena no visvairāk pētītajām sfērām transkultūrālās analīzes perspektīvas ietvaros ir minoritāšu jaucājumi. Agrāko mazākumtautību pētījumu centrā visbiežāk bija minoritāšu stāvokļa analīze konkrētās nacionālās valsts ietvaros. Transkultūrālās analīzes ietvaros tiek pētīts kultūras prakšu pretrunīgums un pārvaldītisko kultūras telpu nozīme. Šis translokālās kultūras telpas iesniedzās individuālajā dzīvē ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību un veido, piemēram, kopības sajūtu ar izcelsmes valsti vai minoritāšu grupām citās valstīs⁴¹. Marija Gilespija (*Marie Gillespie*), piemēram, pēta, kā attīstās minoritāšu jauniešu transkultūrālā identitāte, ja viņi skatās populārās kultūras raidījumus televīzijā.⁴²

Kā jau minēts iepriekš, transkultūrālās perspektīvas autori kritizē teritoriālo kultūras analīzes pieeju, jo tās pārstāvji kultūras analīzē pārāk koncentrējas uz nacionālās valsts kultūru izpēti. Ulrihs Beks (*Ulrich Beck*) nodaļa divus kultūras jēdzienus.⁴³ Pirmais (teritoriālais) kultūras jēdziens asociē kultūru ar konkrētu teritoriju. Šis jēdziens pamatojas uz pieņēmumu, ka kultūra ir galvenokārt lokālu mācīšanās procesu rezultāts. Katrai sabiedrībai jeb sociālai grupai piemīt „sava”, no citiem nodalīta kultūra. Šāda nostāja sakņojas 19. gadsimta romantisma filozofijā. Šo uzskatu pārņēma un attīstīja tālāk 20. gadsimta antropologi, izveidojot kultūras relativisma pieeju. Saskaņā ar šo pieeju kultūra ir vienots veselums. Otrs kultūras jēdziens kultūru definē kā vispārēju indivīda „programmatru” (*software*), kultūra ir translokāls mācīšanās process. Translokālās kultūras izpratnes ietvaros kultūras tiek skatītas daudzskaitlī. Tās neintegrē un nenorobežo.⁴⁴ Jānorāda, ka šāds nodalījums ir vairāk teorētisks konstruējums, taču tādā veidā ir iespējams uzsvērt līdzšinējo kultūras pētījumu problēmvietas.

Turpmāk apskatītas transkultūrālās analīzes pieejas metodoloģiskas norādes kultūras kopienų analīzē. Īpaši akeentētas pieejas priekšrocības jauniešu kultūru un jauniešu ikdienas kultūru pētījumos. Transkultūrālajai pieejai pretstatītas līdzšinējās analīzes tradīcijas atziņas, kuras ir piesaisītas nacionālajai kultūrai.

a) kultūras kopienų jeb grupų izcelsme un raksturs

Translokālītātes pieejas ietvaros dažādās kultūras klasifikācijas sistēmas un diskursīvie veidojumi, kuri ir nozīmīgi kultūras locekļu atsauču punkti, bieži vien atrodas gan nacionālās valsts teritorijā, gan ārpus tās.⁴⁵ Translokālās kultūras veidojas eksogēni jeb ārējas ietekmes dēļ. To veidošanās un pastāvēšanu ietekmē plaši ārējie kontakti. Translokālās kultūras nav iespējams pilnībā norobežot citu no citas. Tās ir hibrīdas, savstarpēji tīklotas, tajās ir iekļauti dažādi kultūras elementi, kuri vēsturiski ir piederējuši citām kultūrām (shematiski tas atspoguļots zīmējumā). Dažādas translokālās kultūras plūstoši pāriet cita citā, savstarpēji ietekmējas un nosaka cita citu, veidojas specifiski kultūras „sabiezējumi”⁴⁶, piemēram, populārās kultūras kopienų.

Savukārt atbilstoši teritoriālās kultūras izpratnei kultūras references vairāk sakņojas kultūras iekšienē. Teritoriālās kultūras veidojas endogēni, kultūras kontakti ir samērā ierobežoti un galvenokārt veidoti pašas kultūras iekšienē; tos raksturo homogenitāte un noslēgtība.⁴⁷ Šāda veida kultūras izpratne var attīstīties, piemēram, nomaļā lauku ciematā, kur iedzīvotājiem ir maz saskarsmes ar ārpusauli, taču mūsdienās šāda norobežošanās ir gandrīz neiespējama.

Analizējot, piemēram, hip hop kultūras „Austrumbloks” izecsmi transkulturālās pieejas ietvaros, jāanalizē dažādo pārrobežu kultūru resursu internalizācija un lokalizācija vietējā telpā. „Austrumbloks” ir Latvijas hip hop kultūru tīkla, translokālās un pārrobežu mūzikas izklaides industrijas sastāvdaļa. Šī translokālā tīklojuma produktus jaunieši pārņem un pārveido „Austrumbloka” lokālajā telpā.

Transkulturālās pieejas ietvaros veicot salīdzināmojos pētījumus, dažādās nacionālās kultūras vairs netiek skatītas atsevišķi, jo globalizācijas dēļ notikusī deterritorializācija un teritorializācija ir izmainījusi dažādo valstu kultūras. Tiek analizēti transkulturāli izpatītie sociālie modeļi, formas un procesi, kuri caurauz šīs kultūras grupas.

Analizējot dažādo Latvijas jauniešu grupu saikni ar populāro kultūru, par pētījuma mērķi netiek izvirzīts etniskais pretstatījums. Jauniešu kultūras ir hibrīdas, un tās ir jāanalizē no plašākas perspektīvas nekā etniskais sadalījums. Uzmanība jāpievērš citām pazīmēm, kuras var būt kultūras kopienu veidošanas pamats konkrētajā lokālajā telpā. Piemēram, tādām pazīmēm kā radošo industriju veidotās gaumes, brīvā laika pavadīšanas veidi un reģionālā piederība. Jāpievēršas plašsaziņas līdzekļu veidoto kultūru analīzei, tajās sastopamo internalizācijas modeļu analīzei un dažādo kultūras prakšu saplūšanas analīzei, piemēram, mediju patēriņam, ikdienas un populārās kultūras nozīmju radīšanai. Jāanalizē kultūras robežas, kuras nosaka paši jaunieši. Šīs robežas var pārklāties ar etniskajām robežām, taču var tikt veidotas arī pēc citām pazīmēm.

Kultūras kopienu un to referenču hibrīditātes dēļ analīze jāveic dažādos līmeņos. Piemēram, pētot jauniešu mediju internalizācijas prakses, jāpēta dažādas lokālās teipas⁴⁷ – gan mediju internalizācijas procesi mājās, gan kinoteātrī, gan atrodoties ceļā no skolas uz mājām, gan satiekoties ar draugiem, gan sērfojot internetā. Pateicoties šādai analīzei, būtu iespējams atklāt internalizācijas modeļu iesakņotību gan deterritorializētās, gan teritorializētās kopienās.

b) kultūras vienreizīguma pamatojums (autentiskums un „kopēšana”)

Teritoriālās kultūras tradicionāli tiek raksturotas kā autentiskas kultūras, autentiskums ir konstants un sakņojas vēsturiskās tradīcijās. Savukārt atbilstoši translokālajai kultūras definīcijai mūsdienu kultūras veidojas kopējā sajaukumā no dažādu kultūras kontekstu resursiem. Translokālo kultūru autentiskumu nosaka nevis konkrētie kultūras resursi, bet tas, kā šie resursi tiek adaptēti konkrētajai kultūras videi, kontekstam un kultūras sabiezējumiem. Vienlaikus autentiskuma piedēvēšana kādai kultūrai ir atkarīga no tā, kuriem diskursiem un kultūras veidojumiem konkrētais autentiskuma definētājs pieder. Transkulturālās perspektīvas ietvaros tiek analizēti specifiskie pārņemšanas jeb „kopēšanas” procesi, autentiskums veidojas kultūras pārņemšanas prakses vienreizībā.⁴⁸ Hip hop kultūras „Austrumbloks” autentiskums veidojas specifiskajā dažādo transkulturālo hip hop mūzikas, dejas un ģērbšanās stilu, slenga savienojumā un lokalizēšanā vietējā telpā. Jauniešu kultūras nav statiskas, šo kultūru autentiskuma izpratne mainās atbilstoši transkulturālās telpas dinamikai – mūzikas industrijas regulāri atūsta jaunus mūzikas apakšnovirzienus, dejošanas stilus, apģērbu.

c) kultūras identitāte („stabila” vs. mainīga)

Teritoriālās kultūras pieejas ietvaros identitāte ir stabils un homogēns veidojums, kam piemīt ilglaicīga grupu piederība. Translokālās kultūras pieejas ietvaros identitātes references punkti atrodas hibrīdajos kultūras resursos. Identitāte tiek veidota,

norobežojoties no citu indivīdu identitātēm un atkarībā no citu indivīdu identitātēm, tās regulāri ir diskursīvi jāpozicionē. Tā vietā, lai runātu par identitāti kā kādas konkrētas teritorijas iedzīvotāju specifiskām īpašībām, transkultūrālās pieejas pārstāvji identitāti analizē kā nepārtrauktu identifikācijas procesu, ko veido komunikatīva un no konteksta atkarīga norobežošanās no dažādiem sociokulturāliem identifikācijas piedāvājumiem. Tas gan nenozīmē, ka socializācijas laikā internalizētie modeļi un nostājas nav ilglaicīgi identitātes veidotāji. Šīs pieejas autori uzsver situatīvo identifikācijas procesu nozīmi identitātes artikulācijā.³¹ Mūsdienās jauniešu identitātes var dēvēt par mediju identitātēm, dažādi indivīda identitātes aspekti tiek balstīti uz kultūras resursiem, kuri aizvien biežāk tiek tālāk nodoti ar mediju starpniecību. Līdzās tādām identitāti veidojošām iezīmēm kā dzimums, vecums, etniskā piederība, vieta sabiedrības struktūrā un kopienā aizvien svarīgāku nozīmi iegūst identifikācijas modeļi, kas ir globāli un tiek tālāk nodoti ar plašsaziņas līdzekļu palīdzību.³² Hip hopa kultūras „Austrumbioks” daļēnieku kultūras identitāti veido gan kultūras ietvaros veiktās aktivitātes, gan medijos pārraidītās references, gan individuālais sociokultūras konteksts. Atbilstoši hip hop kultūras aktivitātēm aktivizējas specifiskās identitāšu šķautnes. Mainīgajā transkultūrālajā mediju kontekstā līdzīgi kā no jauna tiek definēts kultūras autentiskums – jaunieša identitāte regulāri tiek atjaunināta.

Nobeigums

Rakstā tika apskatītas kultūras pārmaiņas, kuras veicina globalizācija, deterritorializācija un teritorializācija un kuru ietekmē veidojas hibrīdas kultūras formas jeb transkulturalitāte. Šādu procesus analizē jāizmanto daudzperspektīva pieeja, kultūras jēdziens jādefinē gan lokālajā, gan pārlokālajā telpā. Transkultūrālās pieejas autori atsakās no kultūru analīzes, kuras ietvaros kultūras piesaista nacionālās valsts robežām, transkultūrālās analīzes pētījumos pētnieki pievēršas kultūru analīzei konkrētajā lokālajā telpā. Transkulturalitātes fenomenu pētnieki analizē ar translokālītātes jēdziena palīdzību. Jēdziens uzsver kultūras nozīmju plurālo iesakņotību gan lokālajā telpā, gan pārtelpiskajā jeb translokālajā kontekstā.

Transkultūrālā analīzes perspektīva piedāvā translokālu skatpunktu uz kultūras kopienu jeb grupu izcelsmi, kultūras autentiskuma nozīmju un kultūras identitāšu veidošanu. Apskatītā analīzes pieeja ir īpaši noderīga jauniešu kultūru analīzei. Svarīgi ir pievērsties populārās kultūras kopienu lokālo iezīmju mijiedarbībai ar šo kopienu translokāliem nozīmju horizontiem. Jauniešu kopienās nozīmju kopumi galvenokārt ir veidoti ar plašsaziņas līdzekļu un radošo industriju starpniecību un tādēļ ir izteikti deterritoriāli. Jauniešu kultūras aizvien vairāk ir analizējamas kā deterritoriālu populārās kultūras kopienu tīklu posmi.

Transkultūrālajos pētījumos sociālās attiecības tiek skatītas globālās un komunikatīvās tīklotības kontekstā, mazāk uzmanības pievēršot indivīdu līmenim. Turpmākajos pētījumos būtu jācenšas izvairīties no šādas nevienmērības.

Transkultūrālā analīze līdz šim plašāk ir attīstījusies mediju un komunikāciju zinātnē. Lielākā daļa pētījumu ir veikti mediju globalizācijas ietekmes izpētes jomā un arī identitāšu veidošanas un minoritāšu analīzes jomā. Joprojām trūkst vienotas terminoloģijas, dažādi autori ievieš savus jēdzienus, tādējādi veicinot neprecizitāšu rašanos. Turpmāk būtu ieteicams adaptēt transkultūrālās pieejas ietvaros

veikto identitāšu un minoritāšu analīzes pētījumu pieredzi arī Latvijas sabiedrības analīzei.

Izmantojot transkulturālo analīzes metodi, jāizvairās no teritoriālās piesaistes ignorēšanas. Lai gan dažādās kultūras ir pieejamas visā pasaulē, tomēr etniskā piederība un citi lokālās piesaistes fenomenāli joprojām ir nozīmīgi faktori, kuri veido kopienas. Nereti tieši mediji nodrošina etniskās diasporas kultūras savdabības saglabāšanos, pat diasporai atrodoties tālu no etniskās izcelsmes valsts. No otras puses, mediju globalizācijas dēļ kultūras fenomenāli aizvien vairāk iegūst translokālu raksturu un translokālus referenču punktus. Līdz ar to būtiski ir pievērst uzmanību kultūras veidojumu daudzslāņainajam raksturam.

LITERATŪRA

- Appadurai, Arjun: Disjuncture and Difference in the Global Culture Economy, in: Featherstone, Mike (ed.) *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity: a Theory, Culture & Society Special Issue*. Theory, Culture and Society. London: Sage Publications 1990-2002.
- Appadurai, Arjun: Globale ethnische Räume. Bemerkungen und Fragen zur Entwicklung einer transnationalen Anthropologie, in: Beck, Ulrich: *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1998.
- Castells, Manuel: *Jahrtausendwende. Teil 3. Das Informationszeitalter*. Opladen: Leske-Burdich, 2003.
- Faist, Thomas: Grenzen überschreiten. Das Konzept Transstaatliche Räume und seine Anwendungen, in: Faist, Thomas (Hg.) *Transstaatliche Räume: Politik, Wirtschaft und Kultur*. Bielefeld: transcript, 2000.
- Featherstone, Mike: Postnational Flows, Identity Formation and Cultural Space, in: Ben-Rafael, Eliezer; Sternberg, Yitzak (Ed.): *Identity, Culture and Globalization*. Leiden: Boston; Koeln: Brill, 2001.
- Garcia Canclini, Nestor: *Hybrid Cultures. Strategies for Entering and Leaving the Modernity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.
- Giddens, Anthony: *Konsequenzen der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1996.
- Gillespie, Marie: Transnational Communications and Diaspora Communities, in: Cottle, Simon (ed.): *Ethnic Minorities and the Media*. Buckingham: Open Univ. Press, 2000.
- Hall, Stuart: The Question of Cultural Identity, in: Hall, Stuart; Held, David (Eds.) *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press, 1992.
- Hall, Stuart: *Rassismus und kulturelle Identität. Ausgewählte Schriften 2*. Argument Verlag: Hamburg, 1994.
- Hall, Stuart: Die Zentralität von Kultur. Anmerkungen zu den kulturellen Revolutionen unserer Zeit, in: Hepp, Andreas; Iffelholz, Martin (Hrsg.): *Grundlagentexte zur Transkulturellen Kommunikation*. Konstanz: UVK - Verlagsgesellschaft, 2002.
- Hepp, Andreas: Medienkultur als „Nationalkultur“ im Wandel. Cultural Studies und die Perspektive einer transkulturellen Medienforschung im deutschsprachigen Raum, in: Göttlich, Udo; Mikos, Lothar; Winter, Rainer (Hg.) *Die Werkzeugkiste der Cultural Studies. Perspektiven, Anschlüsse und Interventionen*. Bielefeld: transcript Verlag, 2001.
- Hepp, Andreas: Translokale Orientierungen und multiperspektivische Kritik: Perspektiven einer kritischen Ethnographie und Diskursanalyse im Kontext der Cultural Studies, in: Karnasim, Matthias; Höhn, Marco (Hrsg.) *Die Zukunft der empirischen Sozialforschung*. Graz: Nausner und Nausner, 2002.

- Hepp, Andreas: Deterritorialisierung und die Aneignung von Medienidentität. Identität in Zeiten der Globalisierung von Medienkommunikation, in: Winter, Carsten; Thomas, Tanja; Hepp, Andreas (Hrsg.): Medienidentitäten. Identität im Kontext von Globalisierung und Medienkultur. Köln: Halem, 2003.
- Hepp, Andreas: Netzwerke der Medien, Medienkulturen und Globalisierung. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Hepp, Andreas; Krotz, Friedrich; Winter, Carsten (Hrsg.): Globalisierung der Medienkommunikation. Eine Einführung. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005.
- Hepp, Andreas: Kommunikative Aneignung. In: Mikos, Lothar; Wegner, Claudia (Hrsg.): Qualitative Medienforschung. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2005b.
- Hitzler, Roland; Honer, Anne: Bastelexistenz. Über subjektive Konsequenzen der Individualisierung. In: Beck, Ulrich; Beck-Gernsheim, Elisabeth (Hrsg.): Riskante Freiheiten. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997.
- Hoerder, Dirk; Hebert, Yvonne; Schmidt, Irina (Eds.): Negotiating Transcultural Lives. Belongings and Social Capital among Youth in Comparative Perspective. V&R unipress: Göttingen, 2005.
- Krotz, Friedrich: Medien als Ressource der Konstitution von Identität. Eine konzeptionelle Klärung auf der Basis des Symbolischen Interaktionismus, in: Winter, Carsten; Thomas, Tanja; Hepp, Andreas (Hrsg.): Medienidentitäten. Identität im Kontext von Globalisierung und Medienkultur. Köln: Halem, 2003.
- Lull, James: Media, Communication, Culture: A Global Approach. Cambridge: Polity Press, 1995.
- Lull, James: Superkultur, in: Hepp, Andreas; Löffelholz, Martin (Hrsg.): Grundlagentexte zur Transkulturellen Kommunikation. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2002.
- Marcus, George E. (1995): Ethnography in of the World System: The Emergence of Multisited Ethnography. In: Annual Review of Anthropology 24, p. 95–117.
- Nederveen Pieterse, Jan: Globalization as Hybridisation; in: Featherstone, Mike; Lash, Scott; Robertson, Roland (ed.) Global Modernities. London: Sage Publications, 1995.
- Robertson, Roland: Glocalisation: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity, in: Featherstone, Mike; Lash, Scott; Robertson, Roland (ed.) Global Modernities. London: Sage Publications, 1995.
- Tomlinson, John: Globalization and Culture. Cambridge: Polity Press, 1999.
- Welsch, Wolfgang: Transkulturelle Gesellschaften, in: Merz-Benz, Peter-Ulrich; Wagner, Gerhard (Hg.) Kultur in Zeiten der Globalisierung. Neue Aspekte einer soziologischen Kategorie. Frankfurt am Main: Humanities Online, 2005.

Summary

The article deals with the transcultural approach of culture and media analysis. This approach explores the impact of cultural globalization – the cultural changes. Globalization is defined as complex connectivity of different spheres of society. A consequence of globalization is cultural deterritorialization – systems of cultural symbols and cultural phenomena are no longer bound to a national state territory, they extend over the territory bound cultures. The references of cultural identities are more often transcultural. In the process of deterritorialization cultural phenomena interact and converge in hybrid cultural forms. These cultural forms are translocal of

origin, but individuals localize them in the concrete locality. The article deals with the transcultural approach in analysing today's cultural communities.

ATSAUČES

- ¹ Tomlinson, John 1999: p. 2; Hepp, Andreas 2004b: S. 403.
- ² Appandurai, Arjun 1990; Shields, Rob 1997.
- ³ Featherstone, Mike 2001: p. 501.
- ⁴ Hepp, Andreas 2001: S. 258.
- ⁵ **Lielākā daļa stratēģisko ekonomisko darbību ir savitas sarežģītā, globālā elektroniski funkcionējošā kapitāla, proti, informācijas apmaiņas tīklā (sk. Castells, Manuel 2003: S. 365).**
- ⁶ Hall, Stuart 2002: S. 95–117.
- ⁷ Ibidem: S. 108.
- ⁸ Ar jēdzienu „artikulācija” Hepp apzīmē īslaicīgu dažādu diskursīvu elementu saplūšanu. Šie atsevišķie elementi saplūstot iegūst jaunu jēgu. Jēdziens „artikulācija” ietver gan šī vārda tiešajā nozīmē ietvertu izpaušmi kā diskursīvu izpaušmi, gan arī atsevišķo artikulēto elementu apvienošanu. Galvenās kultūras artikulācijas plaknes ir kultūras produktu radīšana, paaugstināšana, internalizācija, regulācija un identifikācija (Hepp, Andreas 2004: S. 429; 432.).
- ⁹ Hepp, Andreas 2004: S. 166.
- ¹⁰ Lull, James 1995; Garcia Canelini, Nestor 1995; Tomlinson, John 1999.
- ¹¹ Garcia Canelini, Nestor 1995: p. 229.
- ¹² Lull, James 1995: p. 151.
- ¹³ Ibidem: p. 153.
- ¹⁴ Tomlinson, John 1999: p. 53, 54.
- ¹⁵ Lull, James 1995: p. 159.
- ¹⁶ Ibidem: p. 159f.
- ¹⁷ Hall, Stuart 1995: S. 40.
- ¹⁸ Appandurai, Arjun 1998: S. 13.
- ¹⁹ Hall, Stuart 1994: S. 204; 219f.
- ²⁰ Hall, Stuart 1992: p. 303.
- ²¹ Hoerder, Dirk; Hebert, Yvonne; Schmitt, Irina 2005: p. 13.
- ²² Lull, James 1995: p. 153, 155.
- ²³ Faist, Thomas 2000: S. 10.
- ²⁴ Hepp, Andreas 2004: S. 115.
- ²⁵ Hepp, Andreas; Krotz, Friedrich; Winter, Carsten 2005: S. 313.
- ²⁶ Ibidem.
- ²⁷ Lull, James 2002: S. 251.
- ²⁸ Hitzler, Roland 1997: S. 307–315.
- ²⁹ Hall, Stuart 1994: S. 204; 219f.
- ³⁰ Sk. Hepp, Andreas 2004: S. 104f.
- ³¹ Giddens, Anthony 1996: S. 72; 176.
- ³² Ibidem: S. 137.
- ³³ Hepp, Andreas 2002: S. 39.
- ³⁴ Robertson, Roland 1995: p. 25–44.
- ³⁵ Ibidem: p. 26f.

³⁶ Hepp, Andreas; Krotz, Friedrich; Winter, Carsten 2005: S. 313.

³⁷ Hepp, Andreas 2003: S. 98.

³⁸ Hepp, Andreas 2004: S. 104f; 117f.

³⁹ Ibidem: S. 163.

⁴⁰ Sk. žurnālu "Medien Journal. Medien und Minderheiten. Themenheft 2 1999", īpaši "Brigitte Busch", S. 3–13.

⁴¹ Sk. Gillespie, Marie 2000: p. 164–178.

⁴² Līdzīgi nodala arī Jan Nederveen Pieterse (Nederveen Pieterse, Jan 1995).

⁴³ Beck, Ulrich 1997: S. 118.

⁴⁴ Hepp, Andreas 2004: S. 169f.

⁴⁵ Hepp, Andreas 2004b: S. 170.

⁴⁶ Nederveen Pieterse, Jan 1995: p. 61, sk. arī Beck, Ulrich 1997: 119.

⁴⁷ Marcus, George E. 1995; Hepp, Andreas 2005b: S. 76.

⁴⁸ Hepp, Andreas 2004: S. 171.

⁴⁹ Ibidem: S. 171f.

⁵⁰ Krotz, Friedrich 2003: S. 44.

"Savukārt Ceļu policijas biroja priekšnieks Edmunds Zivtīns žurnālistiem norādīja, ka ceļu satiksmes dalībnieki iedalās divās kategorijās – meitenēs un zēnos. Zēm pašlaik jau pēlūjūsi pērienu, savukārt meitenēm vajadzētu pakratīt pirkstu un izteikti aizrādījumu. Viņš savīja, ka sievietes autovadītājas izdara mazāk pārkāpumu, taču aisevišķos gadījumos viņas ir stūrgalvīgākas un izraisa citu autovadītāju nervozitāti." (LETA, 2005. gada 28. jūlijs)

Sociālais prestižs, dzimtes priekšstati un ceļu satiksmes noteikumi

Social Prestige, Gender and Road Safety

Aivita Putniņa, Dr. phil.
E-pasts: putnina@planet.lv

Atslēgvārdi: dzimte, vīrišķība, ceļu satiksme, sociālā noslāpošanās.

Key words: gender, masculinity, road traffic, social stratification.

Ceļu satiksmes negadījumi pēdējos gados ieņem nozīmīgu vietu gan ziņu slejās, gan statistikas tabulās, gan politiķu darba kārtībā. 2004. gadā uz Latvijas ceļiem katrās divās dienās gājuši bojā 3 cilvēki, bet ievainoti 35 cilvēki. Augsto satiksmes negadījumu skaitu skaidro gan ar automašīnu skaita un kustības intensitātes pieaugumu, gan ar autotransporta un ceļu sliktu kvalitāti (sk. tabulu). Taču, salīdzinot Latvijā reģistrēto automašīnu un iedzīvotāju skaitu ar līdzīgiem datiem citās Eiropas valstīs, Latvija atšķiras ar ievērojami augstāku negadījumu biežumu. Situāciju mēģina labot ar sociālās atbildības paaugstināšanu, izmantojot regulāras reklāmas kampaņas, un bargāku sodu ieviešanu. Abos mēģinājumos uzlabot situāciju uzmanība pievērsta vēlamajam uzvedības modelim uz ceļa. Tomēr ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu nevar uzskatīt par tādu novirzi no normas, ko var uzlabot tikai ar sodiem un pareizas uzvedības modeļa demonstrāciju. Noteikumu pārkāpšana saistīta arī ar cilvēka priekšstatiem par braukšanas noteikumiem un vēlamo uzvedību, braucot ar auto.

Raugoties uz satiksmes negadījumu cēloņu statistiku, nozīmi iegūst divi aspekti – tā saucamā pārejas laika sabiedrība, salīdzinot Eiropas Savienības vecās dalībvalstis un bijušās PSRS republikas, un negadījumu dzimtes raksturs, raugoties uz Latvijas statistiku. Pirmkārt, augstā mirstība ceļu satiksmes negadījumos ir raksturīga pēsosociālisma sabiedrībām. Autobraukšana ir arī liela nozīme svarīgu sabiedrības vērtību un kategoriju veidošanā un paušanā, un cilvēku uzvedība uz ceļa parāda būtisku laikmeta un cilvēcisko attiecību maiņu neatkarīgajā Latvijā. Otrkārt, braukšana ar automašīnu sabiedrībā ir definēta kā vīrišķa joma, kas izpaužas gan vadītāju dzimuma pārsvarā, gan braukšanas stila definēšanā. Tiesa, autovadīšana ir joma, kurā arvien vairāk ienāk sievietes. To parāda gan sieviešu augstais īpatsvars jauno braucēju vidū¹, gan skolēnu kolektīvā veiktā aptauja, kuras rezultāti liecina, ka skolēni autovadīšanu vairs nesaista ar dzimumu².

Tabula

Ceļu satiksmes negadījumu rādītāji

	2003	2004	Maksimālais skaits no 1985. līdz 2004. gadam	Minimālais skaits no 1985. līdz 2004. gadam
Ceļu satiksmes negadījumu skaits	45555	48912	45555 (2003)	25665 (1998)
Ceļu satiksmes negadījumu skaits ar cietušajiem	5379	5081	5379 (2003)	3389 (1993)
Ceļu satiksmes negadījumos bojā gājušo skaits	493	516	923 (1991)	471 (1986)
Ceļu satiksmes negadījumos ievainoto skaits	6639	6416	6639 (2003)	3721 (1993)

Avots: CSDD dati, <http://www.csdd.lv>

Datu ieguves metodes

Raksts balstīts uz Valsts prezidentes izveidotās Stratēģiskās analīzes komisijas finansētu pētījumu par vīrišķību. Pētījuma ietvaros tika veiktas 30 padziļinātās intervijas dažādās Latvijas vietās, aptaujājot dažāda vecuma 21 vīrieti un 9 sievietes. Intervijas ir anonimizētas, katram informantam piešķirts savs pseidonīms. Papildus analizēti komentāri divos interneta portālos – *Apollo.lv* un *Delfi.lv* (attiecīgi 56 un 146). Komentāri radušies pēc rakstiem, kas dažādās detalizācijas pakāpēs atspoguļo vienu un to pašu notikumu – ceļu satiksmes negadījumu statistikas prezentāciju dzimumu griezumā. *Delfi.lv* rakstā “CSDD: Sievietes brauc prātīgāk” atstāstīti datu prezentācijā iesaistīto personu viedokļi, bet *Apollo.lv* rakstā “Sievietes retāk pārkāpj ceļu satiksmes noteikumus” sniegta sīkāka statistiska informācija. Komentētāju aktivitāte abās diskusijās vērtējama kā vidēja – sie raksti piesaistījuši mazāk komentāru nekā ziņas par lieliem ceļu negadījumiem.

Komentāri interneta portālos neder klasiskai sociālai analīzei, jo tie pētniekam laupa izlases veidošanas iespējas un aptver salīdzinoši nelielu cilvēku grupu, kas piekļūst internetam un kam ir brīvs laiks viedokļa izteikšanai. Komentāri nepieļauj arī viedokļa virzīšanu pētniekam vēlamā virzienā un pārkāpj datu ieguves rituālu. Pētnieks parasti pieņem, ka informants atbild atklāti un godīgi un ka informanta sniegtā informācija viņam ļauj runāt par sociālo realitāti. Šajā gadījumā rituāls tiek pārkāpts, jo ir skaidrs, ka informanti var slēpt ne tikai savu identitāti, bet arī savus patiesos uzskatus.

Tomēr komentāru teksta analīze ļauj atklāt noteiktas argumentācijas shēmas, kuras lieto viedokļa paudēji. Līdzīgi tiek aplūkots interviju materiāls. Intervijas atšķiras, pirmkārt, ar argumentācijas kvalitāti, jo informantu viedoklis ir detalizētāks un ir dažāda pieredze vecuma, dzimuma, nodarbošanās un dzīvesvietas dēļ. Otrkārt, intervijas atšķiras ar publicitātes pakāpi – kaut arī intervijās solīta anonimitāte tiek saglabāta, tomēr to norisi ietekmē vispārējas pieklājības normas.

Komentāri interneta portālos un 30 intervijas nesniedz pilnīgu pārskatu par situāciju Latvijā. Datiem, kas iegūti ar kvantitatīvajām metodēm, trūkst detalizācijas pakāpes, kas ļautu skaidrot materiālu dziļāk. Savukārt kvalitatīvai metodei piemīt reprezentivitātes trūkums, kurš tiek kompensēts ar iedziļināšanos konkrētu cilvēku

dzīves pieredzē. Kvalitatīvajai analīzei robežas nosprauž informantu pieredze, un to nevar vispārināt kādu universālu kategoriju – sabiedrības, kultūras vai Latvijas iedzīvotāju ietvaros¹. Kvalitatīvajai metodei ir arī priekšrocības. Tā ļauj fiksēt veidu, kādā cilvēki definē, izrunā un nokļūst problēmas, ļauj saprast sociālu problēmu cēloņus un meklēt tām jaunus risinājumus.

Satiksmes noteikumi “tautas” interpretācijā

Viens no ceļu satiksmes noteikumu neievērošanas iemesliem ir noteikumu neatbilstība sabiedrībā atzītam braukšanas stilam. Analizējot argumentāciju interneta portālu komentāros, var izdalīt divus braukšanas tipus jeb stilus. Pirmais, kas vairumā gadījumu tiek uzskatīts par dominējošo ideāltipu, ir ātra braukšana, pārsniedzot atļauto ātrumu. Šo tipu par valdošo uzrāda, gan tie, kas to atbalsta, gan arī tie, kas to nosoda.

.. vīriēši ir agresīvi, neuzmanīgi un bieži vien nepārliccinās par satiksmes drošību. Mans vīrs kuram ir braukšanas stāžs vismaz jau 16 gadi, arī diemžēl pieder pie šo agresīvo braucēju kategorijas, un ar katru gadu nevis samazinās šī agresivitāte, bet palielinās. ((((...)) izbraucot ar vīru cauri pilsētai, esi priecīgs, ka līdz galam esi ticis sveiks un vesels. Un arī tikko tet runa par sievietēm pie stūres tā ucīz – ko tad šīs jēdz zosis, gluņķes, “blondīnes” utt. (Welta 16:24 28. Jul., Apollo.lv) Agresīvs braukšanas stils komentāros tiek asociēts ar vīrišķību un augstāku sociālo statusu, tomēr vairākas komentētājas sievietes, kas izmanto tieši šādu braukšanu un uzskata to par sociāli prestižu, uzsvēra savu braukšanas prasmi un kompetenci.

Ātrs braukšanas stils tiek pretstatīts “lēnajam” stilam, kam veļūta lielākā daļa komentāru un ko uzskata par avārijas provocējošu braukšanas manieri. Komentāros šis braukšanas stils lielākoties tiek saistīts ar “sieviešu autovadīšanu”, taču šī saikne nav tieša un nenozīmē reālas dzimumu atšķirības braukšanas stilā, bet dažādu braukšanas stilu pretstatu, kura pamatā ir priekšstats par dzimtes atšķirībām². Šim pretstatam ir šķiriskas iezīmes, prestižu agresīvu braukšanas stilu pretstatot lēnai un neelastīgai braukšanai. Braukšanas stilu klasifikāciju, lietojot dzimtes īpašības, izmanto abu dzimumu pārstāvji, taču atšķiras katram braukšanas stilam piedēvētais prestižs. Lielākā daļa sieviešu komentāru nosoda agresīvu autovadīšanu.

Diskusijā netiek izmantota atsauce uz reālajiem noteikumiem. Tā, piemēram, abos portālos izraisījās diskusija par ielas šķērsošanu pie dzeltenās gaismas. Diskutētāju domas dalījās. Pārsvārā komentāros priekšroka tiek dota agresīvam braukšanas stilam. Par pārkāpumu tiek uzskatīta apstāšanās pie zaļi mirgojoša luksofora signāla. Dzeltenais signāls tiek definēts kā signāls, kas atļauj braukt. Savukārt viedokļa pretinieki norādīja, ka policija soda arī par krustojuma šķērsošanu pie dzeltenās gaismas³.

Braukšana reibumā tiek normalizēta līdzīgi kā agresīva braukšana. Nosodīta tiek citu cilvēka nepareiza rīcība, ja tā izraisa negadījumu. Interviju materiāls liecina, ka noteikumu pārkāpumu cilvēki attaisno ar spēju kontrolēt savu rīcību, reibumā braucot īpaši uzmanīgi vai uzskatot, ka reibums braukšanas prasmi viņu gadījumā nepasliktina. Individīda perspektīvā šāda braukšana kļūst problemātiska, ja gaidāma kontrole.

Eš zinu, ka varu, teiksim, saņemties, nokoncentrēties. Ja apstādīnās policija, tu viņiem neko nepierādīsi. Un tas automātiski nozīmē problēmas. (Uģis, jauns rīdzimēks)

“Tautas” satiksmes noteikumu pamats ir uzskats par braukšanas prasmi kā talantu. Just automašīnu uz ceļa un “ierakstīties” kopējā plūsmā ir daudz būtiskāk nekā izpildīt formālus noteikumus. Šāda noteikumu interpretācija pamatojas uz indivīda spēju kontrolēt situāciju. Lūkojoties uz šo vērtību citu sabiedrībā svarīgu vērtību kontekstā, spēja kontrolēt ir cieši saistīta ar vīrišķības izpratni. Pētījums par vīrišķību (Putniņa, 2005) rāda, ka tās formuīešanā lieļa nozīme ir varai un spējai kontrolēt apstākļus. Sievišķība tiek definēta caur sociālās kompetences un atbildības prizmu.

Diskusiju par braukšanas prasmes atkarību no dzimuma izraisīja teksti, kuros paustie statistikas dati liecināja, ka labāk brauc sievietes. Ceļu satiksmes negadījumu statistika liecina par vīriešu atšķirīgu uzvedību ceļu satiksmē. Vīrieši kopumā ieguvuši soda punktus 4 reizes biežāk, kā arī saktājuši skaitliski lielāku punktu summu nekā sievietes.

Tomēr raudzīties uz šo parādību dzimuma griezumā būtu vienkāršoti. Interneta diskusiju dalībnieki viennozīmīgi nesauista vīrišķu braukšanas stīlu ar vīriešiem un bieži atzīst, ka braukšanas stīls ir atkarīgs no cilvēka. Taču dzimtes kategorijas un hierarhijas parādās gan piemēru atlasē, gan tieši izteiktos stereotipos, liecinot, ka dzimtes priekšstati ir noturīgi un cilvēkos mājō dziļi. Dzimtes stereotipi tiek izmantoti kā izteiksmes līdzekļi. Iai klasificētu uzvedību un saistītu to ar sociālo prestižu sabiedrībā.

Priekšstati par “sievišķu” braukšanu

Analizējot komentārus, “sievišķā” braukšana nozīmē braukt slikti un lēnām, iekrampējoties stūrē, neredzot ceļu ne pa labi, ne pa kreisi. Arī vecie cilvēki, tai skaitā vīrieši, pēc braukšanas stīla tiek iedalīti “sievišķības” kategorijā, lai norādītu uz viņu simboliski zemo vietu sabiedrības hierarhijā. Katrā portālā divi komentāri tika velīti vecu vīriešu braukšanas prasmes apšaubīšanai, uzskatot, ka veci cilvēki brauc nepārliecinōši, lēni un traucē pārējiem satiksmes dalībniekiem. Viena diskusijas dalībniece ierosina veikt biežāku braukšanas iemaņu pārbaudi pensionāriem.

Interesanti, ka “pensionāru” stereotipizētais braukšanas stīls sakrīt ar “sievišķo” braukšanas stīlu, kurš tiek raksturots kā taisnvirziena braukšana bez manevrēšanas spējām. Šī klasifikācijas sistēma par pamatu izmanto sociāli zemāk pozicionētas grupas pazīmes, veidojot spriedumus un definējot “tautas satiksmes noteikumus”.

Priekšstatiem nav tiešas saiknes ar reālu sieviešu vai pensionāru uzvedību uz ceļa. Piemēram, CSDD statistika par dzimtes faktoru satiksmes noteikumu pārkāpšanā tiek apšaubīta 9 komentāros, uzskatot, ka policija sievietes retāk kontrolē un viņas veismīgāk prot vienoties ar policistiem par pārkāpuma nekonstatēšanu, jo izmanto ārējo izskatu vai izliekas par dumjām. Līdz ar to vainīgs vienmēr esot vīrietis, kurš neizmanto sievišķās priekšrocības. Visbiežāk minētais “sievišķais” pārkāpums ir pārkāpēšana un stīva braukšana vai pārkāpēšana strikta satiksmes noteikumu ievērošana, neņemot vērā reālo transporta plūsmu. Šim raksturojumam kopumā velītis 21 komentārs.

Viennozīmīgi varu pateikt, ka sievietes brauc pilnīgi savādāk nekā vīrieši. Vīrieši savukārt iekļūst satiksmes negadījumos, izvairoties no prātīgajām sievietēm vai gluži pretēji. Vakar pretī vecajai domei uz Valdemāra ielas viena kundzīte bija ļoti prātīga, kā iedegās aizliedošā gaisma, tā nolika pa bremzēm un paliku krustojuma vidū līdz zaļajai gaismai un šādu manevru atkārtēja vēl divos nākošajos krustojumos. Apskatītu

kundzītes nervu sistēmu pēc visiem skaņas signāliem un nepieklājīgajiem žēstiem. Galvenais lēnām pa savu iedomāto trajektoriju. tedgars 28.07.2005 15:48; delfi.lv

Bieži tiek pausts arī viedoklis, ka sievietes nespēj novietot mašīnu stāvvietā vai, noliekot savu mašīnu, sabojā blakus stāvošās automašīnas. 8 komentāri vēltūti "personiskās pieredzes" piemēriem, kuri liecina, ka sievietes pie stūres ir nepieklājīgākas par vīriešiem un nepalaiž garām ne gājējus, ne citus vadītājus. Daļēji šāda rīcība tiek pamatota, pirmkārt, ar to, ka tiek izmantots sievietes priekšrokas princips, ko diktē pieklājības normas, un, otrkārt, ar jau pieminēto sieviešu nespēju "redzēt pāri stūres malai". Interesanti, ka pieklājības princips, kas liek sievietes palaist pa priekšu sadzīves situācijās, ceļu satiksmē interneta komentāros netiek atzīts.

Priekšstati par "vīrišķu" autovadīšanu

Kopumā "vīrišķajai" braukšanai velūts mazāk komentāru, izceļot šo braukšanas stilu nosodījuma formā vai salīdzinot to ar sieviešu braukšanu. Visbiežāk (13 komentāros) tā tiek raksturota kā agresīva un ātra braukšana. Lielākajā daļā – 30 komentāros – to atzīst par normu, vērsoties pret lēnu braukšanas stilu un neraksturojot "pareizo" braukšanas modeli sīkāk. "Vīrišķs" braukšanas stils tiek vērtēts augstāk par "sievīšķo", un, neskatoties uz formālo noteikumu pārkāpumu, tomēr, pēc komentētāju domām, tas veido labu un elastīgu satiksmi. Tā, piemēram, kāda komentētāja savu individuālo labo braukšanu prasmi saista ar "vīrišķa" braukšanas stila izmantošanu:

Vīsi saka, ka es braucu forši, jo nevelkos, braucu bišku ātrāk par atļauto un viss štokos. Uz lielajiem ceļiem arī vīriešus apdzenu: un mācos no džekiem trikus braukšanā!) Tā kā viss štokos, galvenais ir braucējs, viņa raksturs, pacietības līmenis, temperaments utt., nevis dzimums... (maybe)

Braukšanas stils un tā vērtējums nav saistīts ar braucēja dzimumu. Vairāki komentētāji apgāž šo pieņēmumu, uzskatot, ka braukšanas stila izvēle ir atkarīga no cilvēka rakstura. Tomēr, ja individuālā līmenī tiek noliegta dzimtes ietekme uz braukšanas stilu, tad dzimte ir svarīga, sociāli pozicionējot braucēju uz ceļa. Dzimtes konstrukciju, veidojot savu braukšanas stilu, autovadītāji izmanto kā sociālu resursu.

Negatīvā izpausmē "vīrišķs" braukšanas stils raksturots ar nedomāšanu, steigu un atbildības trūkumu. "Vīrišķais" braukšanas stils parādās kritiskā gaismā, komentējot no "sievietes" pozīcijām un uzsverot vadītāju atbildību par drošību.

Kā man riebjas katru dienu skatīties uz tiem pašapmierinātajiem veču purniem sagrabējušos hembikos, golfos uc. mīskastēs, kas, ieraugot sievieti pie stūres, zaudē pēdējās saprāta paliekas un par katru cenu mēģina apdzīt vai savādāk demonstrēt savu „pārākumu”. Tieši tāpat neciešu tos kretīnus, kas sasēdina mašīnā bērņus, nelieto paši drošības jostas un, protams, bērņus nepiesprādzē. Iesprauž savā visgudrajā ģimī cigareti un, neievērojot nekādus ČSN [ceļu satiksmes noteikumus], pārvietojas pa Rīgu. (sieviete, 17:14 28. Jul., Apollo.lv)

Agresīvs braukšanas stils ir tradicionāla dzimtes dalījuma turpinājums. Šajā nozīmē braukšana nav tikai pārvietošanās, bet noteiktu simbolu publiska demonstrācija. Auditorijas klātbūtnes svarīgumu uzsver viens no *Delfi.lv* komentētājiem:

Piekrītu (bet neathalstu) tam absurdam, ka vīrieši lepojas ar agresīvu braukšanu, bet diemžēl, blakussēdētājus sievietes bieži vien to sagaida no saviem vīriešiem, ka tie

nu parādīs, ka ir īstie braucēji – tā ka satiksmes drošības problēmas ir abu dzimumu kopeja problēma, grozies kā gribi. (ahhh, 28.07.2005, 23:29, Delfi.lv)

Demonstrēšanas aspektu uzsvēra arī informanti intervijās. Autovadīšana ļauj publiski demonstrēt sabiedrībā akceptēto "vīrišķību" vai pārākumu. Saskaņā ar to abu dzimumu braucējam uz ceļa ir jādominē. Vienlaikus komentāri iezīmē tradicionālo dzimtes priekšstatu neatbilstību pašreizējām dzimtes attiecībām. Komentāros tiek stereotipizēta un nosodīta katrai dzimtei raksturīgā rīcība, taču paši komentētāji nerīkojas atbilstoši nospraustajiem stereotipiem.

No kritiska skatpunkta vērtēta "vīrišķajam" braukšanas stilam piemītošā sacensība, kura liek komentētājiem vilkt paralēles ar citām vīriešu dzīves jomām. *Delfi.lv* izraisās komentētāju diskusija par autovadīšanas agresivitātes saikni ar vīrieša seksualitāti, skatot agresīvu braukšanu kā seksualitātes kompensāciju. Raugoties sacensības perspektīvā, arī sievietēm autovadītājām veltītie naidīgie komentāri tiek skatīti kā šīs sacensības turpinājums.

Par braukšanas saikni ar vīrišķību intervijās runā arī divi informanti. Viņu pieredze liecina, ka neieinteresētība automašīnās un braukšanā no sieviešu puses tiek vērtēta kā vīrišķības trūkums:

Viena mūsu ar sievu kopējā paziņa no X (viņa arī X strādā, kādreiz aizvedu ar mašīnu arī viņu) teica tā: „Vika, kā es gribētu veci ar mašīnu!!!” Vika uzreiz iekļiedzās: „Manējais ir aizņemts!” Redz, viņai vīrietis ir vīrietis, ja viņam ir mašīna. Vārbūt kādam nav svarīga mašīna. Toties viņai vīrietis var būt tikai ar mašīnu. Es uzskatu, ka tas nav pareizi. Ja man, piemēram, tā mašīna nebūtu vajadzīga, es to nemaz nepirktu. Priekš kam tērēt naudu apdrošināšanai, benzīnam... (Vītālijs)

Abi divi vīrieši bija jutusi spiedienu apgūt autovadīšanas iemaņas nevis tādēļ, lai pārvietotos, bet lai apliecinātu savu statusu.

Man uzmanības nav, nevar koncentrēties, nevaru. Visādi faktori, kur man jāuzmanās. Es viņus nevaru vienlaicīgi uzmanīt. Jābrauc lēnām, lai varētu uzskatīt. Ir cilvēki, kam dikti patīk braukt. Man ne tas, ka nepatīk. Kad braucu, kā darbs. Es to braukšanu daru kā darbu. Un darbs ir jāpaveic. Man tas neizraisa nekādus adrenalīmus, vēlmes pēc kaut kādām sajūtām. Es labāk aizēju uz koncertu vai filmu, lasu grāmatu. Tur es dabūnu to, ko gribu. (Viesturs)

Komentāros pavīd doma, ka sievietes brauc tikai izņēmuma gadījumos, kad vīrs to nespēj pēc viesībām darīt. Šādi tiek skaidrota satiksmes negadījumu statistika. Vēl divas komentētājas apliecina, ka vīri ir iemācījuši viņām braukt un iegādājušies automašīnas. Viestura stāstītais liecina, ka sievietes pārņem jomas, kas saistītas ar automašīnu, un vienlaikus apliecina savu varēšanu un pozicionē sevi augstāk sociālajā hierarhijā:

Kad izrunāju, ka man tas [automašīna] nav interesējies, tiešām ir izbrīns. Viņas sevi pozicionē: “Kā, es taču mašīnu labāk kā vecis zinu. Tur viens mans draugs nezina, bet es varēju [saremontēt mašīnu] pati. Vai es biju ārzemēs ar mašīnu, kā es tur mašīnu salaboju, kur vīrietis nav ko varējis. Es visu tur izkārtoju, sataisīju, pielēju.”

Dzimtes stereotipus autobraukšanas jomā var mainīt divi faktori. Pirmkārt, intervijās un komentāros parādās alternatīvas vīrišķības definīcijas. Viesturs savu sociālo pozīciju pamato ar labu darbu augstākā menedžmenta līmenī un tam atbilstošu

algu un spēju nodrošināt sevi un ģimeni. Nedrosība, ko viņš izjūt pret braukšanu ar automašīnu, apliecina viņa izņēmuma statusu un spēju lemt par personīgajā dzīvē svarīgām lietām pašam. Otrkārt, automašīnām kļūstot par ikdienas dzīves daļu arī priekšstatu līmeni, mainīsies stereotipu lietojuma konteksts, mainot sieviešu un vīriešu lomu klasifikāciju šajā sfērā. Intervijas un komentāri liecina, ka iedomātās dzimtes atšķirības braukšanā bieži iegūst šķirisku lietojuma kontekstu.

Pirmaiņu periods ir nojaucis padomju gados izveidojušās sociālās hierarhijas un, padarot pieejamus agrāk trūkstošus resursus, pavēris cilvēkiem izvēles iespējas. Ja agrāk automašīnas iegūšana bija saistīta ar zināma sociāla stāvokļa sasniegšanu sabiedrībā, tad jaunajos apstākļos automašīna ļauj pašam cilvēkam raksturot savu sociālo piederību.

Redzat, kas ir par lietu. Agrāk bija šitajā pagastā divas mašīnas privātās. Un viss tika izdarīts. Vīši izbrauca un pamāca savu. A tagad katrā mājā ir trīs mašīnas. Nu un visiem šitiem spingaļetiem tagad ir un viņi brauc. Un viņi brauc un nav skaidras smadzenes. Un tāpēc jau šitās tik daudz. (Haralds)

Tomēr autovadīšanas stila šķiriskais aspekts tiek skaidri pausts tikai vienā intervijā, norādot uz autobraucēja pārākumu pār kājāmģājēju. Citviet sociālais statuss tiek pausts caur dzimtes stereotipisku skatījumu.

Braukšanas normalizēšana: dabiskums un cilvēka fizioloģija

Autovadīšana gan intervijās, gan diskusijās tiek uztverta kā dabiska cilvēka spēja vai talants. Šādi to formulējot, braukšanas stils kļūst atkarīgs no katra cilvēka bioloģiskiem faktoriem. Vienlaikus šī perspektīva ļauj bīstamu braukšanu klasificēt fizioloģiskās vai psiholoģiskās kategorijās, padarot parādības sociālos cēloņus neredzamus. Par problēmu kļūst nevis, piemēram, braukšana reibumā, bet konkrētā indivīda nespēja kontrolēt savu rīcību.

Šādi intervijās un komentāros tiek stereotipizēti un normalizēti atšķirīgie braukšanas stili. Galvenās dzimtes atšķirības braukšanas stilos meklētas cilvēka fizioloģijā, gēnos vai zemapziņā. Sievietes tiek raksturotas kā personas, kas bioloģiski orientējas uz izdzīvošanu un atbild par bērniem. Šīs īpašības ļauj vispārināt un nodalīt veselu braucēju kategoriju, pamatojot visas šīs analītiskās vienības braukšanas stilu. Sievietes brauc lēnām, apdomīgi, biežāk bremzē, jo ir tā „uzbūvētas”:

Un vienai sievietes būs mazāk [pārkāpušas]. Tāpēc, ka sievietēm laikam vairāk ir attīstītas bailes un viņas ātrāk spiedīs uz bremzēm, nekā vīrietis. Es domāju, ka šeit ir svarīga baiļu sajūta. (Vītālijs)

Vīrieši ar savu “bioloģisko” dziņu tiek raksturoti kā agresīvi, ātri braucēji, kas grib sacensties:

Vīrieši agresīvāki ir. Vīriešiem iekšā ir šis niknums, šī... dusmas, agresija, liekas varenāks... vieglāk var palaist to visu pāri. Un daudz kas dzērumā tiek izdarīts, tur vispār nav nekādu robežu. (Harijs)

Viens no biežāk minētajiem braukšanas stila normalizēšanas paņēmieniem ir tā pamatošana ar dabiskumu. Agresija un ātrums tiek uztverta kā neizbēgama vīrišķības izpausme. Autovadīšana ir cieši saistīta ar cilvēka individuālo kontroli pār savu dzīvi, kas ir otra svarīga vīrišķības dimensija. Artūrs, skolas direktors, ceļu negadījumu

problēmu tieši saista ar vīrišķību. Viņaprāt, problēma rodas, ja cilvēks nav gatavs šīs vīrišķības iemiesošanai:

Vīrietis zināmā mērā ir iekarotājs, cilvēks, kuram vajag vairāk pašapliecināties, izpausties. Vairbūt tāpēc tas tā notiek, es domāju. Bet es neizprotu tos, kuri mašīnu uzskata par rotaļlietu. Nu kā mūsu skolnieki saka par 'zīmēšanās' variantu – es tagad nodemonstrēšu, cik ātri var pabraukt, cik riskanti varu. Es uzskatu, ka tā ir prāta ierobežotība. Ja cilvēks sēžas pie mašīnas stūres, viņam ir jāuzņemas pilnīga atbildība. Pirmkārt jau par tiem, ko viņš ved, bet tikpat lielā mērā par visiem tiem, kuri ir tā brīža satiksmes dalībnieki uz ceļa, pa kuru viņš brauc. Teiksim, es vairāk vai mazāk varu būt garantēts par sevi.

Artūra teiktajā vienlaikus iezīmējas pretruna. Lai arī atbildība tiek uzsvērta kā pamatvērtība uz ceļa, tā galarezultātā materializējas pašā stāstītājā, kurš redz sevi kā pietiekami kvalificētu braucēju, lai radītu drošību uz ceļa. Uzvedība abos gadījumos gan "zīmēšanās", gan "garantijas" ir vīrietības demonstrācija, kuras pamatā ir varēšana un paškontrolē, taču atšķirīgs ir pats vīrietības saturs. Nosodījums vērsas nevis pret kādu noteikumu pārkāpumu, bet pret indivīda nespēju situāciju "garantēt".

Automašīnas vadīšanas stils un noteikumu pārkāpšana šī iemesla dēļ nav kļuvusi par risināmu problēmu. Ivars sava tēva paradumu braukt dzērumā normalizē kā dabisku sava tēva personības izpausmi:

Nav nekāds tabu. Normāla tēma, viņš [Ivara tēvs] pats ir braucis dzērumā, šis mašīnas un to visi zina. Viņš to atzīst un zina, ka mēs to zinām. Tas ir tā, ka viņam ir tāda pati nostāja kā mums, bet atšķirībā no mums, viņš to dara. Es neesmu pārmetis. Grūti ko pārmetēt, cilvēks pats apzinās savu kļūdu. Visi to zina, bet ar zināšanu laikum nepietiek.

Problēma tiek lokalizēta, atsaucoties uz indivīda paša rīcībbspēju. Problēmas definējums padara neredzamu tās sociālo kontekstu. Ivara stāstītais liecina, ka viņa paša pieredze ir veidojusies no tēva rīcības. Ivara motivācijā braukt skaidrā dominē tēva vairākkārtēja izdzīvošana paša izraisītos smagos ceļu negadījumos, liekot dēlam saprast tuva cilvēka dzīves vērtību. Tēva skaidrojums ir vērsis uz viņa paša personību, uzskatot, ka nākamo reizi brīnumaina izglābšanās no negadījuma var nenotikt.

Līdzīgi tiek dabiskota sievietes uzvedība uz ceļa. Saskaņā ar dzimtes stereotipiem sievietes māk braukt tikai taisni un nespēj pievērst uzmanību situācijai uz ceļa. Sievietes ir izklaidīgas un domā par savu ārieni arī tad, kad atrodas pie stūres. Jau iepriekš minēts, ka, saskaņā ar tradicionāliem stereotipiem komentāros, sievietes parasti pie stūres nesēž, bet ļauj ikdienā ar automašīnu braukt vīram un līdz ar to gadījumos, kad vīrs jāved mājās no viesībām.

Komentāros valdošie dzimtes stereotipi cēlušies 19. gadsimta Rietumu sabiedrībā, kad industrializācijas dēļ veidojās tagadējais dzimtes attiecību modelis. Industrializācija izjauc modelī, kur mājsaimniecība vienlaikus bija ražošanas un atražošanas vieta. Darbavietai atdaloties no dzīvesvietas, tika atšķirtas ražošanas un atražošanas funkcijas. Atražošana notika mājas sfērā, un to uzturēja ar algu ražošanā. Vīrieši kļuva par "dabiskiem" apgādniekiem, bet sievietes – par atražošanas funkcijas pildītājām, apgādājot māju, nodrošinot apstākļus strādniekiem, dzemdējot un audzinot bērnus. Dzimtes stereotipi tiek attiecināti arī uz pagātni, vispārinot vīriešus kā vēsturiskus medniekus un apgādniekus, bet sievietes kā pavarda uzturētājas. Līdzīgi

dzimtes stereotipos ienāk citas 19. gadsimta idejas par evolūciju. Vīriešu "dabiskā" sacensības tieksme sasauucas ar Darvina teoriju par sugu izceļšanos dabiskās izlases ceļā un Marksa teoriju par kapitālismu un šķiru cīņu. Darvina teorija padara sacensību par bioloģisku nepieciešamību un rada tai savu "vēsturi".

Argumentācija, pamatojot dzimtes stereotipus ar dabiskumu, Latvijā vēl nav mainījusies, lai arī ekonomiskā situācija pieprasa citus dzimtes lomu modeļus. Pēdējās tendences autovadīšanā rāda, ka sieviešu autovadītāju proporcija strauji aug, mobilitāte ārpus mājas ir svarīga abiem dzimumiem un ģimenes var atļauties iegādāties vairākas automašīnas, graujot tradicionālo sfēru dalījumu pēc dzimuma. Abos materiālu avotos stereotipi tiek apšaubīti, minot personisko pieredzi. Tiklīdz tiek runāts par konkrētiem cilvēkiem, perspektīva mainās, tradicionālie stereotipi pazūd un tiek pieļauti izņēmumi:

Vīrieši jau, protams, vairāk ir pie stūres. To sieviešu, kas brauc, ir mazāk. Es nemāku braukt ar mašīnu. Bet, kad es braucu ar velosipēdu, es biju diezgan pārgalvīga [smejas]. Tā kā es nezinu, vai tas tikai vīriešiem ir raksturīgi. (Valda)

Izņēmumi ļauj ignorēt stereotipu neatbilstību ikdienas dzīves pieredzei un vienlaikus apstiprina, cik noturīgas ir kategorijas, kas izveidotas ar stereotipu palīdzību.

Vecuma hierarhijas kategorijas

Analizējot interviju un interneta diskusiju materiālu, atrodama ne tikai dzimtes, bet arī vecuma hierarhija. Līdzīgi kā sievietes pret vīriešiem, citā kontekstā tiek pretstatīti jauni vīrieši pret nobriedušiem vīriešiem vai pensionāri pret gados jauniem braucējiem. Jauni vīrieši kā kategorija tai piedēvētā autovadīšanas prasmē atpaliek no gados vecākiem sava dzimuma pārstāvjiem. Vīrišķības kategorija iekšienē ir daudzslāņaina, ar savu prestiža gradāciju.

Interviju materiāls liecina, ka vīrietim kā sociālas kategorijas pārstāvim ir dabiska spēja būt labākam autovadītājam nekā sievietei. Jaunajiem vīriešiem šī vīrišķā spēja izpaužas mazākā vai situācijai neatbilstošā mērā.

Ja nav liela pieredze, nu nevar viņu [auto] novaldīt. Un, ja ātrums ir tik liels, tad arī ar pieredzi nenovaldīs. Tur jāizvēlas ātrums. Un ja brauc, tad bez alkohola, bez kaut kā. Tur jau sākas: iedzer, tad sākas tā lielība, izrādīties gribas. (Jēkabs)

Pirmkārt, jaunu vīriešu rīcībā izpaužas neatbilstība vīrišķajam standartam. Jaunieši izspēlē vīrišķību bez tās "īstiem atribūtiem":

Es domāju tas, kad gribās... ir tik daudz to vilinājumu, tik daudz visādu pasākumu, ka tiem jaunajiem, man liekas, gribas apskriet pus pasauli, ka liekas, ka tu, kur manis nav, ir labāk. Viņiem gribas visur aizskriet un pabūt. Tomēr neapzinās tās sekas, kas notiek, ja iedzer un brauc. Es nezinu. Un šeit daudz kam ir mašīnas jau padzīst gados. Kad viņš to mašīnu nav ne nopelnījis, ne pats benzīnu pērķ. Kad tas viss tiek iedots, viņš absolūti neapjēdz tā vērtību. Ja tu pats esi to mašīnu nopelnījis, tad tu uz to visu braukšanu, ātrumu skaties savādāk. Lielākoties jaunieši brauc neprātīgi. (Inta)

Otrkārt, jaunieši nav īsti vīrieši, jo atbildība par viņiem vēl gulstas uz vecāku pleciem. Brieduma pakāpi raksturo personas autonomija un spēja savu rīcību kontrolēt.

Vīrišķība jauniešu kontekstā parādās kā potenciāli bīstama, jo saistās ar ātrumu, agresiju, bet vienlaikus arī ar pārvaldīšanas un kontroles spēju.

Tādējādi viņi nepareizi ir izpratuši savu pašapliecināšanos. Patreiz ir tā, te ir iekšā bravūra. Pa diviem izdzērām šaubju pudeli un aizbraucām. Varoņi. Nosodījumu nav neviens izteicis. Ja arvien vairāk šis nosodījums tiktu pausts masu informācijas līdzekļos, ģimenē, varbūt kaut kas mainītos. (Alfrēds)

Alfrēda teiktais apliecina pretrunu vīrišķības izpratnē. No vienas puses, vīrišķību augstu vērtē sabiedrībā un tā ir ideāls mērķis, uz kuru tiekties ir dabiski. No otras puses, vīrišķības izpausme var būt sabiedrībai bīstama, taču augstā prestiža dēļ ikdienas dzīvē to sabiedrībā nenosoda. Jauno vīriešu bravūra ir mazāk prestiža pieaugušo acīs, taču vienaudžu lokā šī uzvedība ļauj izcelties.

Protesta vīrišķība

Definējot protesta vīrišķības terminu, Konels (Connell, 1995 un 2000) apgalvo, ka vīrieši, kuriem nav pieejami sabiedrībā pastāvošie kultūras resursi, izmanto citus līdzekļus, lai apliecinātu savu vīrišķību. Es protesta vīrišķību Latvijā aplūkoju plašāk (Putniņa, 2005) un raugos uz to gan kā uz resursu pieejamības trūkumu, gan kā uz cilvēka norobežošanas no valsts – tādā veidā viņš pauž attieksmi pret valstī legītmajiem prestiža līdzekļiem.

Intervijās uzsvērto jauniešu bravūrīgo braukšanu var interpretēt arī kā protesta vīrišķību. Automašīnas ir kļuvušas par lētu resursu, kas ļauj radīt zināmas respektabilitātes iespaidu un vienlaikus īstenot savu vīrišķību. Šādā situācijā automašīnas vadīšana kļūst par svarīgu sociālās apiecināšanās faktoru. Divi lauku informanti Ivars un Modris savas jauniešu kompānijas apraksta kā mobilas grupas. Mašīna kļūst par neatņemamu jauniešu dzīves sastāvdaļu, lai nokļūtu izklaides pasākumos. Attālumu pārvarēšana pati ir kļuvusi par izklaidi.

Latvijas situācijā autovadīšana ir arī savas nostājas demonstrācija pret valsts varu. Klasisks piemērs protesta vīrišķībai ir Riharda stāsts par ātruma pārsniegšanu padomju laikā. Savu un līgavas braucieni uz laulību ceremoniju pa maršrutu, ko, ievērojot satiksmes noteikumus, varēja veikt pusotrā stundā, Rihards apraksta šādi:

Lielākais piedzīvojums bija no C līdz V aizbraukt pusstundas laikā. Drāzāmieš ar ātrumu 140 km stundā. Mums nebija iespējas, bija vienaldzīga tā ceremonija. Pusvienos tikai no C izbraucām. Pusstundu pirms izbraucām, nokavējam kādas 7 minūtes, dzelzceļa pārbrauktuve bija ciet. Milčis mūs izskrēja apturēt, bet palika bezpalīdzīgs, kad mēs kā melna stripa bijām garām.

Rihards arī vēlāk turpinājis pārsniegt ātrumu un braukt reibumā, izraisot divas smagas avārijas:

Neteiksim dzērumā [braucis]. Vienu reizi iereibis, otrreiz arī, jā. Vienreiz policija nokonstatēja promiles, 1,5 promiles. Vairs ne[braucu reibumā]. Saprotu, ka tas vecītis augšā trešo reizi vairs nepalīdzēs. Es neesmu ticīgs cilvēks, bet ticu, ka man augšā tur skatās un palīdz.

Riharda stāsts liecina, ka ātra braukšana un braukšana reibumā pieder pie viņa dzīves stila. Rihards sevi pozicionē kā veiksmīgu uzņēmēju, kurš vairākkārt riskējis un spējis virzīt savu dzīvi. Automašīnas un motocikla vadīšana ir viens no līdzekļiem

sevis aphecināšanai augsta riska apstākļos. Viņš paīs braukšanu racionalizē, uzskatot, ka braukšana reibumā ir tikai pārvietošanās. Ja rodas problēmas un ir jāēdzer, tad jātiek arī mājās. Braukt reibumā ir vieglāk nekā atstāt automašīnu un meklēt citu transportu, lai pēē tam atgrieztos un mašīnu paņemtu. Tomēr arī citu protesta formu izklāsts Riharda dzīvesstāstā liecina, ka paša uzsvertā riskantā uzvedība ļauj vienmēr nostāties pret sabiedrības diktētiem noteikumiem un apstiprina viņa paša rīcēbspēju. Līdz ar to šai neparastai uzvedībai ir svarīga nozīme viņa sociālajā pozīcijā.

Alkohols un braukšana

Ņemot vērā to, ka autovadītāja paša kontrolei pār savu rīcību ir vislielākā nozīme drošas braukšanas nodrošināšanā, arī šķēršļi drošai braukšanai tiek meklēti pašos cilvēkos. Attieksme pret alkohola lietošanu pie stūres ir divdomīga. Neiecietība pret alkohola lietošanu pie stūres parādījās tikai divos interneta diskusiju komentāros. Biežāk braukšana reibumā tiek skatīta kā daļēji attaisnojama parādība. To pamato gan ar vēsturi, gan sadzīves tradīcijām.

Daudz atkarīgs no cilvēka. Bet ir kopējā sabiedrības attieksme. Esam lielā mērā bijuši Krievijas impērijas iespaidā. Un krieviem, pat klasīkos, viņiem pret šo piedzērušos cilvēku nosodījums neizskan. Šīs ir pat zināmā mērā varonis, ka spējis tik daudz iedzert un nenokrist. Bet laukos praktiski nu visi pasākumi notiek ar alkohola lietošanu. Smejamies, tās somu pirtis, kas bija katrā saimniecībā. Mums bija tāda skaista. Praktiski šajās somu pirtīs varēja daudz ko dabūt gatavu. Nodot kādu objektu, atbrauc visa rajona vadība. Protams, pacienā tā, ka pēc tam jāpalīdz iekāpt mašīnā. Paši līdzī. Protams, kad nāk kāda fondu sadale, ir cerība, ka kaut ko dabūs vairāk. (Alfrēds)

Braukšana reibumā ir attaisnojama, ja tā notiek piesardzīgi un braucējs ir prasmīgs, brauc lēni, piesardzīgi un spēj sevi kontrolēt.

Brauca dzērumā. Smugā dzērumā brauca. Jūs domājat, ka tad mazāk brauca? Torej bija mazāk mašīnu. Torej vairāk brauca ar mašīnām nobriedušāki cilvēki, kas saprata, ja viņš tomēr ir piedzēries, tad tomēr pedāli līdz galam nevar spiest grīdā. (Artūrs)

Braukšanu reibumā tiek uzskatīta par bīstamu sakarā ar automašīnas plūsmas pieaugumu un neprasmīgu vadītāju iesaisti satiksmē. Problēmas smagums no indivīda tiek novirzīts uz svētku svinēšanas tradīcijām, kurās alkohols ieņem galveno vietu, vai grūtājiem sadzīves apstākļiem, kas cilvēkiem liek meklēt ātru atslābināšanos un aizmiršanos alkoholā.

Nobeigums

Analizējot ceļu satiksmes negadījumu augstos rādītājus, svarīga nozīme ir cilvēku rīcēbas sociālajam kontekstam. Ceļu sliktais stāvoklis, laika apstākļi un automašīnu kvalitāte ir zināms un nemainīgs lielums, kam cilvēki var pakārtot savu uzvedību. Neskatoties uz negadījumu statistiku, ceļu satiksme netiek atzīta par tādu sabiedrisku problēmu, kas skar katru braucēju tieši un konkrēti. Parālēli oficiālajiem noteikumiem pastāv sabiedrībā atzīti "noteikumi". Saskaņā ar šiem „noteikumiem” nozīmīga ir braucēja spēja kontrolēt transportlīdzekli. Šādi tiek normalizēta gan braukšana "mērenā" reibumā, gan ātruma pārsniegšana.

Rakstā ir aplūkoti tikai daži konteksti, kas palīdz oficiālo noteikumu pārkāpumi dabiskot. Viens no šiem kontekstiem ir vīrišķības izpratne un vīrišķīgas rīcības prestižs sabiedrībā. Automašīnas vadīšana tiek conceptualizēta kā vīrišķa sfēra, un autovadīšanas vērtēšanai ir spēcīgs dzimtes konteksts. Vīrišķības piešķirtā divdomība, kas no vienas puses atbalsta kontrolētu risku un agresiju, bet no otras puses nosoda neveiksmīgu un nekontrolētu šo pašu īpašību izpaušmi, ļauj noteikumu pārkāpšanu saskatīt kā nenosodāmu parādību, ja vien braucējs neizraisa negadījumu. Pārkāpums liecina par kontroles trūkumu *post factum*.

Autovadīšanas priekšstatu saikne ar dzimti vienlaikus ir simboliska un neatbilst reālu sieviešu un vīriešu uzvedībai uz ceļa. Dzimtes konstrukcija kļūst par resursu, ar kura palīdzību sabiedrībā tiek izteikta sociālā noslāņošanās. Interviju un komentāru materiāls liecina, ka gan sieviešu braukšanas stils, gan vīriešu braukšanas stils, kas saistīts ar "vīrišķību" un tiek vērtēts kā prestižs, funkcionē kā sociālā slāņa piederības zīme. Augstāka vērtība tiek piešķirta ātrai un agresīvai braukšanai un kritizēta lēna un apdomīga autovadīšana. Vienlaikus gan vīrieši, gan sievietes priekšroku dod alternatīvam braukšanas stilam, kas ir apdomīgs, sociāli atbildīgs un stereotipiski saistīts ar "sievšķību".

Attieksmes maiņa pret satiksmes noteikumu ievērošanu iespējama, tikai mainot pašu vīrišķības kontekstu. Kamēr agresīva braukšana tiks asociēta ar pozitīvu un dabisku "vīrišķības" izpaušmi un vērtēta kā prestiža, to neizdosies novērst. Savukārt laikmeta konteksts (steija un cilvēcisko attiecību deficīts) liecina par sociālās solidaritātes un atbildības nepieciešamību. Skatījums uz sabiedrību kā sadrumstalotu un atsvešinātu indivīdu kopu attaisno satiksmes drošības zemu prioritāti ikdienā, kur dominē katra cilvēka individuālā dzīves trajektorija.

Šādā situācijā efektīvākā un ātrākā rīcība situācijas maiņai ir jau dominējošo vīrišķo vērtību lietojums. Soda bardzības un kontroles palielināšana ir vīrišķīgs risinājums, jo tas izmanto tās pašas varas un autoritātes formas, kuras apliecina iereibušie braucēji. Kontrole ļauj "sālīmēt" sabiedrību, īslaicīgi aizstājot ilgstošas un noturīgas sociālās saiknes. Igterniņa risinājums meklējams pasiāvīgas sociālas solidaritātes veidošanā, kas veicinātu kolektīvu atbildību. Jauniešu intervijas liecina, ka jaunu cilvēku kompānijās braukšana reibumā tiek apturēta, ja klusējot noslēpj atslēgas, taču braukšana skaidrā un satiksmes noteikumu ievērošana nav vēl kļuvusi par sarunu tēmu šādas rīcības "normalizēšanai".

LITERATŪRA UN AVOTI

1. Bourdieu, P., 1993. *Public Opinion Does Not Exist*. *Sociology in Question*. London: Sage.
2. Ceļu satiksmes noteikumi. <http://www.esdd.lv/documents/normativiedokumenti/noteikumi/mk/csn.pdf>
3. Connell R. W., 1995. *Masculinities*. Berkeley, CA; Los Angeles, CA: University of California Press.
4. Connell, R. W., 2000. *The Men and the Boys*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
5. Ceļu satiksmes direkcijas dati: <http://www.esdd.lv/>
6. CSDD: Sievietes brauc prātīgāk. LETA. 2005. gada 28. jūlijs, 15:28. <http://www.delfi.lv/archive/article.php?id=11826851&categoryID=193&ndate=1122553698>

7. Holter O. G., 2003. Can Men Do It? Men and Gender Equality – the Nordic Experience. Temanord.
8. Puntņa A., 2005. Vīrieši Latvijā: situācijas ieskieējums. Demogrāfiskā situācija šodien un rīt. Zinātniski petnieciskie raksti 3 (4). Stratēģiskās analīzes komisija, "Zinātne".
9. Sievietes retāk pārkāpj ceļu satiksmes noteikumus. "Apollo", 2005. gada 28. jūlijs, 15:34. <http://www.apollo.lv/porta!news/73/articles/52691>
10. Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. Rīga, 2005. Nacionālās programmas projekts "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām". http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_1_situacija_izglitiba.pdf

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ 2005. gadā apliecības ieguvušo jauno vadītāju pārsvars ir sieviešu pusē. Dzimuma proporcijas autovadītāju vidū lēnām izlīdzinās (<http://www.csdd.lv/?pageID=1099053833>).
- ² Sk. "Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem".
- ³ Raugoties no šīs perspektīvas, Burdžē (*Bourdieu*, 1993) apšauba lielo vispārinošo kategoriju pastāvēšanu.
- ⁴ Šajā rakstā ar dzimtes jēdzienu tiek raksturotas tās sociālās atšķirības, kas balsītas sieviešu un vīriešu dzimumu bioloģiskajās atšķirībās. Tā autovadīšanas stilu var dēvēt par "vīrišķu", klasifikācijai izmantojot dzimtes atšķirības. Vienlaikus šādu braukšanas stilu var izmantot abu dzimumu pārstāvji, ļaujot gan sievietēm, gan vīriešiem uz ceļa uzvesties "kā vīrietim".
- ⁵ Ceļu satiksmes noteikumu 56.2. punkts aizliedz kustību pie dzeltena luksofora signāla, izņemot 65. punktā paredzēto gadījumu, kad apturēt transportlīdzekli var, tikai strauji bremzējot.
- ⁶ CSDD dati, 01.06.2005.
- ⁷ Sīkāk sk. Holter, 2003.

Social Prestige, Gender and Road Safety

Summary

The paper looks at the gender aspect of traffic accidents that appears both in the statistics and common understandings of the behaviour on the road in Latvia. The statistics show a greater involvement of men in traffic accidents and legal offence on the road. Internet discussion forum and interview data show that the behaviour on the road is explained using gender stereotypes. Fast and aggressive driving is labelled "masculine" and opposed to the slow and careful "feminine" driving. However, car driving is losing its gendered face with the increased participation of women and the increasing role of other stratification aspects as age and wealth. The "masculine" type of driving has been transforming into a means of social status demonstratio and is used by drivers of both sexes to position themselves in society.

Etnicitātes konstruēšana: politiķi un masu mediji kā nozīmīgākie aģenti

Constructing Ethnicity: Politicians and the Mass Media as Key Agents

Brigita Zepa, prof., *Dr. soc.*
Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
E-pasts: brigita.zepa@lu.lv

Inese Šūpule
LU socioloģijas doktorante
E-pasts: inese.supule@biss.soc.lv

Atslēgvārdi: etnicitāte, etnicitātes konstruēšana, etniskā identitāte, diskurss, kritiskā diskursa analīze.

Key words: ethnicity, construction of ethnicity, ethnic identity, discourse, critical discourse analysis.

Jautājumi par etnicitāti, etnisko identitāti, etnisko mieru vai arī konfliktu ir aktuāli vismaz no diviem aspektiem. No vienas puses, par etniskā aspekta nozīmīgumu liecina sociālā prakse – vēl aizvien uzliesmo etniskie konflikti (vai vismaz par tādiem tiek uzskatīti daudzi konflikti), nereti etniskais faktors liek sasprīngti politiķiem un mobilizēties ļaužu masām. No otras puses, arī daudzu pētnieku uzmanības lokā ir jautājumi par etnicitāti gan mūsdienu sociālo procesu, gan indivīda identitātes meklējumu kontekstā.

Etnicitātes analīzē ir izveidojušās divas tradīcijas. Esenciālistiem un primordiālistiem etnicitāte ir kaut kas tāds, kas pēc būtības piemīt kādai etniskai grupai. Etnicitātes raksturojumam viņi izmanto noteiktas nemainīgas pazīmes, kas vienas etniskās grupas piederīgos atšķir no citām. Instrumentālisti, gluži pretēji, etnicitāti uzlūko kā kaut ko sociāli konstruētu, kas veidots konkrētās vides un kultūras kontekstā. Etnicitāte aplūkota arī kā kultūras un politikas līderu iztēles produkts, kas radīts instrumentālu mērķu vārdā.¹ Dažkārt autori uzsver, ka, skaidrojot etnicitāti, vislabāk ir abas minētās pieejas apvienot.²

Šai sakarībā iezīmējas problēma: ja zinātniskajā literatūrā etnicitātei atrodam abas šīs pieejas un tas dod iespēju kaut kādā mērā pietuvināties šī komplicētā fenomena izpratnei, tad citādi tas ir sociālajā praksē. Pamatoti būtu izvirzīt pieņēmumu, ka sociālajā praksē un vispirmām kārtām politikā etniskais parasti tiek uztverts, interpretēts, lietots līdzīgi primordiālistu pieejai (protams, nelietojot šo terminoloģiju un, visticamāk, neapzinoties šī diskursa izvēli), uzsverot etnicitāti kā pazīmes, kas

sīngri piemīt noteiktai grupai. Tāpēc nosacīti mēs varētu aplūkot divus nozīmīgus etnicitātes diskursus: zinātnisko diskursu, kam raksturīgs skatījumu daudzveidīgums, un politisko diskursu, kas pauž vienpusīgu, ierobežotu skatījumu. Tas nav nekas pārsteidzošs, ja politiskais un zinātniskais diskurss atšķiras kādā jautājumā. Negaidītāk būtu, ja tie sakristu. No pētnieciskā viedokļa interesanti būtu ielūkoties, kā politiskā iauka diskurss veido, konstruē sociālo realitāti – vēl jo vairāk tāpēc, ka politiskais diskurss daudzos gadījumos sakrīt ar varas diskursu.

Pētniecības laukā aizvien biežāk etnicitāte tiek uzlūkota kā sociāli konstruēts fenomens, kas pētniekam paver jaunas perspektīvas etnisko problēmu cēloņu identifikācijā, konfliktu skaidrošanā, prognozēšanā. Tādējādi tiek pavērts skats uz konfliktu iedzīļiem jau to agrīnajās vai latentajās stadijās – soli pa solim, sekojot etnicitātes konstruēšanas procesam, kas nereti izpaužas kā etniskās identitātes nozīmīguma uzsveidšana, tai pārspīlēšana, un nešķirojot situācijas, kad tas ir nozīmīgi, no tām, kad etnicitātes akcentēšana ir nevietā un kļūst par šķērslī citu, piemēram, ekonomisku vai sociālu, sabiedrības procesu attīstībai.

Ir grūti novilkt robežšķirtni, kad etnicitātes mobilizēšana ir nozīmīga un produktīva un kad tā bremzē. Kā nozīmīgu kritēriju varētu pieņemt etnicitātes kā vērtības attiecības ar citām vispārattīstām vērtībām, piemēram, ar demokrātiju, brīvību.

Etnicitāte un varas diskurss. Attīstot teoriju par varu un (vai) zināšanām, Mišels Fuko raksta, ka vara nepieder noteiktiem aģentu, piemēram, indivīdiem, valstīm, grupām, bet vara izplata caur noteiktām sociālām darbībām. Uz jautājumu, kas nosaka varas spēku, kas liek to pieņemt, M. Fuko atbild: „Tas, ka tā ir vara, kura valda, kuru akceptē, ir tāpēc, ka tā nevalda pār mums kā spēks, kas saka „nē”, bet gan patiesībā caurauž struktūras, rada lietas, dod prieku, veido zināšanas, rada diskursu”³. Saskaņā ar M. Fuko rakstīto diskurss ir relatīvi ierobežotu apgalvojumu kopums, kas nosaka robežas tam, kas ir svarīgi un kam nav nozīmes. M. Fuko pētnieks Ēransuā Evalds raksta: „Pēc Fuko īstenība tiek veidota diskursīvi. Patiesība, diskurss un zināšanas ir jāskata nevis attiecībā ar esamību, objektu, realitāti jeb lietām, bet ar dažām varas tehnoloģijām, kas tās pieļauj, ražo, rada to iespējamības nosacījumus un vienlaicīgi no šīm zināšanām iegūst sev legītimāciju un saliedētību.”⁴ Uzlūkojot diskursu ne tikai kā valodas fragmentu un noteiktas jēgas nesēju, bet arī kā darbību,⁵ un mēģinot saprast, ko dažādi aģenti dara ar vārdiem, redzam kā sociālā realitāte tiek diskursīvi konstruēta. Varas aģentu paustie diskurss ir precīzi, un daudzkārt atkārtoti tie ir neatvairāmi sociālās realitātes veidotāji. Tādējādi diskurss iegūst varas dimensiju. Pamatojoties uz M. Fuko idejām, arī uz etnicitātes konstruēšanu varam raudzīties kā uz varas diskursa izpausmi. Šai rakstā vairāk pievērsīsimies politiķu un masu mediju kā varas aģentu darbībai etnicitātes konstruēšanā.

Etniskās identitātes veidošanās

Piemēram izmantosim Latvijas Sociālo pētījumu centrā veiktos empīriskos pētījumus par kolektīvo identitāšu veidošanos. Pētījumos iegūtie dati liecina, ka uz jautājumu par teritoriālo piederību („Vai varat teikt, ka pirmām kārtām Jūs jūtaties piederīgs.. savam novadam, pilsētai, Latvijai, PSRS, Eiropai, pasaulei?”) 1990. gada oktobrī 55% latviešu minēja, ka pirmām kārtām jūtas piederīgi Latvijai, bet 1991. gada aprīlī – 65%⁶ latviešu atbildēja apstiprinoši. Piederības sajūtu Latvijai varam definēt kā valstisko identitāti.⁷ Ja atceramies 1990. un 19991. gada svarīgos

notikumus Latvijas valsts neatkarības atjaunošanā un politiku, masu mediju un masu politisko mobilitāti kopīga mērķa sasniegšanā, tad kļūst skaidrs, ka pat sešu mēnešu laikā varēja jūtami paplašināties to cilvēku loks, kam starp piedāvātajām teritoriālajām identitātēm nozīmīgākā bija valstiskā identitāte. Latvijas valstiskais diskurss – neatkarīga, demokrātiska, konkurētspējīga tirgus ekonomikas valsts pretstatā totalitārisma ideoloģijai, plānveida ekonomikai un okupētas valsts statusam. Tik negatīvs pretstats bija spēcīgs stimuls, lai stiprinātos un paplašinātos jaunā valstiskā identitāte, piederības sajūta Latvijai. Minētais pētījums parāda, ka arī cittautiešu vidū bija notikušas redzamas pārmaiņas valstiskās piederības kontekstā: ja 1990. gadā Latviju kā pirmo izvēli nosauca 31% cittautiešu, tad 1991. gadā jau 43%.

Turpmākajā desmitgadē veiktie pētījumi par kolektīvajām identitātēm atklāja, ka Latvijas iedzīvotājiem etniskā identitāte ir svarīga: aptuveni 2/3 latviešu un 1/3 cittautiešu etnisko identitāti izvirza kā nozīmīgāko citu identitāšu vidū (piederības sajūta pilsētai, reģionam, pagastam). Ja Latviju salīdzina ar citām pēcpadomju valstīm, etniskā identitāte ir nozīmīga Igaunijas, Ukrainas un Baltkrievijas iedzīvotājiem, bet Lietuvas un Polijas iedzīvotāji kā svarīgāko visbiežāk min piederību savai pilsētai, ciemam. Ja minētajās valstīs ir liels minoritāšu īpatsvars, spriedze ir etnopolitikas jomā (Latvija, Igaunija). Ja valstī ir aktuāls kāds etnopolitikas jautājums (valoda Baltkrievijā, reģionu atšķirīgā orientācija Ukrainā), lielāka nozīme ir piešķirta etnicitātei. Savukārt valstīs, kurās pamatnācija veido ievērojamu vairākumu salīdzinājumā ar citām etniskajām grupām, izrādās, etniskā piederība ir mazāk svarīga citu kolektīvo identitāšu hierarhijā. Tātad etnicitātes konstruēšanā svarīga nozīme ir kontekstam. Minētie piemēri mudina domāt, ka iedzīvotāju etnicitātes nozīmīgumu var sekmēt gan ievērojama minoritāšu proporcija iedzīvotāju vidū, gan etnopolitiskā spriedze.

Etnicitātes konstruēšanu varam salīdzināt ar citu identitāšu veidošanu. Jau pirms vairākām desmitgadēm ievērojamie identitātes pētījumu aizsācēji Henrijs Taifels (*Henri Tajfel*), un Džons Tērners (*John Turner*) atzīst, ka identitāte tiek konstruēta, izceļot savu grupu salīdzinājumā ar citām grupām, ka šo procesu pastiprina nepieciešamība pēc pozitīvas identitātes, kas iegūstama, uzsverot gan citas grupas negatīvās īpašības,¹ gan norādot uz netaisnību, kas varētu rasties citu grupu dēļ.² Nereti atšķirīgā etniskā vai lingvistiskā grupa, kas atrodas blakus, veicina identitātes konstruēšanu.

Citi autori uzsver, ka etnicitātes kā sociālās konstrukcijas nozīmīgums pieaug situācijā, kad sociālo grupu saites ir vājas un etnicitāte funkcionē kā elements, kas strukturē sabiedrību (*Anderson, Benedict*,³ *Paul Brass*⁴). Pie vāji attīstītām citām institucionālām struktūrām, piemēram, pilsoniskās sabiedrības, kas sekmē dažādu citu resursu attīstību un funkcionēšanu sabiedrībā, priekšplānā izvirzās etnicitāte ar savām noteiktām priekšrocībām – ļaužu masām tā ir skaidri uztverama, bet elite ar to veikli manipulē.

Džozefs Rotčailds savukārt pievēršas tam, kā pārmaiņas sabiedrībā veicina etnicitātes nozīmīgumu. Rotčailds uzsver, ka pārmaiņas rada lielu neskaidrību visās sabiedrības grupās un tas izraisa kolektīvas etniskās bailes,⁵ etniskās grupas jūt apdraudētību par savas identitātes pastāvēšanas perspektīvām. Līdzīgi arī Donalds Horovics⁶ lielu nozīmi piešķir grupu psiholoģijai un grupu konkurēšanai. Strauja kādas grupas statusa maiņa ir viens no iemesliem, kas var radīt etnisku konfliktu. Latvijas gadījumā nozīmīga ir latviešu un krievu (krievvalodīgo) statusa maiņa – ja Padomju Savienības ietvaros krievi varēja sevi uzskatīt par majoritāti, bet latviešiem

bija minoritātes statuss, tad neatkarīgā Latvijā krievi ir kļuvuši par minoritāti, bet latvieši ieguvuši majoritātes statusu.

Kā liecina empīriskie pētījumi,¹⁴ latviešiem joprojām piemīt savas identitātes apdraudētības sajūta, kas izpaužas gan bazās par latviešu valodas statusu, gan arī apstākļi, ka latvieši savā valstī ne vienmēr jūtas kā vairākums jeb majoritāte. Izmantojot igauņu sociologu izstrādāto koncepciju un līdzības Latvijas un Igaunijas sabiedrību attīstībā un etniskajā sastāvā, varam teikt, ka latvieši jūtas kā apdraudētā majoritāte.¹⁵ Analizējot latviešu attieksmes un sociālās identitātes īpatnības, redzams, ka latviešu attieksmes, salīdzinot ar krieviski runājošo Latvijas iedzīvotāju daļu, daudzos gadījumos vairāk līdzinās minoritātes, nevis majoritātes nostādņiem.

Igauņu pētniece Veronika Kalmuss ir novērojusi tendenci, ka etniskajām minoritātēm ir izteiktāka identitāte ar savu etnisko grupu nekā majoritātei.¹⁶ Šo sakarību novērojam arī Latvijā. Piemēram, salīdzinot ar krieviem, latviešiem ir izteiktāka piederības identitāte ar savu etnisko grupu, latvieši ir noslēgtāki, mazāk kontaktējas ar citu tautību pārstāvjiem un jūtas vairāk apdraudēti. Savukārt krieviski runājošajai Latvijas iedzīvotāju daļai raksturīgas majoritātes īpašības: atvērtība pret citiem un kontaktēšanās ar citu tautību pārstāvjiem.¹⁷ Krievi un krieviski runājošā Latvijas iedzīvotāju daļa nelīdzinās tipiskai etniskajai vai sociolingvistiskajai minoritātei, jo, pirmkārt, viņi veido lielu sabiedrības daļu (37% Latvijas iedzīvotāju dzimtā valoda ir krievu valoda¹⁸), otrkārt, krievu valoda lielā daļā dzīves sfēru ir pašpietiekama un latviešu valodas zināšanas nav nepieciešamas, treškārt, krieviski runājošā Latvijas iedzīvotāju daļa vēlas saglabāt krievu valodai privilēģētu statusu, kāds bija PSRS pastāvēšanas laikā. Kamēr latvieši savā valstī nejūtas kā majoritāte, tie ir jūtīgi pret etnicitāti, latvieši tai piešķir lielu nozīmību un ir pateicīgs objekts etnicitātes konstruēšanai.

Subjektīvās neskaidrības redukcijas teorētiskās pieejas pārstāvji Maikls Hogs (*Michael Hogg*) un Dominiks Eibrams (*Abrams*)¹⁹ norāda, ka cilvēki tiecas mazināt savu nenoteiktību, un viens no veidiem, kā to izdarīt, ir identificēties ar sociālām grupām, kas dod skaidrus uzvedības priekšstatus. Apstākļos, kad prasmes darboties saskaņā ar jauniedibināto institūciju procedūrām un normām nav īsti apgūtas ne pārvaldes, ne sabiedrības līmenī, etnisko grupu līderi, politiķi izmanto šīs bailes, neskaidrības, piedāvājot etnicitāti kā skaidru uzvedības modeli. Valdīošās elites izmanto šādas situācijas un manipulē ar etniskajām grupām, lai, piemēram, vēlēšanās iegūtu sev lielāku atbalstu – tiek radīti nacionālistiski mīti un briesmu draudi. Etniskā izdzīvošana kļūst par izšķirošu jautājumu vēlēšanu izvēles motivācijā. Pauls Brass (*Paul Brass*),²⁰ analizējot etniskās attiecības, uzsver tieši politiķu nozīmi etniskās piederības manifestēšanā un mobilizācijā un uzskata, ka etniskās grupas ir politiskā procesa artefakti. Savā analizē P. Brass pamato, ka konkurence elites grupu starpā ir etnisko konfliktu attīstības galvenais katalizators, jo elites izmanto etnisko piederību kā līdzekli, lai mobilizētu ļaužu masas, piemēram, vēlē par noteiktu politisku spēku. Etniskā piederība ir viens no galvenajiem politisko partiju un etniskās elites resursiem.

Rīgas Domes vēlēšanas (2005) – etniskais diskurss

Ir izraudzīti divi etniskā diskursa konstruēšanas aģenti: politiķi un masu mediji. Caur etniskās pazīmes prizmu aplūkosim Rīgas Domes vēlēšanas un nedaudz

ielūkosimies krievu un latviešu avīzēs un salīdzināsim tajās izglītības politikas dalībnieku skolēnu un politiķu atspoguļojumu.

Rīgas Domes vēlēšanas (2005) piesaista uzmanību ar vēlētāju strikti izteiktu etnisku polarizēšanos. Rīgas Dome ir institūcija, kuras uzdevums ir pilsētas saimnieciskās un kultūras dzīves vadīšana, pilsētas attīstības plānošana. Etnopolitikas jautājumi pamatā tiek izziemti Saeimas līmenī un īstenoti ar atbilstošu institūciju palīdzību. Rīgas Domes darbības iespējas etnopolitikas laukā ir nesamērojami mazākas par citiem, pirmām kārtām, finanšu un saimnieciskajiem, darbības laukiem. Pamatots ir jautājums – kāpēc notiek vēlētāju etniskā polarizācija?

Aktivitāte Rīgas Domes (52,2%) vēlēšanās ir līdzīga kā Latvijā kopumā (52,8 %). Ja par atskaites punktu pieņemam pašvaldību vēlēšanas 1997. gadā, redzam, ka situācija mainās: ja 1997. gadā ievērojami aktīvāki bija lauku vēlētāji, tad 2001. un 2005. gadā, rīdziniekiem kļūstot aktīvākiem, Rīgas un lauku vēlētāju aktivitāte izlīdzinās. Kas Rīgas Domes vēlētājus mobilizē aktīvāk piedalīties vēlēšanās?

1. tabula

Vēlētāju aktivitāte pašvaldību vēlēšanās (1997, 2001, 2005)

Gads	Rīga	Latvija kopumā
2005	52,19	52,85
2001	60,85	61,98
1997	49,58	56,84

Avots. Centrālā vēlēšanu komisija

Priekšstatu par vēlētāju etnisko sadalījumu sniedz arī 2. tabulas dati, kas atspoguļo 8. Saeimas vēlēšanu rezultātus pēc etniskās pazīmes. No sešām partijām, kas ieguvušas vietas Saeimā, par piecām pamatā balsojuši latvieši, bet PCTVL galvenokārt atbalstījuši mazākumtautību vēlētāji.

2. tabula

Vēlētāju etniskais sastāvs: Saeimas vēlēšanas (2002)

Partijas	Latvieši, %	Citas tautības, %	Kopā, %	Vietas Saeimā
Jaunais laiks	94	6	100	26
Par cilvēktiesībām vienotā Latvijā	18	82	100	24
Tautas partija	94	6	100	21
Zaļo un zemnieku savienība	95	5	100	12
Latvijas Pirmā partija	85	15	100	10
Apvienība TB LNNK	94	6	100	7

Avoti. Vēlētāju etniskais sastāvs: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. Latvijas pilsoņu aptauja N = 3440. 2002. g. okt. Vēlēšanu rezultāti (Diena, 2002. g. 7. okt.)

3. tabulā redzami Rīgas Domes vēlēšanu (2005) rezultāti. Jaunizveidotie politiskie spēki (Jaunais centrs, Dzimtene un Sociālistiskās partijas apvienība) un PCTVL, par kuriem pamatā balsoja mazākumtautību vēlētāji, ieguva 22 vietas Rīgas Domē, bet „Latviešu partijas” (Jaunais laiks, Tautas partija, LSDSP, TB/LNNK, Latvijas Pirmā partija) kopumā Rīgas Domē ieguva 38 vietas.

3. tabula

Vietu sadalījums Rīgas Domē (2005)

Partijas	Vietu skaits Rīgas Domē
Jaunais laiks	13
PCTVL	9
Dzintenes un Sociālistiskās partijas apvienība	8
Tautas partija	8
LSDSP (Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija)	7
TB LNNK	6
Jaunais centrs	5
Pirmā partija	4

Avots. Centrālā vēlēšanu komisija

4. tabulā redzams, kā mainījies vietu sadalījums Rīgas Domē partijām, par kurām pamatā balso latvieši („latviešu partijas”), un partijām, par kurām galvenokārt balso mazākumtautību piederīgie („minoritāšu partijas”). Acīm redzama ir vēlēšanu izvēles polarizācija, ja aplūkojam triju pēdējo vēlēšanu rezultātus. Vārētu domāt, ka galvenais šāds balsu sadalījuma iemesls ir pieaugošais naturalizēto pilsoņu skaits. Saskaņā ar Naturalizācijas pārvaldes datiem 2001. gadā no visiem Rīgas iedzīvotājiem 63% bija pilsoņi, bet 2005. gadā – 68%. Tātad pilsoņu skaits ir pieaudzis par 5%, bet to skaits, kas balso par minoritāšu partijām, palielinājies par 10%.

Vār secināt, ka vēlēšanu rezultātus ietekmē ne tikai pilsoņu skaita pieaugums naturalizācijas ceļā (minoritāšu proporcijas pieaugums vēlēšanu vidū), bet arī citi faktori, kas mobilizē līdzdalību vēlēšanās un izvēli pēc etniskā principa.

4. tabula

Vietu sadalījums Rīgas Domē pēc vēlēšanu etniskās (etnolingvistiskās) piederības

Gads	Vietas Rīgas Domē, kuras saņēma „latviešu partijas”	Vietas Rīgas Domē, kuras saņēma „minoritāšu partijas”
2005	38	22
2001	44	16
1997	53	7

Avots. Centrālā vēlēšanu komisija. Autoru veikti aprēķini

Šo sociolingvistisko pretnostatījumu strikti iezīmē priekšvēlēšanu reklāmas kampaņa Rīgā. Kampaņas stratēģijas krasi atšķirās krievu un latviešu masu medijos. Daži krievu plašsaziņas līdzekļi uzņēmās „priekšvēlēšanu štāba” lomu. Tā, piemēram, avīze *Uac* regulāri publicēja rakstus, intervijas par izglītības reformas problemātiku, bet dienu pirms vēlēšanām avīzes pirmajā lappusē bija ievietota „instrukcija”, kā rīkoties vēlēšanu dienā – 4. punktā bija skaidri norādīts, kuras partijas ir „mūsējās”, un par tām ir jābalso (PCTVL, Jaunais centrs, Tautas Saskaņas partija).²¹ Lai „savējie” vēlētajī neklūdotos, zīmējumā bija norādīti arī latviskie partiju nosaukumi.²²

Savukārt “Radio PIK”, kas pamatā raida krieviski, regulāri deva iespēju uzstāties politiskās apvienības „Dzintene” līderiem, kas savā programmā strikti iestājas par krievvalodīgo interesēm un kritizē pašlaik īstenoto valsts etnopolitiku.

No otras puses, latviešu nacionāli konservatīvā partija TB/LNNK izvēlējās reklāmas saukļus „Sarkanie Rīgā!”, „Krievi nāk!” un aicināja visus latviešus

piedalīties vēlēšanās. Lai saņemtu pēc iespējas vairāk vietu Rīgas Domē, TB/LNNK mobilizēja vēlētājus, draudiem izmantojot etnolingvistisko grupu pretnostatījumu. Etnolingvistiskā pretnostatījuma konstrukcija priekšvēlēšanu kampaņā guva atspoguļojumu arī vēlēšanu iznākumā.

Masu mediji etnicitātes konstruēšanā

Pētījumā „Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konfliktu risinājuma meklējumi”²² (2005) tika veikta krievu un latviešu valodā iznākošo laikrakstu analīze par jautājumiem, kas skar izglītības reformu.²³ Analizēts laika periods, kad visā Latvijā notika aktīva protesta kampaņa pret izglītības reformu mazākumtautību skolās. Analīzei izvēlēti laika posmi no 2004. gada 1. februāra līdz 29. februārim un no 2004. gada 15. augusta līdz 15. septembrim. Izmantojot N. Ferklafa (*Fairclough*, 2003) diskursa analīzes pieeju, tekstā tika izdalīti trīs pamatelementi – procesi, dalībnieki un apstākļi. Šajā rakstā minēsim dažus piemērus no dalībnieku raksturojuma, kas spilgti parāda, kā tiek izmantota grupu piederīgo pretstatīšana, runājot par „mūsējiem” un „viņiem”. Avīzrakstu tekstos atrodam arī spilgtu Ferklafa minētās stratēģijas izpausmi, kad pretstatīšanas stratēģijai tiek izmantota pieeja, kur detalizēti aprakstīts vēlamais un uz „savējiem” attiecinātais, bet pavisam abstrakti un vispārīgi – tas, kas neatbilst autora perspektīvai. Tādējādi avīzes raksta autors ievieš diskursu, kas vedina lasītājus identificēties ar viņa skatījumu.

Mazākumtautību skolu skolēnu attēlojums presē

Gan latviešu, gan krievu avīzēs skolēni visbiežāk tiek saukti par bērniem, tomēr ar atšķirīgu diskursīvu mērķi. Latviešu prese tādējādi uzsver skolēnu nespēju patstāvīgi spriest par izglītības reformu un organizēt protesta akcijas un cenšas radīt priekšstatu, ka skolēni protesta akcijās piedalās tikai kā pieaugušo ļaunprātīgu manipulāciju upuri un paši īsti neapzinās, pret ko protestē.

„*Mūtiņā bija ierauti arī bērni, kas jaunāki par desmit gadiem.*” (Latvijas Avīze, 06.02.04.)

„*Skolēnus uzkurināja ar megafoniem aprīkojušies Tatjana Ždanoka, Jakovs Pliners, Genādijs Kotovs un viņu biedri. Neļaujot pūlim aīslābt un zaudēt kaujiniecisko garu, viņi pa laikam atkārtoja izkļudzamo.*” (Latvijas Avīze, 06.02.04.)

„*Mūtiņotāju vidū bija ļoti daudz pamatskolas vecuma bērnu, kuri par reformas būtību nevarēja pateikt neko, izņemot jau dzirdētas frāzes un lozungus.*” (Latvijas Avīze, 06.02.04.)

Krieviski rakstošajā presē skolēni tiek saukti par bērniem (*дети, ребята*) tāpēc, lai akcentētu viņu neaizsargātību pret politisku ļaunprātīgajiem lēmumiem.

Pretēji latviešu avīzēm, tiek uzsvērts, ka krievu skolēni paši spēj izvērtēt situāciju un patstāvīgi veidot savu viedokli par izglītības reformu. Tāpēc skolēni, kas piedalās protesta akcijās, apzināti pauž savu personisko nostāju, nevis ir krievu politisku manipulāciju upuri vai vienkārši nevēlas iet uz skolu. Krievu presē skolēni tiek slavēti par savu garīgo briedumu tik agrā vecumā un spēju parādīt pilsonisku drosmi un iniciatīvu.

„*Bērni viens pēc otra kāpa uz skatuves – viņiem bija, ko teikt publikai.*” (*Час*, 02.09.04.)

Ļoti bieži krievu avīzēs uzsvērta skolēnu piederība krievu sociolingvistiskajai kopienai, skolēnus dēvējot par *наши дети* (“mūsu bērni”). Tādējādi tiek veidots un

uzsvērts pretstats starp latviešu un krievu kopienu un veicināta lasītāju identificēšanās ar krievu skolēnu izglītības problēmām. Savukārt latviešu avīzēs, lai noniecinātu protestētājus lasītāju acīs, detalizēti tiek atspoguļota atsevišķu protesta akciju dalībnieku nekaiturālā rīcība.

Politiku attēlojums presē

No minoritāšu partijām presē visbiežāk tiek atspoguļota PCTVL, no „latviešu partijām” – Tautas partija, Jaunais laiks, TB/L.NNK, Pirmā partija. Gan varas koalīcijas partiju atspoguļojums krievu un latviešu presē ir krasi atšķirīgs. Piemēram, krievu presē PCTVL deputātu darbība un viedokļi atspoguļoti daudz plašāk, savukārt latviešu presē viņu viedokļi parādās krietni retāk. Krievu laikrakstos Sacimas deputāti no PCTVL tiek aplūkoti kā idejiskas autoritātes un krievvalodīgo iedzīvotāju galvenie aizstāvji un atainoti ļoti pozitīvi pretstatā latviešu politiķiem. Krievu avīzēs uzsver, ka atrašanās opozīcijā traucē kreisajiem deputātiem pilnvērtīgi darboties.

“Neviens no deputātiem, izņemot ‘bites’, pie bērniem neiznāca.” (Vestni Segodnja, 06.02.04.)

Turpretī latviešu avīzēs PCTVL pārstāvji parasti tiek raksturoti kā no Krievijas politiķiem atkarīgi (*“gan vietējo štābu bitītes, gan to bitenieki Maskavā”*) (Diena, 02.09.04.), savtīgi deputāti, kas savu politisko interešu dēļ kūda krievvalodīgos uz protestiem: *“.. reforma ir tikai iegansts politisko akciju rīkošanai.”* (Latvijas Avīze, 21.08.04.) Ļoti bieži par viņiem raksta niecīgi, ironiski: *“..Buzajevs, Pliners un pārējie labi zināmā kompānija.”* (Latvijas Avīze, 21.08.04.)

Varas koalīcijas partiju politiķi krievu avīzēs bieži tiek raksturoti kā nacionālistiski, vienaldzīgi pret mazākumtautību problēmām: *“Pirmo reizi pēc daudziem gadiem valdības galva uzaicinājis uz tikšanos nelatviešu mācību iestāžu administratorus.”* (Čac, 20.08.04.): *“.. uzskata Latviju par demokrātisku valsti, kurā pie varas ir nacionālradikāļi, “kuru acis un ausis ir aizvērtas pret citu kopienu vajadzībām”.”* (Čac, 23.08.04.)

Jautājumos par izglītības reformu valsts institūciju darbība latviski rakstošajā presē tiek atspoguļota pozitīvākā gaismā nekā krievu medijos, dažādu valsts institūciju pārstāvji tiek raksturoti ļoti pozitīvi. Līdz ar to rodas priekšstats, ka viņu rīcība ir saprātīga, tūlītēja un ka viņi rūpējas par iedzīvotājiem (sk. Diena, 20.08.04.). Tādējādi lasītāji ar daudzkārt lietotu diskursu palīdzību tiek pārliecināti, ka valsts institūciju darbībai var pilnībā uzticēties – reforma ir pareiza un nav nekāda pamata etniska rakstura spriedzei.

Turpretī krievu laikrakstos tiek akcentēta valsts represīvā vara: *“Valstij ir izdevīgi apspiest mūs katru atsevišķi.”* (Čac, 02.09.04.); *“Pēdējo 13 gadu laikā valsts un šis režīms ir pierādījuši mums, ka viņi par mums nerūpēsies. Viņiem par mums nospļauties. Vēl vairāk, viņi grib, lai mūsu bērniem būtu vēl grūtāk nekā mums.”* (Čac, 02.09.04.)

Krievu avīzēs nereti arī pozitīvas izpausmes no valsts puses tiek interpretētas un pasniegtas negatīvi. Piemēram, kad izglītības ministrs pauda gatavību izskatīt jautājumu par iespēju izvēlēties eksāmenu valodu, Čac to komentēja šādi: *“Vai Radzevičs pārticās vai deva tādu solījumu, lai nomierinātu protestus, rādīs laiks.”* (Čac, 20.08.04.)

Nobeigums

Sociālā konstruktīvisma perspektīva ļauj uzlūkot etnicitāti kā sociāli konstruētu fenomenu un pavērt skatu uz etnicitātes konstruēšanas procesu Latvijā pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas. Saskaņā ar Mišela Fuko teikto diskursi ir relatīvi ierobežotu apgalvojumu kopums, kas nosaka robežas tam, kas ir svarīgi un kam nav nozīmes.

Varas aģentu paustie un daudzkārt atkārtotie diskursi ir neatvairāmi sociālās realitātes veidotāji. Raksts atklāj, ka etnicitātes tēmas nozīmīgumu sekmē noteikti apstākļi, kad sabiedrība vairāk ieklausās, pakļaujas vienam diskursam, bet nepamanīti paliek citi. Šādu situāciju veicina pārejas apstākļi, straujas sociālekonomiskās pārmaiņas, ierasto sociālo saišu sairums, vāja pilsoniskā sabiedrība, sabiedrības bailes par savu drošību, strauja grupu sociālā statusa maiņa.

Constructing Ethnicity: Politicians and the Mass Media as Key Agents

Summary

By applying the perspective of social constructivism we have investigated the role of two social agents – politicians and mass media in the process of construction of ethnic identity. The conditions stimulating the dissemination of ethnicity discourse in society has been shown as well. There are two examples used in the analysis – the results of the elections of the city council of the local municipality of Riga, and the analysis of the newspaper “Chas”.

Pielikums

Rīgas Domes priekšvēlēšanu kampaņa. 2005. gada pavaris

ATSAUCES

- ¹ Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso Books, London, p. 12.
- ² Karklins, Rasma (1994) *Ethnopolitics and Transition to Democracy*. The Woodrow Wilson Center Press. Washington, D. C.
- ³ Fuko, Mišels (1995) *Patiesība. Vara. Patība*. Rīga, "Spektrs", 23. lpp.

- ⁴ Evalds, Fransuā (1995) *Fuko domājama bez atzīšanas*. Grāmatā: Fuko, Miše's (1995) *Patiesība, Vāra, Patība*. Rīga, "Spektrs", 9. lpp.
- ⁵ Wood, Linda, A., Kroger, Rolf, O. (2000) *Doing Discourse Analysis*. Sage Publications, p. 4-17.
- ⁶ Latvijas Sociālo pētījumu centrs. Aptauju rezultāti 1990., 1991.
- ⁷ Karklins, Rasma (1994) *Ethnopolitics and Transition to Democracy*. The Woodrow Wilson Center Press, Washington, D. C.
- ⁸ Tajfel Henri, Turner John (1979) *An Integrative Theory of Intergroup Conflict*. In: W. G. Austin, S. Worchel (Eds.) *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- ⁹ Taylor, Donald, M., McKirnan, David, J. (1984) *Theoretical Contribution: A Five-Stage Model of Intergroup Relations*. British Journal of Social Psychology, Vol. 23, p. 2291-2300.
- ¹⁰ Anderson, B. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso Books, London, p.12.
- ¹¹ Brass, Paul, R. (1985) (ed.) *Ethnic Groups and the State*, Barnes and Noble Books, Totowa, NJ.
- ¹² Rothschild, Joseph (1982) *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*, Columbia University Press, New York.
- ¹³ Horowitz, Donald (1985) *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley, CA.
- ¹⁴ Zepa, Brigita, Šūpule, Inese, Kļave, Evija, Krastiņa, Līga, Krišāne, Jolanta, Tomsone, Inguna (2005) *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Baltic Institute of Social Sciences, Rīga.
- ¹⁵ Kalmus, Veronika (2003) *Is Interethnic Integration Possible in Estonia? Ethno-political Discourse of Two Ethnic Groups*. In: *Discourse & Society*, Vol. 14 (6): 667-697. Sage Publications: London.
- ¹⁶ Bratt, Christopher (2002) Contact and Attitudes between Ethnic Groups: a Survey-based Study of Adolescents in Norway. *Acta Sociologica*, 45(2), p. 107-126.
- ¹⁷ Hewstone, Miles (2002) *Intergroup Bias (Social Prejudice)*. *Annual Review of Psychology*.
- ¹⁸ Salīdzinošs pētījums par Latvijas iedzīvotāju valodu lietošanas, zināšanu un valodu vides īpatnībām (1996-2004). Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2003. gada dati.
- ¹⁹ Hogg, Michael, A. (2000) *Subjective Uncertainty Reduction through Self-categorization: a Motivational Theory of Social Identity Processes and Group Phenomena*. In: *European Review of Social Psychology*, ed. W. Stroebe, M. Hewstone, 11. Chichester, UK: Willey.
- Hogg, Michael, A., Abrams, Dominic (1993) *Towards a Single-process Uncertainty-reduction Model of Social Motivation in Groups*. In: *Group Motivation: Social Psychological Perspectives*, ed. M. A. Hogg, D. Abrams. New York: Harvester Wheatsheaf.
- ²⁰ Brass, Paul, R. (1985) (ed.) *Ethnic Groups and the State*, Barnes and Noble Books, Totowa, NJ.
- ²¹ Šai sarakstā nav iekļauta "Dzimtenes" un Sociālistiskās partijas apvienība, kas arī aktīvi iestājās par minoritāšu tiesībām. Acīmredzot avīzes redakcija neparedzēja, ka šī apvienība varētu pārvarēt 5% barjeru.
- ²² Sk. pielikumu.
- ²³ Zepa, Brigita, Šūpule, Inese, Kļave, Evija, Krastiņa, Līga, Krišāne, Jolanta, Tomsone, Inguna (2005) *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Baltic Institute of Social Sciences, Rīga.
- ²⁴ Tekstu primāro analīzi veikusi Līga Krastiņa.

Science- and Technology-Related Risk Treatment in the Laymen's Discourse

Zinātnes un tehnoloģiju risku uztvere sabiedrībā

Anda Adamsons-Fiskovica

University of Latvia

PhD student, Faculty of Social Sciences

Researcher, Centre for Science and Technology Studies,

Latvian Academy of Sciences

e-mail: anda@lza.lv

This paper provides a brief insight into the basic principles of public understanding of science, addressing issues related to science-society relations as well as into the notion of risk in the context of scientific and technological development. In light of these perspectives the paper reviews the relevant studies carried out in Latvia and provides an in-depth analysis of laymen interviews with regard to science- and technology-related risk perception.

Key words: public understanding of science, technology, risk.

Atslēgvārdi: zinātnes sabiedriskā izpratne, tehnoloģija, risks.

Introduction

During the last decades there has been a rather marked shift towards more widespread use of qualitative research methods in sociological investigation of science-society relations in the rapidly developing and expanding field of science and technology studies (STS). Formerly extensively used quantitative surveys of public understanding, awareness and perception of science and technology (S&T) are being replaced or rather supplemented and enriched by more microsociological approaches focusing on the individual rather than society as a whole. Besides, if formerly the main focus with regard to public understanding of science (PUS) and science communication was on the spaces, sources, processes or contents either for science communication looking into the various aspects of conveying science to wider audiences through diverse channels and modes of presentation or promotion of understanding and awareness, then a more recent trend is promoting focus more on their outcome, implications for and actual perception by the targeted audience. Analysis is being redirected towards more critical questioning of the actual content of the transmitted information as well as recognising the diverse mechanisms and modes of generating this understanding among laymen thus shifting the former division of roles and reallocating agency among the involved parties.

The primary interest of this article is concerned with the conditionally receptive end of science communication or the so-called 'demand-side of science' (Grote, Dierkes, 2000). Such an approach seeks to detect the public image of science and determinants for its formation from an individual's standpoint, the possibility of identifying science manifestations in an individual's everyday life through his/her

subjective self-reflection. With reference to António Firmino da Costa this largely falls under what he calls 'modes of relating to science' or 'people's social relation with science' (Costa, 2005).

So far this kind of research has mainly focused on particular case studies where science is manifested in certain physical or cultural groups/local communities "having a familiarity with and sometimes a profound practical understanding of the knowledge domains being studied by the investigator" (Michael, 1996:111). What I am interested in is moving from what I would call explicit science and society clash cases to more implicit cases of particular but randomly chosen individuals ('ordinary citizens') and their understanding of science without the researcher's prior knowledge of his/her clear subjective or objective personal involvement in any specific science issue. The main point here is to let the respondent him/herself define instances where science is or has been encountered in his/her everyday life and reflect upon those with minimal external guidance.

Against this background this article sets out the task to test the capacity of such an approach to catch various aspects of this interface between science and society and in generating adequate, useful and valuable empirical material on individualised views on science and its manifestations in people's everyday lives. Although with the initial intention of the research aimed towards public understanding and perception of science and technology more generally this article will focus only on specific aspects with particular focus on the science- and technology-related risk treatment in the layman's discourse.

The article initially sets the scene by briefly outlining the development of the field of public understanding of science, with a subsequent focus on the notion of risk and views on its place in modern society. Against this background some empirical insights into the actual perception of risk in Latvian society so far measured by some quantitative surveys are provided, followed by more qualitative results generated by the interviews conducted for this purpose. The latter part of the article is based on the analysis of these narratives identifying key trends and issues with respect to the lay perceptions of the place and role of science and technology and related risks in the contemporary world.

Nuts and Bolts of the Public Understanding of Science

The broad research field devoted to the public understanding of science has been developing since the mid 80's while largely based on the sociology of science and scientific knowledge that has evolved earlier (Wynne, 1993:321). According to David Hess (1997) this strand of research labelled under public understanding of science and technology falls under the critical and cultural studies of science and technology in his proposed division of science studies alongside philosophy of science, institutional sociology of science and social studies of science. Among other features this approach is characterised by a disposition towards issues of culture and power, historical problematisation of modern science and technology as an element of postmodern conditions as well as reconstruction of science and technology developed by laymen and historically excluded groups (ibid:113).

Over time there have been rather substantial internal dynamics of the field. In broad terms there has been a comparatively recent shift from public understanding of

science to scientific understanding of publics in the investigation of science-society relations thus marking a transition from thinking of this relationship as one-way communication to a more dialogue type two-way interaction (Ziman, 2000:54). If the initial motivation of PUS research was (re)gaining public support for science, then the current tendencies are directed towards increasing the value of potential laymen's contribution in exerting influence on the direction and pace of development of modern science and technology. Thus one can speak of a paradigmatic change from the deficit model to the interactive one where the public is no longer seen as passive users and uncritical admirers of science, which is increasingly losing its privileged and self-sufficient status and experiencing growing intervention in its workings by an expanding range of actors previously external to science and the scientific community. The inner dynamics of science are being subjected to greater scrutiny and challenged on various grounds in modern society, thus altering the former hierarchy and power relations between science and the public.

The initial assumption underlying the so-called deficit model arguing in favour of a more efficient transfer of scientific knowledge from the scientific community to lay people was motivated by the low level of public scientific literacy demonstrated by a range of surveys conducted since the early 70's on both national and international levels. The quantitative studies based on these large-scale surveys have been primarily aimed at detecting public knowledge of scientific facts, their level of knowledge and interest in various topical science issues, etc. These perceived public knowledge-deficits were assumed by scientists, industrialists and government officials as the explanation of why laymen did not accept scientific reassurances that favoured particular technologies. The solution to the problem was solely seen in educating people without questioning science and scientific knowledge itself (Gregory, Miller, 1998). Such an approach was based on a rather linear top-down style of science governance that considers the public to be a passive recipient of scientific facts, knowledge and expertise and in a way reflected an inertia of technological modernisation and growth – while other institutions were being scrutinised, science remained undoubted.

However, despite the range of educational initiatives undertaken to this end no substantial improvement in the level of scientific literacy was captured by subsequent surveys. Besides, contrary to the initial conviction that wider knowledge inevitably generates greater support for science, research revealed that increased knowledge leads to more diverse – both positive and critical – attitudes. This, in turn, led to the realisation of the inadequacy of the former simplified transfer model given the knowledge possessed by lay people (Hess, 1997:144). Accordingly we can speak of a change from the concept of 'public understanding' to that of 'public engagement' (Lewenstein, 2003) or from the so-called positivist or traditional approach to that of an interpretational or critical one (Michael, 2002). While the traditional approach was based on the assumption about the positive effect of scientific literacy in making individuals more useful and valuable members of society, the alternative critical tradition mainly focuses on the cultural context of the public understanding of science and the local character of any kind of knowledge, be it lay or expert (Michael, 2003). The main aim of the new perspective is to open up the formerly publicly accessible but increasingly closed space of science creation and evaluation largely conditioned by professionalisation and institutionalisation of this realm, which accordingly implies a potential threat to democratic policy (Shapin, 1992). The underlying assumption

of this approach lies in the perception of science as an explicitly human activity generating results owned not only the scientific community but by society at large (Locke, 1999). The expansion of the media has also made a considerable contribution to this trend by providing an important channel of public access to knowledge of science and information on scientific and technological developments and increasingly critical reflections on those. In fact, public communication of science is one of the key intermediary mechanisms linking science and society.

This conceptual change is also embodied in rather substantial changes in the methodological approach to studying the public understanding of science characterised by a shift from a more macrosociological perspective aiming to detect the level of scientific knowledge of the general public followed by a more cognitive psychological approach of 'mental models' and social representations also termed as 'knowledge description approaches' (Michael, 1996) to microsociological field research aimed at public conceptualisation of scientific expertise focusing on the way people experience and construct its meaning in different social contexts (Wynne, 1995). The latter is also referred to as citizen-oriented perspective, context-specific and local analysis of 'public understanding' or 'micro-social' qualitative research as opposed to the 'macro-social' quantitative data of public understanding of science survey research (Irwin, Wynne, 1996). Irwin and Michael refer to this strand as "the ethnographic turn within 'public understanding of science and technology' which places emphasis less on cognition and more on culture and context" (2003:14). This is why it is also called the 'contextual approach' to PUS as well (Miller, 2001).

The Notion of Risk in Modern Society

The notion of risk that as such was introduced in the 16th, 17th century in the context of long-distance marine voyages, and which became more of a scientific concept through application of mathematical and statistical calculation of probability in the 18th century, has, of course, altered its meaning nowadays. Respectively, if initially risk excluded the idea of the human fault and responsibility, since it was a natural factor-disaster (e.g., storm, floods, epidemic) that cannot be altered or precluded by human intervention then the 19th century was marked by the dislocation of risk in human action. The increasing presence of the risk concept in current public discourse is being related to the expanding feeling of insecurity, threat and diminishing trust in social institutions and former authorities of individuals in modern society.

There is a range of various risk domains in modern society including politics, economics, social sphere, as well as the surrounding environment and physical safety. The United Nations (UNDP, 1994) has identified seven realms of (1) economic, (2) food, (3) health, (4) environmental, (5) personal, (6) community and (7) political security risks. This classification does not explicitly mark out the risk domain generated by scientific and technological development, nevertheless elements of these kinds of threats are scattered throughout a range of the above-mentioned categories (e.g., in realms 2, 3, and 4, incl. genetically modified food, environmental protection and issues of ecological safety). Another classification of risks (Lupton, 1999) discriminates between environmental risks (pollution, chemicals, floods, fire), lifestyle risks (food consumption, drug habits, driving manner and sex life habits), medical risks (medical care and health services), interpersonal risks (forms of social

interaction), economic risks (unemployment, poverty), and criminal risks (victims of illegal activities). This classification also does not mark out a separate category of scientific and technological risks, which, I would argue, constitute a risk realm of on increasing importance in modern society.

Modern technologies and technological systems are characterised by their elevated risk and insecurity, with errors in those and application thereof often bringing about large-scale disasters. Being exposed to various risks appears to become an integral part of modern society illustrated by the unceasing discussions over issues like mad cow disease, air traffic and road safety, nuclear energy and air pollution. Nowadays many risks are related to an increasing application of technologies, thus adding to the existing concerns over the existing and potential impact of these technologies on society, and our environment. Ulrich Beck (1986, 1999) points to the proliferation of risks in modern society relating these largely to the scientific-technological progress in the continuous modernisation process. He argues that by opening up new fields of activity, science itself generates new risks, promotes insecurity and decreasing public trust in scientific institutions. We can no longer secure ourselves against large-scale accidents created by nuclear technologies, chemical and gene technologies.

Likewise Anthony Giddens (1999) speaks of manufactured uncertainties, referring to risks generated by our knowledge that are replacing the formerly external ones. He points to the shift in human concerns from what nature can do to us to what we can do to nature, since a decreasing number of aspects of our environment have been left intact by human action and/or intervention. Even formerly natural external risks are gradually becoming ones created in the course of industrialisation processes. Risk level is becoming harder to assess. Giddens speaks of our altered relations with science and technology moving away from passive respect to more active involvement in decision-making and more sceptical attitude towards science.

Finally, Niklas Luhmann (1993) points to our increasing dependence on decision-making, including that in the field of scientific research, and its consequences for those not being able to take part in it. Risk and uncertainties lie as much in the unpredictable outcomes and applications of research results as in the research process itself. Increasing knowledge promoted *inter alia* by the development of science generates wider risk awareness and accordingly more factors of uncertainty in this respect. Luhmann relates the concept of risk in society closely with the notion of the rapid technological development and expansion of technological resources characterised by the diminishing balance between its benefits and potential disadvantages. Increasing complexity and uncontrollability is generated by introduction of technical solutions to technological problems.

Of course, these are just a few aspects of risk and of authors dealing with risk issues, but I find those illustrative enough of the changing place of science and technology in this context. In order to add more empirical evidence to this macrosociological outlook, the following sections will look at the actual science- and technology-related risk perception by the public with a particular focus on Latvia.

Risk Perception Studies in Latvia

Risk and risk perception among the Latvian population are issues recently addressed by social scientists also in Latvia. First attempts to grasp these issues,

though mostly in the form of quantitative surveys either on a national or international basis, have been carried out in recent years. The risk concept in these studies is treated either in the broader framework of human security or public understanding of science.

Human development report on human security

The first most extensive study was conducted in 2002 in the framework of the annual Human Development Report, which was devoted to human security and was based on the survey of 1000 residents of Latvia over the age of 18 followed by a series of interviews and case studies (UNDP, 2003). This study concludes that the feeling of human security in Latvia is to a high degree undermined by those threats that are related to the pressing social, economic and environmental problems. The five major areas of concern identified in the survey of human security are related to the overarching issue of economic security, access and affordability of quality health care, proliferation of narcotics, spread of HIV/AIDS, and consequences of organised crime (ibid: 118).

Threats that a person attributes to him/herself or his/her family are more prone to create a sense of insecurity than those threats that an individual does not perceive in close relation to one's daily life (Kalniņa, Meņšikovs, 2002). Therefore the prime domain of concerns is related to the private realm, only then followed by the public sphere or global processes and potential cataclysms with technological disasters or threats to state security giving way to daily "accidents". Besides, the higher self-estimation of the level of influence, the larger the probability of the individual feeling safe and ready to take initiative. It is noted that frequently an individual is not capable of controlling decisions taken by other people and even does not know the decision makers (ibid: 29). For example, various security standards, expert competence or incompetence, advantages and risks generated by technological development, disasters of larger or smaller scale do not depend on individual choice or action. This alienation from the process of decision-making promotes the feeling of the public being left in charge with only socially and politically insignificant issues, which in turn generates the low self-esteem of one's ability to exert certain influence on the various processes.

Although this study was rather comprehensive, it has a comparatively limited focus on science and technology related risks and their perception. The only explicit reference to science and technology was made with regard to selected factors contributing to people's sense of security where the survey respondents granted scientific discoveries/new technologies the average value of 2.50¹, which means that people in Latvia are more inclined to see those as enhancing rather than decreasing the sense of security (UNDP, 2003:11).

Eurobarometer surveys on society, science and technology

More focused studies devoted to science and technology related issues are Eurobarometer surveys carried out in 2002 and 2005 among other European countries, also covering Latvia (EC, 2003, 2005a,b). The *Eurobarometer survey of 2002* focused on citizens' experience and general perception of science and technology, level of information and interest in science, perception of the media's role in disseminating

scientific information, people's knowledge level of fundamental scientific information as well as of current issues with scientific relevance, connection between values and science, morality of science, selected issues (e.g. BSE and GMOs) as well as the prestige of scientists and scientific vocational situation, and the EU's role in promoting and supporting scientific research. In their turn the survey reports of 2005 covered the following main topics: European citizens' interest and level of information, image and knowledge of science and technology, attitudes towards science and technology, responsibilities of scientists and policy-makers, scientific studies and the role of women in science, European scientific research (2005a); social values-ethics in Europe today, actors and decision-making in science and technology, ethics, science and technology - their role in the future of society (2005b).

Since the focus of this article is on science- and technology-related risk perception, in the following overview I will dwell only on those results that have to do with this specific research aspect. According to the survey of 2002 it is observed that most people in the then EU candidate countries agree that science is good and useful with many respondents considering it to be even omnipotent. At the same time the results show that there is great reservation regarding science and technology as a panacea for all problems. Nevertheless, the general conclusion is that the overall image of science is more positive than negative in the surveyed countries. Another finding of the survey relates to the value neutrality of science where not science per se but only application of certain scientific findings is seen by the majority as having to do with evil intentions. Yet, scientists are held responsible for the misuse of their discoveries by almost half of the respondents.

As to particular responses by Latvian respondents, the following trends should be mentioned. From all 13 countries² Latvia showed the highest percentage of respondents who (71%) tended to disagree with the statement that "scientific and technological developments are often presented too negatively in the media". However, it is difficult to interpret this result since it can be treated as an approval of the existing negative treatment of science and technology in the media or a position that it should not be treated negatively in case media are currently inclined towards more positive presentation of the related issues. Slightly more illustrative can be the following finding of the survey related to the potential of science and technology where Latvians are rather reserved in regard to the unlimited potential of science (with only 18% in favour of such a statement). Based on the range of 12 items aimed at detecting the level of optimism related to science and technology, Latvia on average ranks 9th with the mean value of 5.8 in comparison to the average of 6.6 for all 13 countries. Given that the maximum value implying an implicitly positive attitude was 12, the result for Latvia is more inclined towards a less optimistic stand in this regard. In addition to that, 64% of the Latvian respondents tend to agree with the statement that "science makes our way of life change too fast" in comparison to 28% tending to disagree with that. Latvians are also more inclined to agree (66% vs. 24%) with the statement that because of their knowledge, scientists have a power that makes them dangerous" than other candidate countries (except for Malta).

When we look at the results of the most recent *Eurobarometer poll on Europeans' experience and perception of science and technology* (EC, 2005a) we find that 52% of respondents in the EU25³ agree to the statement that "the benefits of science are

greater than any harmful effects it may have", while 14% disagree, 29% neither agree nor disagree and the rest do not know (the numbers for Latvia are 42%, 18%, 27% and 13% respectively). In general based on a range of statements Europeans are rather optimistic concerning science and technology. On average 78% of respondents of the 25 Member States (71% in Latvia) agree that "science and technology make our lives healthier, easier and more comfortable". On the more sceptical side of attitudes concerning science and technology on average 57% of all respondents agree that "science and technology are responsible for most of the environmental problems we have today" with only 20% disagreeing with the statement. On this matter Latvians demonstrate an even more reserved attitude with 74% vs. 7%. In addition, 54% of respondents think that "food made from genetically modified organisms is dangerous" (14% disagree, 23% neither agree nor disagree, 10% don't know). Latvians are also more reserved than the average in the surveyed countries on this issue with 69% considering such food to be dangerous. Finally, much like the average for EU25, 62% of Latvians hold and 18% object to the view that "science makes our ways of life change too fast". Last but not least, almost half of all respondents in Europe (48%) and even more (58%) in Latvia consider that "new inventions will always be found to counteract any harmful effect of scientific and technological development", while around one fifth (21% in Europe and 16% in Latvia) disagree with that. What concerns the perceived role of scientists and their responsibility in society the vast majority (81% of both Europeans in general and Latvians in particular) consider that "a discovery is itself neither good nor bad, it is only the way the discovery is used which matters". At the same time there is almost an equal share of respondents in favour of and against (39% vs. 38% of Europeans and 43% vs. 37% of Latvians) the view that "scientists are responsible for the misuse of their discoveries by other people". Since the 2001 survey there has been a 10% decline in the number of Latvians agreeing to the statement that "because of their knowledge, scientists have a power that makes them dangerous" (56% in 2005). An interesting block of questions with regard to risk issues deals with the perceived relation between policy-makers and the field of science where an equal share of respondents (51%) agree, on the one hand, that "if a new technology poses a risk that is not fully understood, the development of this technology should be stopped even if it offers clear benefits", but, on the other hand, that "if we attach too much importance to risks that are not yet fully understood, we will miss out on technological progress". The proportions, though, are slightly more differentiated in Latvia (57% and 42% respectively). The very last item from this poll I would like to mention is the statement that "there should be no limit to what science is allowed to investigate on" where 36% of Europeans and 42% of Latvians are in favour while 43% and 34% respectively reject such a view.

Concerning the last poll on *Europeans' views on ethics in science and technology* (EC, 2005b)⁴, I would like to dwell a bit on the thematic blocks related to decision-making in science and technology, as well as perceived impact of new technologies. According to the survey results one in two EU citizens (53%; 42% of Latvians) believes that science and technology decisions should be based primarily on a risk-benefit analysis rather than on the moral and ethical issues involved (33%; 30% of Latvians). 87% of Latvians believe that "science and technology will improve the quality of life of future generations", thus by 10% exceeding the EU25 average. The survey also showed that the majority of European citizens are on the whole open to the advances

of new technologies and are confident of their positive effect on our way of life in the next 20 years. Given the various areas in which new technologies are currently developing Latvians are more inclined to predict a positive effect (with 70% or more of positive responses) of medicines and new medical technologies, solar energy, new energy sources to power cars, computers and information technology, energy saving measures in the home, the internet, high-tech agriculture and air transport, while less so in regard to mobile phones, high speed trains and space explorations and even less (55% and less) to biotechnology and genetic engineering, military and security equipment, nuclear energy for electricity production and nanotechnology.

As can be seen from these selected results of the above-mentioned surveys, quite diverse questions in the broad field of public understanding of science, incl. risk related issues, have been identified and addressed. Findings of these surveys are rather mixed with different items demonstrating both positive and more reserved attitudes of Latvians towards science and technology. While Latvians tend to be comparatively sceptical there are also quite many indications of a supportive attitude towards scientific and technological developments. This trend also confirms findings of other studies, demonstrating the existing diversity of public views on different issues under seemingly the same topic.

Qualitative Approach in Studies of Public Understanding of Science

Although survey results provide rather rich empirical material there are still many uncertainties as to the more in-depth understanding of the established perceptions and attitudes and their diversity in between the strictly pre-defined and limited categories. Increasing critique towards these kinds of large-scale quantitative surveys is being voiced due to their incapability of capturing the context specific and multifaceted character of individual responses, attitudes and reactions. These surveys that were developed primarily in light of politicoscientific interests (Grote, Dierkes, 2000) and mainly focused on cognitive aspects are recognised to be either underdeveloped in terms of the scales, measures and statistical methods deployed (Pardo, Calvo, 2002) or inadequate for full understanding of the underlying issues (e.g., Lewenstein, 1995; Wynne, 1995) given their ideological disposition, decontextualised nature, built-in normative assumptions, preconceptions about the public, science, understanding, as well as stress laid on the scientific 'facts' rather than scientific process or the complex nature of science communication, etc. It is argued that these survey results frequently ignore the fact that scientists themselves are often still in dispute over certain scientific issues, thus inhibiting the possibility of having an unambiguous and correct answer and that there are very different understandings of the seemingly basic concepts used in the questions and statements (Wynne, 1995). This does not necessarily mean that a quantitative approach is no longer relevant or applicable and that it cannot be constantly refined as a useful methodological tool in the context of the above-mentioned surveys. Instead they can serve as a good basis for further exploration of the obtained representative results through more in-depth investigation of underlying factors and vice versa, since the qualitative microsociological studies like the one outlined below aim to look at those spheres and issues inaccessible to the former standardised surveys.

The further analysis presented in this article is based on the empirical material collected by master students in sociology as an assignment in the course "Sociology of Science and Technology" lectured by myself in the spring term of 2005 at the University of Latvia. Altogether 16 interviews with representatives of various age groups (10 in the age group 14-25, 3 in the age group 25-35, and 3 in the age group 45-85), sexes (10 women, 6 men), population groups (students, employed persons, pensioners) and occupations (social and exact fields) were conducted. Given the fact that students were free in choosing their respondents, there is obviously a certain bias in favour of the younger generation that come from their own peer group, nevertheless, balanced with interviews with those of the older generation, this should allow for a comparatively good pilot sample for further more in-depth analysis of the underlying issues.

Personal in-depth interviews represent a classical qualitative method for learning about "people's perceptions, meanings, definitions of situations and constructions of reality" (Yin, 1994: 88-91). It seems that so far personal interview is the most widely used qualitative method in the field of public understanding of science, which has also proven to be effective for yielding the necessary information in various research contexts. Some of the common advantages of this method have to do with the controllable pace and direction of the narrative generated by the interviewee as well as the flexibility resulting from this possible exercise of control over the course of the interview. Given the subject matter, i.e. science- and technology-related risks in the perception of laymen, preference was given to more open-ended and semi-structured interviews that let the respondent him/herself identify the area of manifestations of those risks and reflect on those.

The general theme of the interviews was formulated as the role, perception and manifestation of science and technology in the everyday life of lay people with particular questions to be elaborated and adjusted by students themselves. Since the issues covered by these interviews are rather broad the main focus for the current article is on the concept of risk associated with science and technology – its presence/absence, conceptualisation and perception – in the respondents' discourse.

Analysis of the empirical material was carried out in the framework of the methodological approach of discourse analysis. Focus was on those parts of the interviews that implicitly or explicitly touched upon the negative side of scientific and technological development, which were then accordingly coded and categorised by the topic addressed, by the key concept that could be further used for structuring the analysis. As many quotes as possible have been used in the analytical section to provide as much illustration as possible to the thesis and conclusions that have been put forward.

Laymen Narratives

The interviews provided a rather interesting insight in the diverse dimensions of public understanding and perception of science and technology related risks. At the outset it should be noted that the terms 'risk' and 'safety' as such were seldom used by respondents themselves. Rather these narratives developed around the concepts of 'problem', 'damage', 'harm', 'fear', etc. They more widely embody the perceived negative consequences of scientific and technological development, including those

that are already observable at present, expected to accelerate and those projected in the more distant future.

The good and the bad side of the story

From the outset it should be specified that the 'risk narratives' in almost all cases went hand in hand with 'opportunity/benefit narratives', but since I had to delimit the scope of material and issues to be analysed in this article, I tried to focus on the former ones although with reference to the latter where necessary in making the point and demonstrating the amplitude of individual reflections on the subject. In brief, these narratives rather explicitly embody the *continuous trade-offs* that people perceive between the benefits and disadvantages of the scientific and technological development in their own lives and in modern society in general. Scientific progress is seen as, e.g., incompatible with environmental protection, thus questioning the concept of progress as such and pointing to its relativity:

"Q: Does the rapid development of science lead society towards progress or rather degrade it?"

A: I can't understand the difference between these two concepts. Progress in one field means degradation in another. For example, progress in the field of information technologies implies that people themselves move less." [009]⁵

In many instances this takes the form of a dilemma between dependence as the negative side and opportunities as the positive side of technological development:

"I am happy I live in such an age. Actually, if you watch movies or read books about the way people lived earlier, it sometimes seems that they lived in an awful obscurantism. Such life was subjected to different backblows of fortune, such fatality. I think that nowadays it is much easier due to scientific and technological development, much easier. Of course, this also requires much more in financial terms, also much more tension and stress, accelerated and intensified pace of life." [01.006]⁶

"Q: Does science provoke more positive or negative emotions?"

A: Both positive and negative. Let us say, positive emotions are provoked by the fact that science and its discoveries make our life easier by helping to create and use simpler things [...]. At the same time, due to all those inventions life has also become slightly boring. [...] People no longer quite believe in anything." [009]

"Modern equipment, we need it, though it depends on the standpoint. Well, in general it seems to me that this technique is on a level that will ruin us, but we also need it - if we did not have that science and technology for years we would live in a stone age. It is necessary due to practical reasons - once we had neither washing-machines nor TV sets, which are required from a practical point of view." [013]

On the one hand, as members of consumer culture individuals tend to see themselves more as consumers of the benefits provided by science and technology rather than critical examiners thereof focusing more on the advantages provided by the scientific and technological development rather than its consequences. On the other hand, such a perspective is mainly taken from a distance with limited concern if the damage caused by science does not affect one directly, while attitudes slightly

change towards more critical ones when the individual personally faces or observes certain negative side-effects.

One direct manifestation of threat embodied in technologies is the *physical damage* that can be caused by their application both to humans and to the environment:

"If more high-power cars are invented this is a risk to human life. Of course, safety issues are considered, but there is far less chance to get injured on a horse than with a high-power car. [...]" [012]

"[...] And also such small inventions, like chemicals, new laundry softeners. Very often this actually does not do too much good to the environment. Although it is nice to sleep in soft bedclothes it might not be the best for your skin and it is also harder to purify the water containing these substances." [012]

"What serves for the benefit of human welfare – there is nothing negative about that, but if we look further – so many cars that cause pollution not to mention nuclear weapons, all that that would not be needed". [013]

"Nowadays it is too much in agriculture - they feed the soil with different stuff, though we try to enjoy pure food without all those modifications. Pesticides, well, this is all bad again when people overdo it. We eat, this in turn impairs our health. The same with these radioactive substances we have." [013]

"Well, the same nuclear bomb, for example. But there are other numerous examples – catch technologies have extinguished fish populations in several places, different kind of chemical processing technologies and technologies related to fossil fuel generate environmental pollution with such global effects as that of greenhouse." [016]

Interestingly that sound and noise generated by technological artefacts is perceived as a negative side effect of technology:

"I don't like the background noise created by technologies. I hate the tick-tack sound of a cash register. If you have to come into contact with such sounds in your daily life this has a certain influence, generates negative feelings. However, sometimes it is a pleasure to hear the motorcycle nicely buzzing by." [011]

If there is no direct personal experience of risk it can as well be generated by secondary sources of information through mass media and other channels:

"I like new technologies. However, when you read some kind of articles – I agree that there is too much equipment around us. For example, ionization – it is not recommended to live nearby electric high-voltage, since this has an influence on ones psyche. In the same way it is not advisable to sleep in the same room with a computer, TV set." [011]

"[...] Risk always exists. Stories about exploding TVs have an influence." [011]

Despite the presence of the physical treats in the narratives the empirical material clearly shows that technologies are much less seen as threatening the physical safety of people than *certain social values* exerting influence on the everyday practices and habits of people, e.g. limited freedom and stress caused by the penetration of mobile phones in our everyday life. Another illustrative example of this view is seen in time-saving as a positive feature of modern technologies, which in turn leads to increasing laziness of people:

"Well, I think that people in general like everything that is new and can in some way improve their everyday life, save time. Well, I thought of a situation where suddenly one discovers a device that makes the bed - the majority of people would be happy; while at the same time this would involve also negative things since people become lazier. In that case we would soon become kind of time-saving robots..." [002]

"I think that scientific and technological achievements will promote our comfort in various spheres - social life, work. Yet, one should mention that by delegating everything to automatic devices or other kind of technological achievements a person becomes lazy by nature with problems caused also in regard to employment - people are substituted by 'machines'..." [007]

Quite a few respondents voiced their concerns over the negative consequences of computers that in many instances manifest themselves in the form of **illnesses and addiction**, which are in a sense on the borderline between physical and mental effects and which can in certain cases lead to deviant behaviour:

"Some kind of computer games - I totally disapprove. It is that small children are already given computers, mobile phones. It's already the extreme version. They do not know how to play ball, play with friends in the yard. There is not that much of that any more. They sit down at their computer to play games and they have fun. They gain weight and all those problems. I think that these kids have a slight brain atrophy..." [004]

"A child, also an adult sits in front of that computer and thus does not speak with the family, but with the computer - families lack mutual conversations, there are no contacts, not to mention taking the child in one's lap and cuddling. He sits at the computer and this does not promote ones development..." [01.006]

These tendencies also relate to the expanding discussion on the use of the Internet and its influence on the habits of personal as well as public communication and the generated distortions of these mediated interactions. In these and other cases technology is seen as largely threatening pre-existing human relations, generating deepening **social alienation** as well as modifying established institutions:

"[...] People have become less open-hearted. [...] Humanness is being lost..." [009]

"There is a need for different things, science moves forward - it is all to make life easier for people, only technique has gone so far that it seems to me that we lose something in our emotional life, we become somewhat dry [...]" [013]

"For example, it is said that there will be no more need for a husband in order to have a child or pleasure. The traditional family model will disappear; it will be no longer topical..." [012]

With reference to information and communication technologies respondents are also concerned about the access to and use of private information through Internet, various data banks, etc. People are in general worried about the potential application of power exercised by science through having control over information and manipulation with that.

The threats posed by science and technology to social values are also linked to the issues of **religion** and the mutual compatibility of these institutions. This is also

done with reference to the above-mentioned endangered traits of humanness. There is a perceived conflict between values promoted by religious worldview and the one constructed by scientific and technological progress in modern society. Religion is seen as a basis for questioning the limits to be set for science (e.g., in regard to gene research and manipulation):

“Due to technologies people become increasingly self-assured creating an illusion of a relative omnipotence that the human is able to control all in one’s own life. God is forgotten. This then is the worst – technologies are mainly directed towards the material values.” [03.006]

The empowering and liberating potential of technologies and application thereof in our daily activities goes hand in hand with hidden and initially unanticipated effects drawing a very subtle or even nonexistent line between those. These kinds of mental effects, for example, often manifest themselves in practical and psychological dependence on technologies or even *technological enslavement*, which is often accelerated by its collective rather than individual character. Under such conditions people often find themselves helplessly trapped in the surrounding network of technological artefacts and systems that form the basis of many core practices of their lives:

“There are studies that all those mobile phones prolong the working day of people almost up to 24 hours. Actually it is so – you are always like caught everywhere, found in any place with the help of that phone - actually I don’t like it. [...] There is no more personal life. The only option may be is to turn it off. Actually I am afraid also to turn it off, because someone can call...[.] A person becomes dependent and does so unwillingly.” [01.006]

“The fact that we use devices and processes produced as a result of scientific activities on a daily basis is of secondary importance. But this incorporates latent risks making us both psychologically and practically dependent on those. Psychological dependence is the inability to occupy oneself when technologies, e.g., computer, go out of order, while practical dependence mean that many spheres of our life are dependent on the operations of technological devices, starting with the supply of drinking water, electricity and heating and ending with operations of public and commercial structures, food industry and health care.” [02.006]

“It frightens me when realising how dependent on technologies the so-called developed part of the world has become.” [03.006]

“Modern technologies have reached a level where people use them unconsciously, which in turn exposes them to a certain risk.” [04.006]

Altogether laymen narratives point to the notion of the *vicious circle of technological development*, which implies that the constant presence of the unknown element in this realm determines a somewhat never-ending uncertainty, a search for corrections and further solutions to generated problems. And this in turn makes risk an almost integral part of any scientific and technological activity in our society:

“There is a difficult interaction. We create the damage and with our own technologies try to prevent it. It is always that something will be produced, but we will not know it as being something bad. Only later will it be recognised, oh yes, that’s bad. And then people are already infected or whatever.” [004]

"The new brings with it also the unknown – if something new is discovered it does not imply that all consequences and its influence have been thoroughly explored. There is much beneficial, but presumably also much unfavourable." [012]

"Technologies allow people to do things, the consequences of which one does not quite realise. But on the other hand, I believe that people will be able to cope with that, control it. Previous experience, though not too positive, at least personally makes me believe that humankind won't be destroyed by technologies, but will definitely be saved by them. Of particular importance it is nowadays when there has been a very rapid increase in the number of population, which has also happened partly due to technologies, but in order to keep this number of people there is an increasing demand for different kind of technologies in order to secure the natural resources of the planet. In that sense we are to a certain extent in a deadlock, we can't stop developing technologies." [016]

As can be inferred from the presented excerpts the risks associated with scientific and technological development are rather wide-ranging, though with major concerns directed towards the yet not fully realised or already identified threats posed to the established human practices, relations and institutions on both the individual and societal level. Science and technology are seen as altering certain norms and values with the former being supplemented or substituted with new or modified ones in a way or pace that is not always unconditionally accepted by the public.

Risk management strategies in laymen's discourses

It is rather inevitable that under risk conditions people try to develop certain strategies in coping with these dangers and exerting some control over the related processes. The interviews generated some interesting insights into such strategies.

One of the strategies encountered is embodied in **disregard as an exclusion of potential risk**, which in a way also parallels with Mike Michael's analysis of the discourses of ignorance and which manifests itself in the lack of prior reflection on particular S&T related issues. This strategy is closely related to **reliance on external authorities** (e.g., regulatory agencies) thus in a way outsourcing the potential concerns:

"Q: What is your attitude towards things that you consume in your daily life? Do you know what you put on your face every morning, what you have for breakfast?"

A: To tell the truth, no. I never go into details of the product composition. Usually I buy facial cream based on my intuition or based on the knowledge about my skin – then I read what skin type is it provided for. Well, but someone is checking all that. They can't sell a good that is absolutely harmful." [002]

"Although people do not understand anything about the way medicines are being produced and what is the effect of those medications one buys at the chemists, thanks to developed institutions people are protected and it is not possible to undertake some kind of unethical scientific experiments." [016]

"Q: Do you see anything negative in the development of science and technologies?"

A: On the whole, probably not. May be earlier people used pesticides that are harmful to both the environment and humans. Now I think that those standards

are very high. In the food production process, for raw materials as well as other goods and technologies. It seems to me that nowadays more attention is being paid to the safety of the environment and people, hence everything is thoroughly examined before its introduction in the public domain.” [005]

Another direct strategy in dealing with technological artefacts perceived by scepticism and a certain dose of disbelief is embodied in **avoidance from obtaining technologies or products** perceived as risky and/or harmful. On the one hand, such an attitude does not envisage active action but, on the other hand, neither can it be characterised as a passive position since it involves conscious individual choices made with respect to one’s consumption patterns based on a certain amount of processed information:

“Well, I don’t feel any adoration towards [the mobile phone] since I’ve already heard that it exerts a negative influence on people, negatively affects cancer, that its radiation is harmful for humans, and I am happy that I don’t have it and I don’t want it. That’s what I’ve heard people saying and that one cannot yet tell – only the future will show.” [003]

“I look, for example, where do tomatoes come from. I don’t buy chicken from the Netherlands and the USA because I know that they are given special nutrition to stimulate their growth with those nutrients that comprise hormones.” [006]

Of course, such a strategy can be complemented by a more active approach embodied in search for alternative options rather than just opting out the undesirable elements, e.g., in case of buying biofood, etc.

Postponing risk to a more distant future or even outside ones’ life span is yet another way to painlessly integrate existing or realised risk in ones’ life. Such a strategy apparently implies recognition and awareness of the presence of certain risks while taking a defensive position by distancing or excluding oneself from the group potentially subjected to those:

“Q. Are you not afraid?”

A: It is an old complex of mankind to fear from something self-made that will subsequently destroy us. I am a postmodern person living in a postmodern society and for this exact day.” [009]

Finally, one can also identify the strategy of **conscious avoidance** or dissociation from certain information and knowledge that is perceived as an additional and unnecessary source of unrest. Such a position rather explicitly points to the recognition of ones’ inability to change the order of things with respect to specific manifestations of science and technology in modern society:

“Do I want to know what kind of weapons there are? Or what happens if they are used? There would be more to think about. But to tell the truth, I wouldn’t want to know.” [004]

“I have shared feelings on this [genetically modified food] matter. I know I use it. I lack information on what kind of damage such food can do to me or my successors. By and large to the whole world that we inhabit. I realise that I consume this kind of food, but not all products have it explicitly stated on their labels. Actually, I don’t look for this information, I deliberately avoid it. First of all due to laziness, secondly because it makes my life more complicated.” [009]

"Q. Have you thought to what science will lead us altogether?"

A. Yes, I have, but it was a while ago. I don't think about it any more. Because these kind of thoughts can lead to depression and deep psychological crisis. [...] We won't live forever. [...] I made this decision when I realised I can't reject things that damage my life but make it convenient." [009]

Of course, other authors have identified some other strategies and have formulated them somewhat differently, but I find the selected ones rather telling and illustrative of the ways people try to either passively or actively manage related risks in their lives. In certain cases various strategies can be integrated in the repertoire of a single individual depending on the domain of risk under discussion or the level of technological penetration that can range from bodily contact to more distant forms of potential impact.

Technology, civil society, and responsibility

The discourse of incapacity implicitly or explicitly present in certain risk management strategies demonstrates certain *fatalism* in the narratives with regard to the potential to change the course of current development and conditions characteristic thereof:

"A.: But I wouldn't like gene engineering to develop..

Q.: Why?"

A.: Well, if it develops, it will study all genes and will find some weak points and thus will prolong life up to 200 years. I don't know.. Or maybe will clone a human being. I don't know whether this is necessary. [...] I think if this begins to interfere with some natural processes, then.. well, I think that maybe there are certain limits, but who knows? What if that starts to cause damage to someone.. well, for example, television is no attainment, well relatively. But I don't know whether such development can be stopped.

Q: How do you think?"

A.: Well, I can't imagine that someone would suddenly announce that no more production, no more development of computer games.. I think that this is also science when different viruses are invented and released." [002]

"Q. What might be that field of science development which creates important risks for people or even humankind?"

A: Probably those nuclear weapons or blade weapons. Weapons, explosives, chemical weapons – those things. As often as not even a commonplace thing comes into the hands of people who do not know how to handle it. [...] At the same time, is there such a thing as the right hands when it comes to nuclear weapons. This most probably is no longer avertable." [012]

"Development is very rapid. [...] It is fine as long as this all is used for the benefit of people, still I fear that due to the fact that people are mostly very greedy and aspiring to power, these technologies will be increasingly used for very destructive ends." [03.006]

Interestingly enough these latter quotes also implicitly address the relations and *sharing of responsibilities* between the public and the scientific community. The use

of the pronoun 'we' and/or 'they' are rather telling elements of the discourse in this regard with respondents more or less knowingly reflecting on their own role in the undergoing developments:

"It is hard to define ethics. We ourselves do harm to the environment continuously. This is inevitable." [009]

"Q: Where do you see the major risk?"

A: Well, that people – the same war – those radioactive substances, weapons should be extinguished, there is no good, it frightens. It would be awful if someone launched those weapons, it would be the end, the Earth would be blown up. Like in Hiroshima – that's too much. Now we have the same risk -- that violence. [...] We destroy ourselves." [013]

It is largely about the contribution of the members of the public as consumers to the direction the scientific and technological development takes and the effects thereof:

"Q.: Can you name some pressing problems related to the application of technologies?"

A.: Pollution. But the actual problem does not lie in these technologies but in this insatiability. The real problem is the availability of these... even not technologies, but stuff. Too much stuff. Each person owns too much stuff, too many plastic bags and too much food consumed. This is the real problem that causes this pollution, not the technologies." [001]

This issue is also about the passive victimisation vs. active role of individuals in dealing with the consequences of technological development and in the readiness to undertake individual actions in order to reduce certain risks:

"Q: Is there some area of science that you feel uneasy about?"

A: Maybe ecology. I have started sorting waste and I do it already for a while." [009]

"I think that the development of science and technology proceeds the way it should be. I don't believe that there will be some robot revolt and that people will be endangered. Of course, careless handling of a certain technology can cause injury or even death. Nevertheless, if you know how to handle them and are cautious then nothing wrong can happen." [005]

The issue of taking the role of a passive observer or active participant is largely related to the current discussions on the ways and possibilities for promoting and encouraging public participation in the decision-making processes aimed at improving the relations between science and society. It points to the problem of not only stimulating scientists to take the public seriously and to let them have their say but also in motivating individuals to assume this responsibility in comprehending and voicing one's concerns.

Some respondents argue more or less in favour of an unlimited though in many cases conditional *freedom of scientific community* in choosing the routes and ways of doing research:

"[...] But I have to say that science would not be science if it had to ask for a permit as to what can and what can't be done." [011]

"I really believe in progress and technological development and its necessity. [...] I think that any artificial attempts to control and impose some direction of technological development might be as well perceived as constraints of human intellectual freedom. But, of course, some general principles, limitations should be set in separate sensitive areas. Technologies, for example, may not violate human rights." [016]

"I think that people often tend to exaggerate different negative side effects of science. Of course, they can and do occur, but I do not know of a general solution to this problem. An effort to include a provision that the state should control any scientific activity in the constitution – that would be absurd. [...] I find it hard to imagine that it would be possible to implement the same model of democracy as in state administration. And also in the state administration, as we know, democratic decision-making is by far the most effective modus operandi. In science this might hinder any coherent activity." [016]

Several respondents referred to the **value neutrality of science and technology** – an issue also addressed by the Eurobarometer survey:

"Science itself is not evil – the question is rather how these discoveries are being afterwards used by people." [009]

"[...] the fault does not lie in the technology. [...] It is in the way it is being used. For example, well in regard to those guns - it is not only in the way they are used, but even worse. It is about why they are being developed." [001]

At the same time respondents question the **selflessness** of scientific intentions that are seen not as blameless as it might be suggested by the postulated norms of the scientific community. The role of economic factor – commercial as well as military function - as a rather determining one in the development of science is being recurrently brought up in the narratives:

"...you'll have to buy it, want it or not. Scientists have to earn money. They have worked on the ways to trick people [...] in order to earn more money." [004]

"Unfortunately, nowadays science and technology have become an instrument for profit-making thus moving interest as the key driving force further down the rank. This in turn results in the fact that more intensive development is experienced by those fields of science and technology able to provide immediate profit (information and communication technologies, production technologies, also medicine), while hindering development of those scientific branches that do not give any profit or where profit-making is associated with certain risk (biology, history, philosophy, space research). In short, science has become commercialised and I think that it will continue also in the future with an increasing intensity, and, to my understanding, this direction of development is wrong." [02.006]

Concerns are voiced also in regard to increasing **inequality**, the danger of a deepening divide between more and less developed countries, between those who have access to scientific and technological resources and those who don't, between generations, etc.:

"Those stunning new inventions and different kinds of wonderful remedies – these actually do not reach men in the street. We get only what can generate profit or that can make people controllable." [010]

"Abroad there are already the so called bioshops that offer goods that come from biological farms - eggs from hens that are not held in small cages, animals that are not specially fast grown. But, of course, this food is more expensive. Those who can afford it choose the biological food. Scientific achievements are therefore not available to everyone. It has two sides - not everything is good and not everything is bad." [006]

The certain discrepancy between the perceived value neutrality of science and technology and the views on the driving forces behind their development is once again an illustrative example of the ambiguous stands people tend to take when it comes to this field, the flexibility and inconsistency of these views depending on the perspective taken on the issue.

Conclusions

Development of modern science and technology takes an increasingly important niche in contemporary society penetrating in almost every sphere of the daily life of ordinary citizens. This inevitably generates rather controversial outcomes that are being more or less consciously reflected on by the public. A rather considerable share of public perceptions of science and technology are linked to the risks associated with those – the trade-offs that are inherent in the related developments on both the micro and macro level as well as threats posed to physical safety and even more so to a wide range of social values and institutions in our society.

Strategies developed by laymen in dealing with these perceived risks that are seen to be generated by modern science and technology range from passive reactions to more active actions. Reflections present in the narratives are rather varied, being either hidden between the lines or quite explicitly stated by interviewees. Nevertheless, in any form they point to a certain attitude consciously or instinctively developed by laymen and a position taken with respect to certain developments around them.

The analysis of the laymen narratives demonstrates that people are capable of reflecting on the pros and cons of scientific and technological development in their own terms based on their observations and experiences. But it also shows that people tend not to have uniform standpoints. Empirical material points to the multidimensional character of public attitudes towards science and technology and their role in modern society instead of taking one extreme position or another. Public attitudes are rather ambiguous and conditional rather than clear-cut ones. While laymen are more inclined to speak of such domesticated technologies as mobile phones, computers, TVs, different other household items, they also reflect on more large-scale technologies that they might not have direct experience with but which is seen as having an impact on society in general (like nuclear plants, genetic engineering etc.).

The risk management strategies developed by laymen are largely related to the perception of one's capacity to a larger or lesser extent influence the undergoing processes and the division of responsibilities among the involved actors – both members of the public and the scientific community. This is an important element in understanding the notion of civil society and its relation to the democratic governance

of science where bottom-up initiatives are being increasingly promoted in order to achieve more active and participatory involvement of the general public in determining the pace and direction of scientific and technological development.

REFERENCES

- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. SAGE Publications.
- Beck, Ulrich (1999) *World Risk Society*. Polity Press.
- Costa, António Firmino da (2005) "Science, the Public and New Social Inequalities". Paper presented at the SSTNET (The Sociology of Science and Technology Research Network) session of the 7th conference of European Sociological Association, Torun, Poland, September 9-12.
- European Commission (2003) *Candidate Countries Eurobarometer 2002.3 SCI: Science and Technology in the Candidate Countries*. Available at: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ceeb/2002/2002.3_science_technology.pdf
- European Commission (2005a) *Special Eurobarometer 224: European Science and Technology*. Available at: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_224_report_en.pdf
- European Commission (2005b) *Special Eurobarometer 225: Social values, Science and Technology*. Available at: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf
- Giddens, Anthony (1999) *Runaway World: Risk*. BBC Reith lectures 1999. Hong Kong. Available at: http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/static/events/reith_99/week2/week2.htm
- Gregory, Jane and Steve Miller (1998) *Science in Public: Communication, Culture, and Credibility*. Perseus Publishing.
- Grote, Claudia von, and Meinolf Dierkes (2000) "Public understanding of science and technology: state of the art and consequences for future research". In: Dierkes, Meinolf, and Claudia von Grote (Eds.) *Between Understanding and Trust: the Public, Science and Technology*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers; pp. 341-362.
- Hess, David J. (1997) *Science Studies: An Advanced Introduction*. New York University Press.
- Irwin, Alan, and Mike Michael (2003) *Science, Social Theory and Public Knowledge*. Open University Press.
- Kalniņa, Anita, Vladimirs Meņšikovs (2002) "Cilvēkdrošība Lavijā" (Human Security in Latvia – in Latvian). Author article in the framework of the Human Development report of Latvia 2002/2003). Available at: <http://www.un.lv/files/2001/Kalniņa.pdf>
- Lewenstein, Bruce V. (1995) "Science and the Media". In: Jasanoff, Sheila, Gerald E. Markle, James C. Petersen, Trevor Pinch (Eds.) *Handbook of Science and Technology Studies*. Sage Publications, pp. 343-360.
- Locke, Simon (1999) "Golem Science and the Public Understanding of Science: from Deficit to Dilemma". *Public Understanding of Science* 8:75-92.
- Lulmann, Niklas (1993) *Risk: A Sociological Theory*. New York: de Gruyter.
- Lupton, Deborah (1999) *Risk*. New York: Routledge.
- Michael, Mike (1996) "Ignoring Science: Discourses of Ignorance in the Public Understanding of Science" (pp. 107-125) In: *Misunderstanding Science?: The Public Reconstruction of Science and Technology*. Alan Irwin and Brian Wynne (Eds.), Cambridge University Press.
- Miller, Steve (2001) "Public Understanding of Science at the Crossroads". *Public Understanding of Science*, 10, pp. 115-120.

- Pardo, Rafael and Felix Calvo (2002) "Attitudes Toward Science Among the European Public: a Methodological Analysis". *Public Understanding of Science* 11:pp. 155-195.
- Shapin, Steve (1992) "Why the Public Ought to Understand Science-in-the-Making". *Public Understanding of Science* 1: pp.127-30.
- UNDP (1994) *Human Development Report 1994 - New Dimensions of Human Security*. New York: Oxford University Press.
- UNDP Latvia (2003) *LATVIA. Human Development Report 2002-2003 - Human Security*. Riga.
- Yin, R. K. (1994) *Case Study Research - Design and Methods*. 2nd ed. London: SAGE Publications.
- Wynne, Brian (1993) "Public Uptake of Science: a Case for Institutional Reflexivity". *Public Understanding of Science* 2: pp. 321-337.
- Wynne, Brian (1995) "Public Understanding of Science". In S. Jasanoff, G.F. Markle, J.C. Petersen, T. Pinch (Eds.) *Handbook of Science and Technology- Studies* (pp. 361-388). London: SAGE Publications.

Kopsavilkums

Šajā rakstā dots ieskats zinātnes sabiedriskajā izpratnē, aplūkotas zinātnes un sabiedrības attiecības, kā arī traktēts riska jēdziens zinātnes un tehnoloģiskās aušstības kontekstā. Rakstā apzināti līdz šim Latvijā veiktie tematiskie pētījumi, kā arī analizēts intervijās gūtais materiāls par zinātnes un tehnoloģijas risku uztveri sabiedrībā.

FOOTNOTES

- ¹ 1 – decreases my sense of security, 2 – does not affect my sense of security, 3 – increases my sense of security, 4 – strongly increases my sense of security.
- ² Bulgaria, Cyprus, Czech Republic, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia, Turkey.
- ³ The countries surveyed include the 25 Member States, the candidate countries (Bulgaria, Romania, Croatia and Turkey) and 3 EFTA (European Free Trade Association) countries (Iceland, Norway and Switzerland).
- ⁴ The countries surveyed include the 25 Member States, the candidate countries (Bulgaria, Romania, Croatia and Turkey) and 3 EFTA (European Free Trade Association) countries (Iceland, Norway and Switzerland).
- ⁵ The number in the square brackets denotes the code of the interview where the excerpt is taken from.
- ⁶ Aside from a face-to-face interview [01.006] the interviewer also had 3 respondents [02.006, 03.006, 04.006] that provided answers to a range of questions electronically.

Dzīves kvalitātes indikatori Eiropas Savienībā. Metodoloģiski jautājumi

Indicators of Quality of Life in the European Union. Methodological Issues

Anna Stepčenko, Dr. phil.
Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
E-pasts: Anna.Stepcenko@lu.lv

Rakstā galvenie ir gnozeoloģiskie un metodoloģiskie jautājumi saistībā ar koncepta „dzīves kvalitāte” teorētisko izstrādi, operacionalizāciju un empīrisku izpēti. Sniegta salīdzinoša informācija par dzīves kvalitāti determinējošām sfērām dažādās valstīs, par dzīves kvalitātes indikatoru klasifikāciju un izveides jautājumu. Analizēti starptautiska, reprezentatīva, empīriskā pētījuma dati par apmierinātību ar dzīvi (pētījums veikts 2003. gada maijā 28 Eiropas valstīs). **Atslēgvārdi:** dzīves kvalitāte, dzīves kvalitāti determinējošas sfēras, dzīves kvalitātes indikatori, dzīves kvalitātes indikatoru klasifikācija.

Key words: quality of life, determinate areas of quality of life, indicators of quality of life, classification of indicators of quality of life.

Dzīves kvalitātes izpēti var motivēt gan tīri teorētiska interese, gan arī praktiska nepieciešamība iegūt un analizēt datus, kas sniegtu zināšanas par dzīves kvalitāti kādā sabiedrībā vai sociālā grupā, lai iegūto informāciju izmantotu praksē, veidojot sociālo politiku.

Vispārīgais, elegantais jēdziens „dzīves kvalitāte” ir gana sarežģīts, jo veidojas no daudzām komponentēm, kas objektīvi ietekmē cilvēku dzīvi un subjektīvi izpaužas kā apmierinātības līmenis ar dzīvi. Dzīves kvalitāti saturiski kodēt ir iespējams daudzējādi, un arī socioloģiski to analizēt ir iespējams pēc atšķirīgiem indikatoriem un dažādos līmeņos: mikrolīmenī, mezolīmenī un makrolīmenī, proti, individuālā, grupu un sociālā līmenī.

Eiropas Savienībā dzīves kvalitātes pētījumi tiek veikti jau samērā ilgi, periodiski apsekojot atsevišķas dzīves kvalitāti determinējošas sfēras vai dažas sfēras kopumā. Pētījumu sfēru izvēle un indikatoru izvēle katrā sfērā mēdz būt atšķirīga. Tā, piemēram, vienā no pēdējiem dzīves kvalitātes apsekojumiem, kuru veicis Eiropas dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonds (*European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*), ir izvēlētas trīspadsmit dzīves kvalitāti determinējošas sfēras. Katrā no šīm trīspadsmit sfērām ir izveidota sava indikatoru sistēma. Indikatoru dati tiek regulāri atjaunināti ar empīriskiem mērījumiem, kas ļauj veikt salīdzinājumus un noteikt attīstības dinamiku. Tādējādi jēdziena „dzīves kvalitāte” saturs tiek dekodēts un konkretizēts.

Indikatoru izvēle un skaits dzīves kvalitātes noteikšanā var svārstīties lielā amplitūdā no dažiem rādītājiem līdz vairāk nekā 250 indikatoriem. Tik plašs indikatoru skaits ir, piemēram, 2004. gadā Eiobarometra veiktajā pētījumā par dzīves kvalitāti Eiropas pilsētās (*Urban Audit*), kur pētījuma izlases kopā iekļautas 258 Eiropas pilsētas [1, 3]. No apjomīgā indikatoru klāsta šajā pētījumā izmantoti, piemēram, šādi indikatori: pilsētas sabiedriskais transports, drošība, nodarbinātības iespējas, mājokļa izmaksas, pārvaldības kvalitāte, imigrantu integrācija, tīrība, gaisa un trokšņa piesārņojums.

Raksta mērķis ir konkrētizēt jēdziena „dzīves kvalitāte” saturu, noskaidrot šī jēdziena definīciju, apkopot dzīves kvalitāti determinējošās sfēras un gūt ieskatu par socioloģiski mērāmajiem dzīves kvalitātes indikatoriem.

Vēsturisks ekskurss jēdziena „dzīves kvalitāte” konceptualizācijā

Jēdziena „dzīves kvalitāte” vēsturiskās saknes ir atrodamas sociālajā filosofijā. Dzīves kvalitātes empīriskā izpēte mūsdienās un šī jēdziena operacionalizācijas problemātikas risināšana ir saistīta ar filosofisko un ikdienas apziņas jēdzienu „laime”. Personiskās dzīves novērtējums laimes vai apmierinātības skalā ir subjektīvs indikators, kas empīriskajos pētījumos tiek kombinēts ar objektīvajiem dzīves kvalitātes indikatoriem. Dzīves kvalitātes koncepts ir saistāms ar cilvēku vēlni dzīvot laimīgi, tātad harmonijā ar dabu, citiem un sevi. Šo nemainīgo subjektīvo vēlni ir iespējams projicēt uz dzīves realitāti un īstenot sociālās politikas veidotājiem valsts vai lokālās kopienas mērogā vai arī individuāli personiskajā dzīvē. Dzīves kvalitātes koncepts ļauj veidot priekšstatus par dzīves kvalitātes reālo un vēlamo stāvokli, izvirzīt idejas, panākt to īstenošanu un novērtēt efektus.

Refleksija par laimīgu dzīvi ir pārdomu jautājums, kas ticis formulēts Rietumu kultūras sākotnē antīkajā Grieķijā un nemītīgi saglabājis savu aktualitāti. Anģļu utilitārisma pamatlicējs Džeremijš Bentams (*J. Bentham*) darbā “Deontoloģija jeb zinātne par morāli” (1834) centienus pēc laimes ir sasaistījis ar ētisko ideālu, lai “maksimālu laimi sasniegtu maksimāli liels cilvēku skaits”.

Idejas ir mentāls realitātes projekts. Griba idejas pārvērs īstenībā. Nākamais rīcības solis pēc tam, kad filosofiska ideja darbībai formulēta, ir to nostiprināt normatīvajā vidē, kas būtu legāla bāze idejas īstenošanai. Sociālie notikumi var šo procesu pātrināt. Šis kopsakarības izpaudušās divos XX gadsimta nozīmīgos sociālajos sasniegumos – *Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā un sociālās labklājības valsts izveidē*. Šie sasniegumi būtiski ietekmējuši dzīves kvalitāti, to uzlabojot. Īpaši tas izpaudies Rietumu sabiedrībā. Cilvēktiesību ievērošana ir sfēra, kas dažās valstīs iekļauta dzīves kvalitātes mērīšanā. Sociālās labklājības valsts statuss raksturo tās iedzīvotāju dzīves kvalitātes vispārējo līmeni. Tā, piemēram, sociālās katalizmas, kas Eiropā tika izraisītas XX gadsimtā pirmajā pusē, veicināja radīt *Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju* (1948) un panākt, lai tā stātos spēkā. Šo dokumentu, kas balstās uz eiropēiskās kultūras humānisma idejām, Eiropas Padome konkrētizē, izstrādājot *Eiropas cilvēktiesību konvenciju* (1950) un *Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju* (1950). Nākamais posms normatīvo dokumentu sasaistes loģikā un subordinācijā ir nacionālā likumdošana, kas turpina indivīda sociālo tiesību leģitimizāciju, juridiski tās nostiprinot valstī. Tādējādi sociālās labklājības valsts izveidei ir radīts dokumentārs pamats un šai valstī laba dzīves kvalitāte pieejama

vairākumam. XX gadsimta otrajā pusē sociālās labklājības valsts tādās labklājības izpratnē, kāda tā definēta utilitārisma, ir īstenota Rietumeiropā un Ziemeļeiropā, tai pašā laikā cits sociālās labklājības valsts modelis – centralizētas valsts veidots modelis – pastāvēja Centrāleiropā un Austrumeiropā [2, 17].

Sociālās labklājības valsts koncepciju izstrādāja britu ekonomists Viljams Henrijs Beveridžs (*W. H. Beveridge*). Sociālās kārtības sabrukuma laikā, kad Eiropā izraisītie notikumi radīja sociālo kataklizmu, viņš strādāja pie plāna, kā veidot labklājības valsti Lielbritānijā. 1942. gadā nāca klajā Beveridža darbs *Social Insurance and Allied Services*, kas kļuva pazīstams ar nosaukumu *Beveridža ziņojums* un kur ir argumentēti izklāstīta labklājības valsts izveides programma, karam beidzoties. Sociālās labklājības valsti ar labu dzīves kvalitātes standartu iedzīvotāju vairākums šai reģionā ir pieredzējis jau vairākās paaudzēs. Notikumu loģika un fakti liek secināt, ka laba dzīves kvalitāte Eiropas Savienības dibinātājvalstīs ir politiķu gribas un darba, kā arī visu sociālo slāņu garīga un fiziska darba rezultāts.

Šis kvalitatīvi jaunais valsts tips pašlaik pakļauts neoiberālisma ideoloģijas spiedienam, kas pazemina iedzīvotāju vairākuma labklājības līmeni. Eiropas Savienībā ar neoliberālisma ideoloģiju mijiedarbojas komunitārisma (*communitarianism*) ideoloģija. Abu ideoloģiju daudzo strīdu tematiskajā klāstā ir universālo tiesību teorija, attiecības starp indivīda tiesībām un kopienas tiesībām, politiskās integrācijas nepieciešamība un nosacījumi [3, 18–19]. Šo abu ideoloģiju sadursmi var interpretēt arī kā brīvā tirgus ideoloģijas un eiropeskā humānisma ideju konkurences cīņu. Konkurējošo ideoloģiju cīņas rezultāts var būtiski ietekmēt lielu sociālo grupu objektīvos un subjektīvos dzīves kvalitātes rādītājus. Likumsakarīgi, ka valdošā ideoloģija ietekmē ekonomisko resursu sadali – neoliberālisma ideoloģija ir tieši saistīta ar labas dzīves kvalitātes sociālās telpas sašaurināšanos. Laba dzīves kvalitāte, neoliberālismam dominējot, kļūst par privilēģiju, kas piešķirta tai minoritātei, kura piesavinājusi materiālos un politiskās varas resursus un šādu stāvokli legītimējusi.

Ekonomiski socioloģiska jēdziena „dzīves kvalitāte” konceptualizācija

Konceptu „dzīves kvalitāte” ir izveidojis amerikāņu ekonomists un sociologs Džons Kenets Gelbraits (*John Kenneth Galbraith*) XX gadsimta 60. gados, analizējot industriāli attīstītas sabiedrības vērtību sistēmas struktūru kopā ar tām globālajām problēmām, kas saistītas ar industrijas attīstību – dabas vides piesārņošanu, dabas resursu ierobežoto apjomu, iedzīvotāju skaita straujo pieaugumu. Analīzes rezultāti liecināja, ka tas ekonomiskās izaugsmes un materiālās labklājības kāpināšanas modelis, pēc kura noritējuši saimnieciskā attīstība daudzās industriāli attīstītajās valstīs, ir saistīts ar nopietniem riskiem perspektīvā. Materiālās labklājības kāpums, kas izpaužas ienākumu un patēriņa pieaugumā, ir interpretējams kā dzīves kvalitātes uzlabošanās, bet, ja to pavadā vides kvalitātes degradācija, kas pakļauj riskam veselību, tad dzīves kvalitātes stāvokļa interpretācija kļūst sarežģītāka un pretrunīgāka. Ekoloģiskā krīze, ko izraisīja industriāli attīstīto valstu saimnieciskā darbība, radījusi nepieciešamību industriāli attīstīto valstu valdībām mainīt ekonomikas normatīvo regulāciju. Šīs pārmaiņas ir saistītas ar rūpēm par izdzīvošanu, attīstības ilgtspēju un dabas vides faktoru, kas ietekmē dzīves kvalitāti. Šo jautājumu risināšana joprojām ir politiski aktuāla. Ekonomiskās intereses dažu industriāli attīstīto valstu valdībām ir primāras salīdzinājumā ar ekoloģisko un

sociālo problēmu risināšanu. Lai gan ir spēcīgi brīdinājuma signāli, tomēr nacionāli egocentriskais uzvedības stils vēl joprojām mainīts netiek.

Eiropas Savienībā dzīves kvalitātes koncepts, kaut arī tam pretdarbojas ekonomiskās darbības sfērā, tomēr kļuvis par noturīgu sabiedrības labas pārvaldības elementu un pēniecības tēmu. Eiropas Komisijas sociālā orientācija ir izpaudusies Eiropas Savienības pēniecības 5. ltvara programmas pamatēmu struktūrā. Programma ietver šādas tēmas, kas saistītas ar dzīves kvalitāti: *Dzīves kvalitāte un dzīves resursu vadīšana; Lietotājam draudzīga informācijas sabiedrība; Konkurētspējīga un ilgtspējīga izaugsme; Enerģija, vide un ilgtspējīga attīstība* [4, 3].

Jēdziena „dzīves kvalitāte” definīcijas jautājums

Dzīves kvalitātes koncepts ietver daudzdimensionālu sabiedrības un indivīda labklājības izvērtējumu. Tas ir ieviests, lai varētu raksturot cilvēka vajadzību apmierināšanas kvalitāti, ko determinē vairāku faktoru kopums, kuru tipoloģizējot nodalāmas trīs svarīgākās grupas: dabas vides kvalitāte; sociālo faktoru kopa, kuru, pēc Pjēra Burdjē (*Pierre Bourdieu*) un Roberta Putnema (*Robert Putnam*) terminoloģijas, varētu saukt par ekonomisko kapitālu, sociālo kapitālu, kultūras kapitālu un simbolisko kapitālu; un, visbeidzot, cilvēka psihosomatiskais stāvoklis. Bez kāda noteikta labas kvalitātes resursu daudzuma katrā no šiem resursu veidiem cilvēka vajadzības apmierināt kvalitatīvi nav iespējams. Lai cilvēka vajadzības apmierinātu kvalitatīvi, resursu daudzums dažādās vietās var būt atšķirīgs.

Labas dzīves kvalitātes definīcijas pamatkodols postmodernajā laikmetā ietver cilvēktiesību ievērošanu, materiālo resursu pieejamību, veselību, izglītību, sociālās attiecības, dzīvi nepiesārņotā dabas vidē. Dzīves kvalitātes definīcijā Eiropas Savienībā kā būtisks elements tiek iekļauta arī **cilvēku brīvība tiekties pēc saviem mērķiem, nepārkāpjot citu tiesības un ievērojot citu vajadzības** (izejums mans – A. S.) [5, 22; 6, 37]. Mērķtiecība šādā civiltizētī apvaldītā stilā iespējama tad, ja visas sabiedrības un kopienu kontekstā, kā arī indivīda apziņā ir aktuālas rūpes par ekonomiskās attīstības ilgtspēju. Eiropas Savienībā tiek atzīts, ka valsts sociālajai politikai un sociālajām institūcijām ir jāstimulē šāda regulēta individuālā mērķtiecība.

Koncepts „dzīves kvalitāte” ir cieši saistīts ar saturiski šaurāku jēdzienu „dzīves apstākļi” (*living conditions*), kas nav veidots uz teorijas bāzes. Dzīves apstākļu kategorijā Eiropas Savienībā tiek iekļauti sociālās statistikas dati par ikdienas dzīves nosacījumiem. Tās ir ziņas par mājokli, nodarbinātību, izglītību, veselības aprūpi, transportu, ģimeni, vietējo kopienu, dzīves līmeni saistībā ar ienākumiem un patēriņu, noziedzības izplatību un drošību [5, 1, 12]. Dzīves apstākļu rādītāji ir objektīvi mērāmi, tajos neietilpst subjektīvie apmierinātības līmeņa rādītāji ar dažādiem faktoriem, kas ietekmē dzīves kvalitāti. Latvijā tiek mērīta apmierinātība ar dzīves apstākļiem [7].

Nenoliedzami, ka koncepta „dzīves kvalitāte” definēšana ir process, kurā izpaužas vairākas likumsakarības, to skaitā piemērošanās pārmaiņām. Precizēt dzīves kvalitātes jēdzienu iespējams, noskaidrojot sfēras, kas to determinē.

Dzīves kvalitāti determinējošās sfēras

Eiropas Savienībā tiek veikti empīriski pētījumi par dzīves kvalitāti. Šajos pētījumos parasti tiek iekļautas sfēras, kas būtiski determinē dzīves kvalitāti – veselība, darba tirgus,

izglītība, ienākumu līmenis un drošība [5, 56]. Tiek strādāts arī pie šo sfēru nosaukumu harmonizācijas. Individuālā un sociālā situācija šais sfērās, kā arī dažādu indikatoru korelācijas ļauj noteikt indivīda, sociālas grupas vai valsts labklājības līmeni.

Šajos pētījumos parasti iekļauj arī tādās sfērās, kas būtiski ietekmē dzīves kvalitāti: mājokli, ģimeni, sociālās attiecības un ekoloģiju. Respondentu vairākums par visnozīmīgākajām sfērām, kas determinē dzīves kvalitāti, uzskata **ienākumus, veselību, sociālās attiecības** (izejums mans - A. S.) [6, 43].

Dzīves kvalitāti determinējošo sfēru izvēlē un to skaita noteikšanā gan valstu, gan pētnieku vidū vērojamas atšķirības. Literatūras analīze rāda, ka lietoti 173 sfēru nosaukumi, kas liecina par jautājuma sarežģītību [5, 57].

1. tabula

Dzīves kvalitāti determinējošās sfēras. Hierarhija un struktūra valstu sadalījumā

Nr. p. k.	Z. vietrīja	Vacija	Lielbritānija	Jaunzīlande	Eiropas Savienība
1.	Veselība un veselības aprūpes pieejamība	Veselība	Veselība	Veselība	Veselība
2.	Nodarbinātība un darba apstākļi	Darba tirgus un darbs	Darba tirgus	Algotas darbs	Darba tirgus un darba apstākļi
3.	Ekonomiskie resursi, patērētāju aizsardzība	Ienākumi un ienākumu sadalījums	Ienākumi un labklājība	Dzīves ekonomiskais standarts	Ienākumi, dzīves līmenis, patēriņa modeļi (<i>patterns</i>)
4.	Zināšanas un izglītības pieejamība	Izglītība	Izglītība un apmācība (<i>training</i>)	Zināšanas un prasmes	Izglītība un profesionālā apmācība
5.	Ģimene un sociālās attiecības integrācija		Mājsaimniecība un ģimene		Mājsaimniecība un ģimene
6.	Mājoklis un vietas pievilcība	Mājoklis	Mājoklis		Mājoklis
7.	Dzīves un īpašuma drošība	Sabiedriskā drošība un noziedzība	Noziedzība un tieslietas	Drošība	Sabiedriskā drošība (<i>public safety</i>) un noziedzība
8.	Rekreācija un kultūra	Brīvais laiks un mediju patērišana			Brīvais laiks, mediji un kultūra
9.	Politisks resursi				Sociālā un politiskā līdzdalība un integrācija
10.		Ekoloģija	Ekoloģija	Ekoloģija	Ekoloģija
11.		Transports	Transports		Transports
12.		Patērēšana un piedāvājums	Izdevumi		
13.		Līdzdalība	Dzīvesstih un līdzdalība	Sociālās saites	
14.			Populācija	Cilvēkstības, kultūra, identitāte	Iedzīvotāji
15.					Sociālā drošība (<i>social security</i>)

Avots: *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Monitoring quality of life in Europe. 2003. P. 57.* - pirmo četru valstu dzīves kvalitāti determinējošo sfēru sadalījumam; Eiropas Savienības dzīves kvalitāti determinējošo sfēru sadalījuma avots: <http://www.gesis.org/Information/sowiNet/sowiPlus/osterweiterung/index.htm> (sk. 17.06.2004.)

Pēdējā laika dzīves kvalitātes pētījumos, kas veikti Eiropas Savienībā, figurē trīspadsmit sfēras. Katrā no tām ir izveidots indikatoru kopums, pēc kura periodiski tiek veikti socioloģiski mērījumi.

Eiropas dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda izdevumā *Monitoring quality of life in Europe* salīdzinājumam ir sniegts četru valstu – Zviedrijas, Vācijas, Lielbritānijas un Jaunzēlandes – periodiski apsekojamo dzīves kvalitāti determinējošo sfēru saraksts. Jaunzēlande piesaistīta gan tās savdabības, gan augstā labklājības līmeņa dēļ.

Zviedrijas labklājības valsts standarts šai tabulā tiek ņemts par pamatu salīdzināšanai. Vienu un to pašu vai līdzīgu sfēru nosaukumu modalitāze izriet no šo nosaukumu lietojuma nacionālajām īpatnībām. Pārskatāmības un salīdzināšanas iespēju labad tabulai ir pievienots to Eiropas Savienībā lietoto trīspadsmit sfēru saraksts, kuras determinē dzīves kvalitāti. Šai tabulas daļā ar marķējumu izceltas tās sesas sfēras, kurās objektīvo indikatoru sistēma pamatā ir izveidota.

Šīs tabulas dati rāda, ka starpvalstu salīdzinājumā līdzās daļējai sakritībai pastāv atšķirības sfēru izvēlē, skaitā un sfēru nosaukumos. Tā Zviedrijā un Jaunzēlandē periodiskie apsekojumi tiek veikti deviņās sfērās, kas savstarpēji gan sakrīt, gan atšķiras. Vācijā un Lielbritānijā periodiskie apsekojumi tiek veikti divpadsmit sfērās. Šo abu valstu savstarpējā salīdzinājumā, kā arī salīdzinājumā ar Zviedriju un Jaunzēlandi sfēru sadalījumā ir vērojama gan tāpatība, gan visai lielas atšķirības. Eiropas Savienības dzīves kvalitāti trīspadsmit determinējošo sfēru saraksts vēlreiz apstiprina šo likumību.

Dzīves kvalitātes indikatoru sistēma un klasifikācija

Indikatori ir pētāmā objekta pazīmju empīriskie rādītāji. Dzīves kvalitātes stāvokļa noteikšanai valsts, kopienas, sociālas grupas vai indivīda līmenī tiek veidots un analizēts rādītāju kopums, kas sadalās pa sfērām, turklāt katrā sfērā tiek konstruēts atšķirīgs un apjomā visai plašs rādītāju reģistrs. Dzīves kvalitātes pētniecības un datu interpretācijas metodoloģija ir daudzveidīga un atvērta pārmaiņām.

Dzīves kvalitātes indikatoru sistēma gan valstu, gan pētniecības institūciju vidē tiek konstruēta atšķirīgi.

Sakartojot plašo indikatoru kopumu sistēmā, dzīves kvalitātes indikatoru klasifikācijai tiek izmantoti vairāki dažāda veida vispārīgi pamati. Visbiežāk dzīves kvalitātes indikatoru klasifikācijā tiek lietoti šādi trīs bināro tipu rādītāji:

- makrolīmeņa un mikrolīmeņa indikatori,
- monetārie un nemonetārie indikatori,
- objektīvie un subjektīvie indikatori.

Klasifikācijas pamatā makrolīmeņa un mikrolīmeņa indikatoriem ir vispārīguma vai konkrētības pazīme, monetārajiem un nemonetārajiem indikatoriem – iespēja vai principiāla nespēja kādu labumu nopirkt par naudu, objektīvajiem un subjektīvajiem indikatoriem – mērījuma veids vai lietotās datu ieguves metodes.

Visu minēto indikatoru tipu lietošana pētniecībā tiek vērtēta kā vienlīdz svarīga.

Indikatorus izvērtējot pēc to nozīmīguma, daļa no tiem tiek atzīta par vissvarīgākajiem indikatoriem (*key indicators*). Piemēram, ikgadējā ziņojumā „Sociālā situācija

Europas Savienībā” (*The Social Situation in the European Union*) vissvarīgāko indikatoru kopumā iekļauts 21 indikators, pēc kura tiek raksturota katra dalībvalsts [5, 43].

Makrolīmeņa indikatori ir valsts ekonomiskie rādītāji – saimniecības veids, valsts bruto ienākumi, iekšzemes kopprodukts, ienākumu līmenis uz vienu iedzīvotāju, budžeta izdevumi sociālajām sfērām, iedzīvotāju struktūra, ģimenes struktūra. Šī tipa indikatoru grupai iespējams pievienot vēl citus indikatorus vai arī no kāda atteikties.

Mikrolīmeņa indikatori ir dati par indivīdu un mājsaimniecību turības stāvokli, par labklājības un labsajūtas līmeni un iespēju pašam regulēt savu ienākumu līmeni. Šie dati tiek iegūti, reprezentatīvā izlasē apsekojot mājsaimniecību un indivīdu situācijas, kā arī empīriski noskaidrojot respondentu pašreferenci šais situācijās [5, 59].

Monetārie indikatori ir naudas izteiksmē mērāmie rādītāji, kas daļēji pārklājas ar tiem makrolīmeņa un mikrolīmeņa ekonomiskajiem rādītājiem un objektīvajiem indikatoriem, kuri par mērvienību izmanto naudas vienības. Te var veikt multidimensionālu analīzi, piemēram, aprēķināt, kā ienākumu līmenis diferencējas uz vienu iedzīvotāju vai mājsaimniecību dažādos iedzīvotāju sociālajos slāņos; kāda ir vidējā darba alga nozarē vai profesijā; kā sadalās uzkrājumi un parādi; kāda ir iespēja ātri sadabūt kādu naudas summu no privātpersonām dažādu sociālo grupu ietvaros. Tātad te var ietilpināt visus tos ienākumus un izdevumus, kas izsakāmi naudā.

Nemonetārie indikatori ar naudu tieši nav saistīti, tos principiāli nav iespējams mērīt naudā. Dzīves kvalitātes determinantes ir arī naudā neizsakāmas un par naudu nenopērkamas fiziskas, sociālas, psiholoģiskas un garīgas iedabas parādības. Tā ir dabas vides kvalitāte (pieviltība, nepiesārņotība vai pretējais), indivīdu mijiedarbības kvalitāte un psiholoģiskā klimata kvalitāte ģimenē, darbavietā, publiskajā telpā, kurā nākas būt: mijiedarbībā ar citiem ikdienas dzīvē un kārtojot oficiālas formalitātes. Cits nemonetārais dzīves kvalitātes indikators ir uzticības līmenis varas personām, valsts un pašvaldību pārvaldības kvalitāte, kas būtiski – pozitīvi vai negatīvi – ietekmē šīs pārvaldības teritorijas iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Sabiedrības garīgā situācijā, kas izpaužas kā draudzīgums, potenciāls atbalsts vai atsvešinātība, vienaldzība, naidīgums vai konkurences un solidaritātes samērs, arī ir iekļaujams nemonetāro dzīves kvalitātes indikatoru tipā. Individuālisma un kolektīvisma kultūras samērs ir cits nemonetārais dzīves kvalitātes indikators. Sabiedrības integrācijas līmeņa dažādie vektori – pilsoniskā līdzdalība, brīvprātība, ievainojamo sociālo grupu sociālā iekļautība vai atstumtība, imigrantu integrācijas līmenis – arī pieder šim indikatoru tipam [5, 51].

To, kā dzīves kvalitāti var ietekmēt sociālais kapitāls, kas nav saistīts ar naudu, un komunikācijas kvalitāte, kas raksturo kādas sabiedrības individuālistisko vai kolektivistisko ievirzi, kas orientēta uz kopējo labumu, ilustrē sena līdzība ar paradīzi un eili. Tās abas, kā norāda šī līdzība, var iedibināties materiāli vienos un tais pašos dzīves apstākļos. Šai līdzībā paradīze un eile tiek tēlotas kā materiāli līdzīga situācija, atšķirīga ir cilvēku komunikācijas kvalitāte tajā. Eile tiek tēlota kā telpa, kuras vidū atrodas klāts galds. Garšīgi smaržojošais ēdiens atrodas vienā lielā traukā, kas novietots galda vidū. Cilvēkiem, kas sēdējuši pie galda, katram rokā ir gara karote, ar kuru tie ēdienu var aizsniegt, bet nevar to iedabūt mutē. Palīdzēt viens otram viņi negrib un nespēj, jo ir nikni un neapmierināti. Paradīze telpiski ir veidota gluži tāpat. Tā kā ar garo karoti pašam pie ēšanas netikt, cilvēki te viens otru paēdina. Atmosfēra šajā telpā ir gluži cita – viņi te joko, smejas un ir apmierināti ar dzīvi.

Objektīvie un subjektīvie indikatori veido citu indikatoru bināro pāri. Dzīves kvalitāti raksturo objektīvo indikatoru kvantitatīvie dati un subjektīvais labklājības apliecinājums. Subjektīvās labklājības līmeni nosaka aptaujās par cilvēku apmierinātības vai laimes izjūtas līmeni.

Objektīvo indikatoru tipam tiek piešķirti tie dzīves apstākļus un dzīves kvalitāti raksturojošie rādītāji, kurus iespējams samērā precīzi mērīt, jo tie etalons ir dabaszinātņu mērījumu precizitātes standarts un kvantitatīvu mērvienību pieejamība. Šos datus ir iespējams precīzi noteikt, aprakstīt un analizēt.

Dzīves kvalitātes objektīvos indikatorus veido sazarotie reģistru un sociālās statistikas dati dažādu kvantitatīvi fiksējamo dzīves sfēru ietvaros. Tā kā respondentu vairākums par visnozīmīgākajām sfērām, kas determinē dzīves kvalitāti, uzskata ienākumus, veselību un sociālās attiecības [6, 43], tad ir lietderīgi pārskatīt objektīvo indikatoru kopumu vienā izvēlētajā sfērā.

Ja izvēlamies tuvāk iepazīt objektīvos indikatorus veselības sfērā, tad tie Eiropas Savienībā iedalīti 6 grupās. Pirmās grupa – *Iedzīvotāju struktūra*. Šīs grupas indikatori ir dzimstība, mirstība, paredzamais mūža ilgums (*life expectancy*).

Otrās indikatoru grupas nosaukums ir *Dzīvesstils*. Šajā grupā ir iekļauta pārtikas struktūra, fiziskas aktivitātes, smēķēšana, alkohola lietošana, narkotiku lietošana, pusaudzū grūtniecība, sociālā izslēgtība jeb atstumtība (*social exclusion*).

Trešā indikatoru grupa ietver vides, darba apstākļu, brīvā laika un satiksmes riskus, t. i., te gūto kaitējumu, savainojumu un bojāejas gadījumus.

Ceturtā indikatoru grupa – *Veselības stāvoklis*. Šīs grupas indikatori ir antropometriskie dati, zobu veselības stāvoklis, indivīdu īpašās vajadzības un ierobežojumi, stress, labklājība un sociālā izolācija, diagnosticētās infekcijas, onkoloģiskās, profesionālās, garīgās un alerģiskās slimības, kā arī sava veselības stāvokļa pašvērtējums.

Piektā indikatoru grupa – nāves gadījumi vecuma grupu un cēlonības sadalījumā.

Seštā indikatoru grupa ir saistīta ar veselības aprūpi, un te tiek apkopoti dati par medicīniskā personāla resursiem, stacionāru kapacitāti, gultasvietu skaitu uz noteiktu iedzīvotāju skaitu, uzturēšanās ilgumu stacionārā, augsto tehnoloģiju piedāvājumu uz miljoniem iedzīvotājiem un dažādu medicīnisko tehnoloģiju lietošanas biežumu [10].

Laikā integrētu plaši izklaidēto objektīvo dzīves kvalitātes indikatoru kopumu un sfēras, kurās tiek veikti dzīves kvalitātes mērījumi, 1997. gadā Amsterdamā pētnieku grupa, kas strādājusi pie dzīves kvalitātes indikatoru izveides, nāca klajā ar koncepta „**sociālā kvalitāte**” piedāvājumu. Sociālās kvalitātes diagnosticēšanai tika piedāvāta koordinātu sistēma, kuras vienu asi veido mikrorādītāju un makrorādītāju atšķirības, otru asi – institūciju un (vai) organizāciju un pilsonisko grupu un (vai) kopienu rādītāju atšķirības [5, 22].

Subjektīvie indikatori fiksē indivīdu subjektīvās labklājības līmeni. Tās ir aptaujās iegūtās ziņas par attieksmi, vērtībām, novērtējumu, laimes izjūtu, labsajūtas līmeni vai apmierinātības līmeni ar visdažādākajām dzīves parādībām, piemēram, apmierinātība ar starppersoniskām attiecībām ģimenē, darba kolektīvā, lokālajā kopienā ar kaimiņiem vai arī apmierinātība ar savu darbu, finansiālo stāvokli. Vispārinot – respondenta apmierinātību ar situāciju varētu mērīt jebkurā dzīves sfērā, kā arī noteikt

apmierinātību ar dzīvi kopumā. Dzīves kvalitātes noteikšanā nozīmīgi indikatori ir attiecību kvalitātes novērtējums ar sev nozīmīgām citām personām mājās, darbā, kopienā, pārvaldības institūcīnās, kā arī attieksme pret to valsts īstenoto iekšzemes politiku, kas determinē iedzīvotāju dzīves kvalitāti – valsts ekonomisko politiku, nodarbinātības politiku un sociālo politiku [5, 22].

Pētot apmierinātību ar dzīvi, dažkārt tiek izmantots laimes jēdziens. Aptaujās tiek mērīta respondentu laimes izjūtas pakāpe. Pionieri laimes izjūtas noskaidrošanā ir bijuši amerikāņu sociologi [5, 54]. ASV kopš 20. gs. 60. gadiem, kad tur uzsāka dzīves kvalitātes socioloģisku izpēti, tradicionāli uzmanība galvenokārt tiek pievērsta subjektīvajiem indikatoriem. Amerikāņu socioloģiskajos pētījumos dzīves kvalitāti pārsvarā raksturo pēc tā, cik lielā mērā laimīgi amerikāņi jūtas un cik apmierināti viņi ir ar dzīvi [5, 14]. Subjektīvie dzīves kvalitātes indikatori tādējādi tiek izvērtēti priekšplānā.

Apmierinātība ar dzīvi Eiropas valstīs

2. tabula

Apmierinātība ar dzīvi kopumā 28 Eiropas valstīs

Nr. p. k.	Valsts nosaukums	Ļoti apmierināti (%)	Diezgan apmierināti (%)	Kopā (%)
1.	Dānija	69	28	97
2.	Nīderlande	48	47	95
3.	Luksemburga	45	50	95
4.	Zviedrija	42	53	95
5.	Īrija	36	56	92
6.	Austrija	37	54	91
7.	Somija	26	64	90
8.	Lielbritānija	34	56	90
9.	Slovēnija	27	63	90
10.	Beļģija	26	61	87
11.	Kipra	48	39	87
12.	Spānija	24	62	86
13.	Vācija	22	64	86
14.	Čehija	32	51	85
15.	Malta	19	65	84
16.	Francija	15	68	83
17.	Itālija	11	70	81
18.	Portugāle	10	63	73
19.	Griekija	18	53	71
20.	Turcija	8	60	68
21.	Ungārija	12	52	64
22.	Lietuva	7	56	63
23.	Slovākija	8	54	62
24.	Polija	14	47	61
25.	Igaunija	5	52	57
26.	Latvija	4	45	49
27.	Rumānija	4	38	42
28.	Bulgārija	5	32	37

Empīrisku pētījumu par dzīves apstākļiem un dzīves kvalitāti Eiropas Savienībā 2003. gadā veicis Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonds sadarbībā ar Eiropas Komisijas Nodarbinātības un sociālo lietu ģenerāldirektorātu. 2003. gada 12. maijā tika uzsākts lauku darbs – respondentu aptauja 28 Eiropas valstīs, visās 15 Eiropas Savienības dalībvalstīs un tolaik 13 kandidātvalstīs. Tika aptaujami 26 tūkstoši respondenti.

Šai pētījumā tika izmantoti subjektīvie indikatori. Respondentiem lūdza noteikt savu apmierinātības pakāpi vairākās svarīgās sfērās, kā arī apmierinātību ar dzīvi kopumā. Apmierinātības mērījumu komponenti bija ierīkumi, mājoklis, darbs, personiskā drošība, ģimenes dzīve, kaimiņi (*neighbourhood*), sociālā dzīve, veselība, kura tika sadalīta divos indikatoros – respondenta veselības stāvoklis un veselības aprūpes sistēma.

Apmierinātības mērījumu skalā bija četras iedaļas: ļoti apmierināts, diezgan apmierināts, ne visai apmierināts, pavisam neapmierināts. Analīzē, vērsot uzmanību uz apmierināto respondentu daļu, t. i., uz tiem, kas bija atbildējuši, ka viņi ir ļoti apmierināti vai diezgan apmierināti, valstu sadalījumā izveidojusies šāda apmierinātības proporcijas rinda.

Empīrisko datu daļa, kas izmantota šai tabulā, un citu datu analīze atklāj virkni likumsakarību.

1. Objektīvie indikatori par ekonomisko un sociālo situāciju valstī tieši korelē ar subjektīvo indikatoru – apmierinātības mērījumu datiem. Valstīs, kas ir ekonomiski attīstītas un kur ir sakārtota normatīvā vide un sociāli orientēta valsts politika, iedzīvotāju apmierinātības līmenis ar dzīvi ir ļoti augsts. Līdervalsis pēc apmierināto iedzīvotāju skaita ir Dānija, Nīderlande, Luksemburga un Zviedrija.
2. Subjektīvie indikatori apstiprina no jauna, ka Eiropas Savienības valstu iedzīvotāji jau ilgāku laiku kopumā uzrāda augstu apmierinātību ar dzīvi.

Te piebilstams, ka 2004. gadā, kad Eiropas Savienība paplašinājās par 10 valstīm, vidējais apmierinātības rādītājs paplašinātajā Eiropas Savienībā noslīdējis no 88% (E15), kāds vidēji bijis 15 ES dalībvalstu vidū, uz 85% paplašinātajā sumē (E25).

3. Apmierinātības līmeni pēc pētnieku atzinuma nosaka, pirmkārt, ekonomisko resursu kontroles iespēja, nākamie nozīmīgākie faktori ir laba veselība, labs sociālās integrācijas līmenis un brīvība savu mērķu sasniegšanā [6, 37].
4. Kopumā zemāks apmierinātības līmenis 2003. gada sākumā bijis raksturīgs tā laika ES kandidātvalstu iedzīvotājiem, lai gan šo valstu grupas attīstītākajās valstīs - Slovēnijā, Kīprā, Čehijā, Maltā – apmierinātības līmenis pārsniedza daudzas E15 valstis. Tā, piemēram, sociālistisko valstu blokam reiz piederīgās Slovēnijas iedzīvotāju apmierinātība ar savu dzīvi 2003. gadā bija lielāka par Beļģijas, Spānijas, Vācijas, Francijas, Itālijas, Portugāles un Grieķijas iedzīvotāju apmierinātību. Arī Čehijas iedzīvotāju apmierinātība ar dzīvi bija lielāka par Francijas, Itālijas, Portugāles un Grieķijas iedzīvotāju apmierinātību.

Trīs zemākā iedzīvotāju apmierinātības līmeņa valstis bija Latvija, Rumānija un Bulgārija. Šādu pozīciju Latvija ieņem pēc visai daudziem indikatoriem joprojām, un to līdzās citiem faktoriem lielā mērā ir determinējusi Latvijas pārvaldības kvalitāte. Mērķorientācija uz dzīves kvalitātes celšanu Latvijā jau ir nonākusi apziņas centrā [11].

5. Ja salīdzina deviņas sfēras, kurās tika mērīts apmierinātības līmenis, tad visās 28 valstīs visaugstākā apmierinātība bija ar savu ģimenes dzīvi, mājokli un kaimiņiem. Pētnieki to izskaidro ar cilvēku vēlmi veidot tādu savu privāto pasauli, kurā tie var izjust autonomiju un kontroles iespēju [6, 41].

Citas dzīves sfēras – nodarbinātību, ienākumus, veselības aprūpes sistēmu – pārsvarā kontrolē privātais tirgus sektors un valsts sektors. Šīs sfēras lielā mērā atrodas ārpus indivīda ietekmes, un par tām 2003. gadā vislielākā neapmierinātība pausta 13 ES kandidātvalstu iedzīvotāju vidū.

Tiek secināts, ka personiskās dzīves apstākļi cilvēkiem ir visnozīmīgākā lieta. Rūpes par "mazo pasauli" ap sevi ir primāras. Tikai tad, kad cilvēki kļūst neapmierināti ar personiskās dzīves apstākļiem, viņi ir gatavi atstāt savu privāto pasauli, paust sociētālas rūpes un pievērsties politiskām aktivitātēm [6, 43].

6. Priekšstats par to, kādi ir labas dzīves svarīgākie nosacījumi, atspoguļojas kopīgais un atšķirīgais ES15 un ES13 kandidātvalstu iedzīvotāju vērtībsorientācijā. Trīs pirmajos rangos kandidātvalstu iedzīvotāju vidū tika ierindots "labs darbs", "kopdzīve ar partneri" un "apmierinošs majoklis". Trīs pirmos rangus ES15 iedzīvotāju vidū ieguva "labs darbs", "apmierinošs majoklis" un "pietiekami daudz brīvā laika un līdzekļu, kā to baudīt". Bērnu esamība augstāk tiek vērtēta kandidātvalstīs, bērni ES15 valstīs salīdzinoši retāk tiek iekļauti labas dzīves nosacījumos. Tas liecina, ka ES15 iedzīvotāji ir individuālistiskāk orientēti un vienlaikus sociāli aktīvāki salīdzinājumā ar pārējām pētījumā iekļautajām Eiropas valstīm, proti, pilsoniskās līdzdalības kultūra te ir izkoptāka [6, 41].
7. Visās apsekotajās Eiropas valstīs izpaužas sāda likumsakarība: "vertikālās nevienlīdzības formas – ienākumi, izglītība un nodarbinātība parasti apmierinātību ar dzīvi ietekmē spēcīgāk salīdzinājumā ar tādām horizontālās nevienlīdzības formām kā dzimums, dzīvesvietas reģions un tips, kā arī vecums" [6, 39].
8. Metodoloģiski nav skaidrs, pēc kādiem kritērijiem respondenti subjektīvi novērtējuši savu dzīvi. Tātad pieļauta neprecizitāte instrumentārija izveidē. Atskaites punkts varēja būt salīdzinājums ar paša dzīves kvalitāti pagātnē, salīdzinājums ar citu personu dzīves kvalitāti vai ambiciozi nākotnes plāni. Jāņem vērā, ka nemonētārie dzīves kvalitātes indikatori arī var bipolāri ietekmēt subjektīvo labklājību. Indivīds var justies apmierināts ar dzīvi, kaut objektīvie dzīves apstākļi nebūt nav iekļaujami labas kvalitātes kategorijā, un otrādi – indivīds var justies neapmierināts ar dzīvi, kaut objektīvie dzīves apstākļi ir ļoti labi [6, 37,38].
9. Dzīves kvalitāte ir daudzdimensionāls koncepts – dzīves kvalitāti objektīvi determinē faktoru kopums un subjektīvo apmierinātību ar dzīves kvalitāti ietekmē vairāki indikatori. Par labas dzīves pamatu Eiropas Savienībā 15 valstu sastāvā tiek uzskatītas trīs vienlīdz svarīgas sastāvdaļas – ienākumi, veselība un sociālās attiecības.

Visaugstākīe ienākumi uz vienu mājsaimniecību Eiropas Savienībā un vienlaikus vislielākā apmierinātība ar dzīvi ir Dānijā, Nīderlandē, Luksemburgā, Zviedrijā. Cilvēki kļūst ļoti apmierināti ar dzīvi vai gana apmierināti ar dzīvi, ja viņi spēj kontrolēt savu ienākumu līmeni, ir pie labas veselības vai spēj to atjaunot, ir sociāli integrēti un var brīvi īstenot savus mērķus [6, 43].

Secinājumi par dzīves kvalitātes pētījumu metodoloģijas un interpretācijas jautājumiem

Var likties, ka objektīvie indikatori, kas raksturo dzīves kvalitāti, tiek noteikti ar dabaszinātnisku vai tai pietuvinātu precizitāti. Reāli sociālajās zinātnēs mēdz būt tā, ka arī objektīvo indikatoru precizitāte ir aptuvena. Daļa to indikatoru, kas tiek klasificēti

kā objektīvie indikatori, ir iegūti no respondentiem, jo citu datu par pētāmo parādību nav. Piemēram, ziņas par to, cik ilgi respondents ir smagi slimojis, tiek iegūtas no viņa atmiņniezes. Tas rada novirzes datu precizitātē.

Objektīvie un subjektīvie indikatori, kas raksturo dzīves kvalitāti, var uzrādīt asimetrisku kombināciju. Tā, piemēram, dažkārt sastopamas apvērstas sakarības – tiek pausta subjektīva apmierinātība ar tādiem dzīves apstākļiem, kas apdraud dzīvību, un otrādi – neapmierinātība ar dzīvi var tikt pausta materiāli labvēlīgos apstākļos [5, 55].

Arī Eiropas Savienības mēroga pētījumu metodoloģijas izstrādē var ieviesties nepilnības, kaut arī augsta darba kvalitāte šai valstu kopā ir vispāratzīta norma visās darbības jomās. Piemēram, instrumentārijā, kas paredzēts “labas dzīves” indikatoru noskaidrošanai, tikai *post factum* tiešs atklāts, ka, pārņemot E. Alerta (*El. Alvardt*, 1993) četrpadsmit “labas dzīves” komponentu sarakstu, ir tikusi tirāzēta kļūda, un dzīves kvalitātes izpētē nebija iekļauti tādi divi “labas dzīves” tik būtiski komponenti kā veselība un ienākumi, kuri turpmākos pētījumos, tostarp, šai rakstā iztūzātājā 2003. gada pētījumā, tika iekļauti. Tiesa, nozīmīgs vienmēr ir interpretācijas jautājums, jo tādi E. Alerta lietotie komponenti kā “labs darbs” un “veiksmīga karjera” implicēti ietver ienākumus [6, 41].

Dzīves apstākļu un dzīves kvalitātes izpēte Eiropas Savienībā ir pētniecības nozare ar izveidotu kanonu, kas tiek modificēts saistībā ar pārmaiņām sabiedrībā un zinātnē.

Šai nozarē tiek veikti longitudināli pētījumi. Pētījumos un statistiskās informācijas vākšanā ir iesaistītas vairākas institūcijas, piemēram, Eiropas Komisijas Nodarbinātības un sociālo lietu ģenerāldirektorāts, kas izdod ikgadējo ziņojumu “Sociālā situācija Eiropas Savienībā” (*The Social Situation in the European Union*), Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonds, Eurostats (*Eurostat*), Eurobarometrs (*Eurobarometer*). Šim mērķim ir izveidotas akadēmisku pētījumu programmas, no kurām darbojas *International social survey programme (ISSP)*, *World Values Survey (WVS)* un gatavojas uzsākt darbību *European Social Survey* [5, 45]. Dzīves kvalitātes izpēte ES tiek veikta interdisciplināri, pētnieku komandās iekļaujot ekonomistus, demogrāfus, statistiķus, sociologus, politologus, psihologus.

Lai noteiktu pārmaiņu dinamiku un veiktu datu starptautisku salīdzinošu analīzi, ir svarīgi harmonizēt pētniecības instrumentāriju un indikatoru sistēmu. Vienlaikus jāatceras, ka adekvāta salīdzināšana prasa pievērst uzmanību kontekstam un skaidrot to. Informācija par vides kontekstu kļūst īpaši svarīga tad, kad institūcijā, reģionā vai valstī iegūtie dati tiek starptautiski salīdzināti un ar tiem tiek iepazīstināta starptautiska auditorija. Konteksta raksturojums datu interpretācijā atvieglo to saprašanu citviet.

Nobeigumā jāsecina, ka dzīves kvalitātes pētniecība ir plaša socioloģijas nozare, kurā jau daudz paveikts un vienlaikus paveras apjomīgs darbalauks kā teorijas, tā empirijas jomā. Sētras, kuras ietekmē dzīves kvalitāti, ir identificētas. Dažās no tām izveidots izsvērts, visaptverošs indikatoru kopums, dažās indikatoru kopums vēl nopietni pilnveidojams. Datu starptautiski salīdzinoša analīze, kas dzīves kvalitātes izpēti dara vēl saistošāku, liek domāt par indikatoru harmonizāciju. Dzīves kvalitātes izpētes dati var būt zināšanu avots un praktiskās darbības pamats.

Tādējādi refleksija par indivīdu, grupu un sabiedrības dzīves kvalitāti un tās empīriskā izpēte var dot gan intelektuālu impulsu, gan impulsu darbībai, kas būtu

vērsta uz Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes tuvināšanu vismaz vidējam Eiropas Savienības valstu līmenim.

ATSAUCES

1. Eurobarometer. *Urban Audit*. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/flash/fl_156_en.pdf Sk. 15.08.2005.
2. Sociālo tiesību pieejamība Eiropā. Rīga: Eiropas Padomes Informācijas birojs, 2003.
3. Siisiäinen, M. Social Capital, Power and Third Sector. In: Siisiäinen, M., P. Kimmunen a. E. Hietanen (eds.) *The Third Sector in Finland. Review to Research of the Finnish Third Sector*. Helsinki: The Finnish Federation for Social Welfare and Health, University of Lapland, 2000. P. 18-19.
4. European Commission. *Quality of Life and Management of Living Resources. Information Package*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1999. P. 3.
5. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. *Monitoring Quality of Life in Europe*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003.
6. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. *Perceptions of Living Conditions in an Enlarged Europe*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004.
7. Dzīves apstākļi Latvijā 1999. gadā. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2001. – 233. lpp.
8. <http://www.gesis.org/Information/sowiNet-sowiPlus/osterweiterung/index.htm> (sk. 17.06.2004.).
9. http://www.eurofound.eu.int/living_monitor.htm (sk.17.02.2004.).
10. European Commission. *Health Statistics. Key Data on Health 2002*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2002. – 457 p.
11. Karnītis, F. Dzīves kvalitāte kā Latvijas nākotnes mērķis. Grām.: Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos. Rīga: Zinātnē, 2004. 105.–120. lpp.

Indicators of Quality of Life in the European Union. Methodological Issues

Summary

The main subject of this article is the epistemological and methodological issue related to the concept of quality of life. International comparative information is presented both in areas which are under research as determinants of quality of life, and a system of indicators of quality of life elaborating these areas. The data on measuring life satisfaction conducted in 28 European countries in May, 2003 are analysed in the final part of this article.